

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

HAYR VE ŞERRİN ALLAH'A NİSPETİ MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Emin ARPACIK

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

HAYR VE ŞERRİN ALLAH'A NİSPETİ MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Emin ARPACIK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muammer ESEN

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

HAYR VE ŞERRİN ALLAH'A NİSPETİ MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muammer ESEN

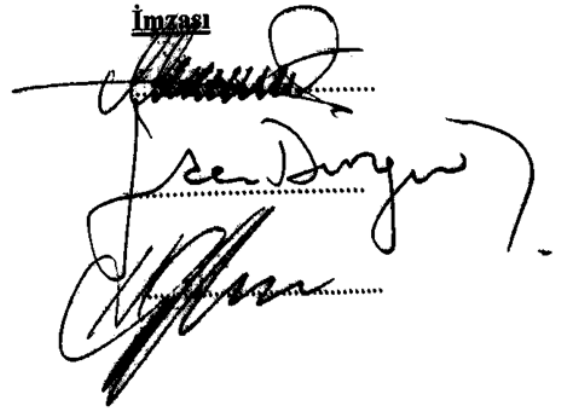
Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Muammer ESEN

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN

Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN

İmzası


Tez Sınavı Tarihi: 01.08.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (06/8/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mehmet Emin ARPACIK

İmzası



ÖNSÖZ

Varlıklar âleminde farklı iki unsuru temsil eden *Hayr ve Şer* (İyilik ve Kötülük) mefhumları ve bunların Allah’a nispeti meselesi inanç açısından önemli bir mevzu olarak İslam âlimlerince farklı şekilde tartışılan bir konu olmuştur.

İyilik ve Kötülüğün Allah’a aidiyeti konusu teolojik olarak farklı sorunlara neden olmaktadır. Her hayrı elinde bulunduran Allah’ın evrendeki bunca kötülük karşısında tutumu nedir? Evrendeki kötülük ile Allah’ın sonsuz merhameti teolojik bir soruna neden olmayacak tarzda nasıl uzlaştırılabilir? “Bu ve benzeri soruların neden olduğu tartışmalarda öne çıkan konular hakkında Müslüman teologların yaklaşımları, genel insan düşüncesi açısından özgün ve doyurucu bir alternatif olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda tez konusu olarak seçilen “Hayır ve Şerrin Allah’a Nispeti Meselesi” bu açıdan önemli bir araştırma konusudur.

Fikir ve görüşleri ile kendilerinden çok istifade ettiğim değerli hocalarım Sayın; Prof. Dr. Ahmet AKBULUT ve Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN ile Prof. Dr. Mahmut AY Beyefendiye teşekkürlerimi sunmayı borç biliyorum.

İnsani yönü ile örnek bir kişilik olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Muammer ESEN ile tez ile ilgili yardımlarından dolayı Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN ve Ar. Gör. Meryem Özdemir KARDAŞ’a da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Hayatın her anında bana destek olan değerli eşime ve kıymetli çocuklarıma ayrıca teşekkür eder, tezin hazırlanmasında emeği geçen ve burada ismini anamadığım herkese içten saygı ve sevgilerimi sunarım. Çalışma ve gayret bizden, başarı ve muvaffakiyet Allah’tandır.

Mehmet Emin ARPACIK

Ankara/2018

Kısaltmalar

a.g.e	Adı Geçen Eser
A.Ö.F:	Açık Öğretim Fakültesi
a.s	Aleyhisselam
A.Ü.İ.F	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü:	Ankara Üniversitesi
Bkz:	Bakınız
C:	Cilt
cc	Celle Celalühü
Çev:	Çeviren
Ç.Ü.İ.F	Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
d.	Doğum
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
Hds:	Hadis
m.ö:	Milattan Önce
M.Ü.İ.F.:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	Ölüm
S	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahü aleyhi vesellem
S.Ü.İ.F.D:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Terc:	Tercüme
Thk:	Tahkik
trs:	Tarihsiz
U.Ü.İ.F:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
v.s:	Ve Saire (ve bunun gibi)
vb.	Ve Benzerleri
vd:	Ve Diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ANA HATLARIYLA HAYR VE ŞER

1.1 Hayr ve Şer Kavramları.....	3
1.1.1 Fiziki Olarak.....	11
1.1.2 Ahlaki Olarak.....	13
1.2 Mutlak Hayr-Mutlak Şer.....	14
1.3 Hayr ve Şerrin Göreceliği.....	16
1.4 İnsanda Hayr ve Şer Potansiyeli.....	18
1.5 Hayrın ve Şerrin Kaynağı.....	20
1.5.1 Şerlerin Yaratılıp Yaratılmadığı Meselesi.....	22
1.5.2 Doğal Afet, Hastalık ve Elemler.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

II. KELAM EKOLLERİNİN HAYR VE ŞERRE YAKLAŞIMLARI

2.1.MUTEZİLE’NİN YAKLAŞIMI.....	31
2.1.1 Allah’ın Birliği ve Adaleti Açısından.....	31
2.1.2 Allah’ın Lütfulu Açısından.....	35
2.1.3 Şerrin, Allah’ın Fiili veya Mahlûku Olması Açısından Değerlendirilmesi.....	38
2.1.4 İnsan İradesi ve Hürriyeti Açısından.....	48

2.2 CEBRİYYE’NİN YAKLAŞIMI.....	51
2.2.1 Kader, İrade ve Fiil Açısından.....	53
2.3 EHL-İ SÜNNET’İN YAKLAŞIMI.....	57
2.3.1 Yaratma, İrade ve Fiil Açısından.....	61
2.3.2 Kader ve Hikmet Açısından.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. KUR’AN VE HADİS BAĞLAMINDA HAYR VE ŞER.....	74
3.1 Hayr ve Şerrin Tanıtılması.....	74
3.2 Hayr ve Şerrin Varlığı ve Devamı.....	76
3.3 Hayr ve Şerrin Bilinmesi Meselesi.....	78
3.4 Hayr ve Şer ile İmtihan.....	79
3.5 Hayr ve Şerrin Nedenleri ve Sonuçları.....	80
3.6 Kur’an Bağlamında Hayr ve Şerrin Yaratılması.....	82
3.7 Hayr ve Şerrin Hikmeti.....	87

SONUÇ

KAYNAKÇA

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Yaşanılan olay ve tanık olunan varlık karşısında zihin, kendi içinde iyi-kötü ve güzel-çirkin şeklinde kategorik bir değerlendirme geliştirir. Bu bağlamda birey ve toplumların hayr ve şer olarak tanımladığı değerlerin amaç ve gayesini bilmesi, toplumsal ve kişisel açıdan faydalı olup mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olacaktır.

Kelamcılara göre kötülük sorununun temel hareket noktası, ilâhî fiillerin hikmeti ve amacının bulunup bulunmadığı meselesi teşkil ettiğinden, konu, insan fiilleri bağlamında ilahi takdir ve hikmet noktaları çerçevesinde ele alınmıştır.

Kelâm literatüründe *hayr* konusundan daha çok *şer* tartışılmıştır. Bu bağlamda şerrin kaynaklarından olması açısından “efâlu’l-İbâd/insan fiilleri” konusu da çalışmamızda ayrı bir öneme sahiptir. Tezde şer olarak görülen deprem, fırtına, sel, heyelan, kuraklık ve volkanik faaliyetler gibi doğa olaylarının yanı sıra hastalık, engellilik, kargaşa ve acı gibi insanların sebep olduğu kötülükler ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Bahsi geçen durumlar göz önüne alındığında tezin genel amaçlarını üç kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, evrendeki hayr ve şerrin varlığıyla ilgili teorilerden hareketle konu hakkında genel bir tanımlama yapmak; ikincisi, Müslüman mezheplerin konu hakkındaki yaklaşımlarını örneklerle açıklayarak teolojik açıdan kötülük meselesinin önemine vurgu yapmak ve bu konuda bir farkındalık oluşturmak ve sonuncusu ise “Allah’ın yarattığı tüm varlık için hayr dilediği ve irade ettiği, onlarla ilgili fiillerinde zulüm ve haksızlık yapmadığı” şeklindeki Müslüman inancı ile kötülük meselesini sağlıklı bir zeminde uzlaştırmak.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikli olarak bulgulardan sonuçlara ulaşma yöntemi olan tümevarım metodu kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak alanla ilgili yazılmış tez ve makaleler taranarak konu hakkında genel bir fikre sahip olunmaya ve bu alanda eser veren bilginlerin eserlerindeki kısımlar taranarak mesele hakkında söylenmiş önemli noktaları belirlenmeye çalışılmıştır.

Müslüman ekollerin konu hakkındaki görüşleri verilirken özellikle mezhep imamlarının görüşleri aktarılmaya çalışılmış; kronolojik sıra esas alınarak diğer Müslüman kelâm âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Bu bağlamda; Mu'tezile ekolünün konu hakkındaki görüşleri aktarılırken Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr el-Hemedânî'nin (ö. 415/1025); Ehl-i Sünnet'in görüşleri verilirken ise Ebu'l-Hasan İsmail el-Eşarî (ö. 324/936), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ve Ebu Hamid Muhammed el-Gazzalî (ö. 505/1111) gibi alanında otorite bilginlerin görüşlerine müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ANA HATLARIYLA HAYR VE ŞER

1.1 Hayr ve Şer Kavramları

Hayr (iyilik); meşru iş, faydalı ve sevaplı amel, halkın rağbet ettiği akıl, ilim, ibadet, adalet, ihsan ve mal gibi nimet anlamında kullanılmakta olup, çoğul anlamıyla “خيرات” (hayrat) şeklinde geçmektedir. Allah için yapılan iyilikler ve iyi davranışlar anlamında da kullanılmaktadır.¹

Hayr; *uygun, iyi, güzel, hoş, fayda, yarar, menfaat, nimet, lütuf, refah, mutluluk, sağlık, sıhhat, mal, mülk, kazanç* gibi pek çok anlamda kullanılmaktadır.² Kelime, *hayrātu 'l-hisan*³ şeklinde Kur'an'da insanların yanında şerefli, yüzü güzel, ahlakı güzel, soylu çocuklar doğuran iyi kadın anlamına gelmekle birlikte; cömertlik, asalet ve saygınlık anlamlarında da geçmektedir.⁴ Filozoflara göre hayr, varlık anlamında salt iyi, temiz ve güzel olan, varlığın yetkin hali anlamlarında kullanmıştır.⁵

“Hayr veya birr; hayırda genişlik, itaatte genişliktir. Kul açısından hayr itaatte genişlik iken, Allah için sevapta genişlik anlamındadır.”⁶ Bununla ifade edilmeye çalışılan; kulun iyiliğini yani taatini genişletmesi oranında, Allah'ın da sevabını genişletmesidir. Nitekim bu hüküm değişik ayetlere dayandırılmaktadır.⁷

¹ Hasan Ocak, “Hadislerde Geçen Hayır ve Şer Kavramlarının İslâm Düşüncesindeki Yansımaları” Ç.Ü.İ.F Dergisi, 2016, S.8, s.99.

² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (Hayır maddesi) Mektep Yayınları, İstanbul, 2001 s.370. Ayrıca bkz: Abdullah Yeğin, (hayır maddesi) *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

³ Rahman 55/70.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1968, s.264.

⁵ Rafiz Manafov, *Meşşâi Felsefe ve Kelâm Düşüncesinde 'Adl-i İlâhi' (Teodise) Meselesi*, S.Ü.İ.F.D., 2009, S. 28., s. 105-124.

⁶ A. Hasan Ferhan, *Meacimü'l Müfredati'l Kur'an*, Medine, trs, C.1,s.10.

⁷ Bakara 2/112. En'am 6/160.

Genel olarak *Şer* (kötülük) kelimesi sözlükte; ‘istenmeyen ve her açıdan kendisinden kaçınılan şey’ demektir. Kelimenin fesat, kötü şey, zulüm ve cezayı gerektiren iş anlamında kullanımları da vardır. Bazen sıkıntı, belâ ve musibet manasına da gelmektedir. *Şer*’in çoğulu *şurûr* veya *eşrâr* şeklindedir. *Şer* her türlü hayrın ve iyiliğin karşıtıdır. *Şer* kelimesi; istenmeyen, arzu edilmeyen durumları anlattığı gibi, kötü ve insana zararı dokunan şeyleri de ifade eder.⁸

Hayrın karşıtı anlamındaki *şer*, aynı zamanda kötülük manasında ve fenâ iş anlamında *sû*, *ar*, *şer*, *ayb* (عيب شرّ عار سوء) kelimeleri ile de Arapça sözlüklerde geçmektedir.⁹

Ahlaki anlamda kötülük, doğası ve sonuçları itibariyle yergiyi hak eden her türlü fiilin ortak niteliğidir.¹⁰ Ahlakî literatürde genel olarak maksada uygun olan iyi, olmayan kötüdür. İçerisinde bir fayda barındıran şey, iyi kabul edilirken, içinde zarar bulunan şey ise kötü görülmüştür. Yine insan tabiatının hoşlandığı ve lezzet aldığı şey iyi olarak değerlendirilirken, hoşlanmadığı şeyler ise kötü olarak değerlendirilmektedir. Ancak ilahi fiilleri bu kapsam dışında tutmak gerekir. Çünkü iyi veya kötü kavramları zıtlıklar itibariyle bilinebilen şeyler olup, göreceli kavramlardır. Allah’ın fiilleri ise, ne iyi veya ne kötü şeklinde değerlendirilmesi gereken, kıyas kabul etmeyen ve başlı başına “ne iyi ve ne de kötü” olarak değerlendirilemeyen üçüncü bir kategoridedir.¹¹ Nitekim Allah hiçbir şeye benzemediği gibi, O’nun fiilleri de kimseye benzemez. Hiçbir şey de O’na benzemez.¹²

⁸ Hüseyin Kerim Ece, **İslâm’ın Temel Kavramları**, Beyan Yayınları, Ankara, 2013, s.623.

⁹ M. Selim Naimî, a.g.e, C.6. s.279.

¹⁰ Metin Özdemir, **Din Karşıtı Bir Söylem Olarak Kötülük Problemi ve Eleştirisi**, (“Din Karşıtı Akımlar ve Deizm” kitabı içinde), Ensar Neşriyat, Van, 2017, s.125.

¹¹ Ramazan Altıntaş, **İbnü'l Hümam es-Sivasi’ye göre Allah’ın Yaratıklara Acı Çektirmesi Sorunu**, C.Ü.İ.F Dergisi C. IX, 2005 s. 45-60.

¹² Şura 42/11.

Genel olarak Müslüman felsefesi ve teolojisinde haz, ışık, güzellik, iman gibi şeyler iyi görülürken; acı, karanlık, çirkinlik, küfür gibi şeyler kötü ve çirkin g r lm şt r. İlim, bilgi iyi olarak görülürken, bilgisizlik ve cehalet kötü sayılmıştır.¹³

Eb  Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-F r b 'ye göre ( . 339/950) kötülük; insan eliyle oluşan hayrın eksikliğidir. O, yaratıcı açısından oluşan bütün durumları hayr ve iyi olarak görmüş, kötülüğün göreceli yönüne ve cüz'i oluşuna dikkati çekerek, evrende oluşan deprem, sel gibi doğal afetleri kötü olarak görmemiştir. Son tahlilde insan fiilleri dışında ve iradesi haricinde olan bütün durumları hayr olarak değerlendirmiştir.¹⁴

İhv n-ı Sef 'ya göre şer, bizzat istenilen bir olgu olmayıp, tamamen arızı olan bir durumdur. Onlara göre şer; iyiliğin anlaşılması ve mükemmelliğin tamamlanması için yaratılan bir şeydir. Umumi kanunlarda ve yaratılışta iyiliğin hâkim olduğu tezini savunan İhv n-ı Sef , yaratılışta kötülüğün bizzat kast edilmediği fikrine sahiptir. Doğada işleyen umumi yasalar olduğunu ve bu yasaların isleyişinin hayr olduğunu söyler. İhv n-ı Sef 'ya göre, şer, doğa yasaların işleyişinden doğan bir takım arızı sebepler sonucu meydana gelir.¹⁵

İbn R şt olarak meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endel s  ( . 520/1126) bir şeyin iyi veya kötü oluşunun din tarafından mı yoksa akıl tarafından mı belirlenmesi gerektiği meselesinde; iyi ve kötü kavramlarına farklı bir bakış açısı getirmiştir.¹⁶ O, *adaleti* biz tihi hayr, *zulmü* de biz tihi şer olarak gören anlayışa karşı çıkar. Zira bu durumda şirk koşma fikrinin ne biz tihi

¹³ <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303740> (erişim tarihi: 05.06.2018).

¹⁴ Eyüp Aktürk, **Metafiziksel Bir Sorun Olarak Kötülük**, Felsefe Dünyası Dergisi, Ankara, 2014,C.1,s. 559.

¹⁵ İhv n-ı Sef , **Resâil III**, (tah. Arif Tamer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014,s.390.

¹⁶ Hüseyin Sarıoğlu, **İbn Rüşd Felsefesi**, İsam Yayınları, İstanbul,2011,s.264-265.

hayr ne de şer olarak görülmemesi ile *şirkin* sadece şariat bakımından şer olarak değerlendirmesi gerekir.¹⁷

Kötülük ve iyiliğin tanımının değişebileceğini söyleyen Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037) şöyle demektedir: “Mesela kötünün tanımının *dağınık ve düzenli olmayan durum* olduğunu bildiğimizde iyinin tanımının da *uyumlu ve düzenli durum* olduğunu biliriz.”¹⁸

Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240) hayr ve şerri tanımlarken; hayrı varlıkta tamlık, şerri ise varlıkta eksiklik olarak açıklamaktadır. Varlık için ise “varlıkta tamlık, içinde eksiklik var olmadan olmaz” diyerek, varlığın yaratılışı gereği eksik olacağını dile getirmesine karşılık, varlığın mutlak hayr olduğunu söylemiştir. Ona göre, var olan her şey, var olması itibariye kötü değildir. Kötülük; varlıkların birbiriyle olan ilişkilerindeki varlıksal niteliklerden kaynaklanan bir durumdur. İbn Arabî hayr ve şerri, *varlık – yokluk* üzerinden tanımlamış ve varlığı, *mutlak hayr*; yokluğu ise *mutlak şer* olarak tanımlamıştır.¹⁹

Hayr ve şer konusunda düalist bir yaklaşım sergileyen Zerdüş, Seneviye ve Maniheiztler; hayrın nur, ışık, aydınlık olduğunu söyleyerek Tanrı ile özdeş tutmuş, kötülük ile zararın ise zulmetten doğduğunu iddia etmiştir.²⁰ Onlara göre *şer* ise karanlık, kötülük ve zulmet olup kötü ruhlarla özdeştir. Düalist algı biçimine göre hayr ve şer, farklı iki kozmik güce dayanan ve her biri ayrı birer yaratıcı güce işaret eder.²¹

¹⁷ İbn Rüşd, **Faslu'l- Makâli'l-Keşfi an Minhâci'l-Edille**, çev. Süleyman Uludağ Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s.249.

¹⁸ İbn Sînâ, **En-Necat**, (tah. Abdurrahman Umeyra), Beyrut,1992, s.147-148.

¹⁹ İbn Arabî, **Futuhât-ı Mekkiye**, Darü'l Kutub-ı İlmiyye, Beyrut,1420 h.,C.1, s.212.

²⁰ Ebu Mansur el-Bağdadi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, (Derleyen: Huneyf el-Muhaciri), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, trs., s.248.

²¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözcüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s.7-9.

Kelamda hayr ve şer meselesi, genelde adalet ve zulüm mefhumları üzerinden ele alınmış ve tartışılmıştır. Konu; Allah-âlem ilişkisi bağlamında irade, kader, hikmet ve takdir gibi kavramlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî (ö. 505/1111), Allah'ın mutlak manada rahmetinin bir gereği olarak kötülüğe rıza gösterdiği fikrini savunur. Şerrin, Allah'ın rahmetine noksanlık ve kusur getirmez. Dolayısıyla ona göre, dünyada olan her şey olması gerekenin en iyisidir, olan şeylerin daha iyi olma imkânı yoktur manasında; “leysel imkanı ebdeü min mâkan” demiştir.²²

Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr el-Hemedânî, (ö. 415/1025), kötülük ve iyiliği şu şekilde ifade etmiştir. “Elem veren her şey kötü; lezzet veren her şey ise iyidir.” O, önce âlemin iki karşıt ve kadim cevherden oluştuğu bu ve âlemde arazların bulunmadığı görüşünü tartışmış, sonrasında iyi-kötü farklılaşmasının fail farklılaşmasına götürmesinin makul hiçbir gerekçesinin olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla âlemde hüküm süren iki güç (iyi ve kötü) fikrini reddetmiştir. İyi veya kötü eylemin, gerçekte kişinin tercihi ile herhangi bir zorunluluk olmaksızın meydana geldiğini iddia etmiştir.²³

İbn-ül Kayyım el Cevzi olarak meşhur olan Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî (ö. 751/1350) kötülüğün baş aktörü olan şeytan hakkında şu ifadeleri kullanır: “Kullar arasında bir sına ve mücahede ile itaat ve isyan olarak kulluk mertebeleri bilinsin; Allah'a olan bağlılık ve isyanın dereceleri görünsün; insanlar ve melekler Allah'a karşı gelmekten sakınsın ve itaatten çıkmasın ve onlara bir örnek olsun diye pek çok hikmetlere binaen şeytanı yaratmıştır.”²⁴

²² Gazâlî, **İlahi Ahlak**, Uyanış Yayınevi, İstanbul, 1989, s.131.

²³ Kâdî Abdülcebbâr, **el-Muğnâ-el-Fırak Gayr-ı İslâmiyye**, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2011, s.71-78.

²⁴ İbnü'l Cevzi, **Şifa-ül Alil**, Darü'l Ma'rife, Beyrut, 1398 h., s.309.

Ehl-i Sünnet âlimleri iyilik ve kötülüğü daha çok *hikmet* kavramı üzerinden değerlendirmektedir.²⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) hikmet anlayışının önemli bir kısmı kötülük anlayışıyla ilişkilidir. Ona göre insanların kötülük olarak tanımladıkları unsurlar, gerçekte ilâhî hikmetin değişik yansımalarıdır.”²⁶ Ehli-Sünnet'in iyilik ve kötülüğü Allah'a isnadında izlediği yaklaşım, Ehli-Sünnet bölümünde ayrıntılı değinilecektir.

Şeytan mefhumu, semavi dinlerin tamamında tüm kötülük ve günahların başı sayılmıştır. Ancak; İslam'da kötülük sadece şeytana verilmemiş, nefis de kötülüğün kaynağı olarak zikir edilmiştir.²⁷ Şeytanın insana karşı bir kudrete malik olmadığı, Kur'an'da geçen ibarelerden ve şeytanın konuşturulmasından anlaşılmaktadır.²⁸ Şeytan; kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü, inatçı manasında bir cins isimdir ki insan veya hayvan cinsinden olabilmektedir. Diğer gizli mahlûklarla ruhi ilişkisi bulunan bütün kötülere bu isim verilebilmektedir.²⁹

İyilik ve kötülük tanımlamalarında ve kötülük çeşitlerinde farklı görüşler olmakla beraber genel olarak “fiziksel kötülük, ahlaki kötülük, metafiziksel kötülük, doğal kötülük”³⁰ şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tarz bir tasnif iyilik için yapılmamıştır.

Kur'an ve Hadislerde iyi ve kötü; hasene- seyyie, birr- ism, tayyib-habis ve hayr-şer şeklinde ikili bir tasnifle geçer. Bir şeyin hoşla gitmesi, bir şeyi güzel bulmak, yiyecek bir nesnenin lezzetli kısmı gibi anlamlara gelen *tayyib* kelimesinin

²⁵ Emine Ögük, **İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. III, S.1, 2015, s.11-38.

²⁶ Harun Çağlayan, **Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s.163.

²⁷ “...” Şems 91/7-10.

²⁸ “...” Nisa 4/76, İbrahim14/22.

²⁹ E. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn, İstanbul, 2012, C.1, s.214.

³⁰ Aliye Çınar, **Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise**, UÜİF Dergisi, C.14, S. 1, 2005, s. 161-177.

zıddı, *habis* kelimesidir. Kur'an da *Habis*; necis, pis, kirli anlamında, Allah'ın haram kıldığı şeyler ve özünde tiksintiye sebep olan şeyler için kullanılır.³¹

Tayyib-habis kavramları Kur'an'da şu şekilde geçer:

“...Orada Zekeriya, Rabbine dua etti: Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin dedi.”³² Buradaki “*zürriyeten tayyibe*” şeklinde geçen ibare *hayırlı bir nesil* demektir.³³

“ ... Bulutu üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bildircin indirdik. “Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin”. Onlar bize zulmetmediler fakat kendilerine zulmediyorlardı.”³⁴

“...Ve onlar, sözün en güzeline yöneltilmişler, övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir.”³⁵ Bu ayette de geçen “sözün en güzeline” tabiri; insanları iyiliğe çağıran, her türlü kötülükten uzaklaştıran, gönülleri okşayan, bireyleri birbirine yakınlaştıran, yapıcı, hoş a giden sözler anlamında kullanılmıştır.

Hasene-seyyie kelimelerinin kullanıldığı bazı ayetler ise şunlardır: “Rabbimiz! Biz, -Rabbimize iman edin- diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al.”³⁶ ayetinde *seyyie*, kötülük anlamına gelir. “Eğer size yasaklananların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.”³⁷ ayetinde geçen *seyyie* ise günah anlamındadır.³⁸

³¹ A'râf 7/95; Ra'd 13/ 6; Kasas 28/31, Nisa 4/97, Ahzab 33/52 vb. pek çok ayet.

³² Âli İmran 3/38.

³³ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/331/38-41-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 12.04.2018).

³⁴ Bakara 2/57.

³⁵ Hac 22/ 24.

³⁶ Âli İmran 3/193.

³⁷ Nisa 4/31.

³⁸ Hayreddin Karaman vd., **Kur'an Yolu Tefsiri**, Diyanet Yayınları, Ankara, 2017, C. 2, s. 52-53.

Kur'an; *birr-ism* şeklinde kötülük ve iyiliğin sınırlarını bildirmekte ve insanlar arasında yanlış bilinen tanımlamaları düzeltmektedir: “Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”³⁹

Kur'an'da *ism* kelimesi, bütün kötü ve çirkin şeylerin hepsi için kullanılırken, *birr*⁴⁰ kelimesi ile iyilik kastedilmiştir.⁴¹

Görüldüğü üzere iyilik ve kötülük değişik tanımlamalar ve isimlendirmelerle adlandırılmıştır. Akıl, his ve kalp ile algılanan tüm varlık, zıtlık prensibine göre ikiye ayrılır.⁴² Bir şeyi iyi veya kötü olarak bilmek veya tanımak; bir şeye iyi veya kötü demek algı biçimine göre değişkenlik arz eden bir durumdur. Hayr ve şerri birbirinden ayırmada kullanılan farklı yöntemler vardır. Aklın kötü olarak gördüğü, şeriatın yasakladığı ve kalbe sıkıntı veren şeyler kötü; bunun tersi durumunda olanlar da iyilik kategorisinde değerlendirmek uygun bir yöntem olabilir.⁴³

İyi veya katışıksız iyi (hayr-ı mahz); kötü veya katışıksız kötü (şerr-i mahz) olan varlıklar, olaylar olmakla beraber, içerisinde hem iyi ve hem kötü olan varlıklar da bulunmaktadır. İçinde hem iyilik hem de kötülük olan varlıkların tanınmasında ve bunları anlamlandırmada yanlışlıklar yaşanabilmektedir. Kur'an'ın ifadesi ile şer görünen şeylerde hayr, hayr görünen şeylerde şer olabilmektedir.⁴⁴

³⁹ Bakara 2/189.

⁴⁰ Âli İmran 3/92.

⁴¹ Muhammed b. İbrahim b. Abdullah, **Mevsuatu Fıkhı'l Kulub**, II.C., Beytü'l Efkari Devle, Kahire, 2011, C.II, s.1894.

⁴² Bedri Ruhselman, **Terimler Sözlüğü-Vicdan**, (erişim tarihi:12.02.2018). <http://www.ilahinizamvekainat.com/Terimler-Sozlugu.php?kelime=Vicdan>.

⁴³ Ebu Muhammed b. Hüseyin, **Şerh-ı Usul-i İ'tikad-ı Sünne**, Mektebetü'l İslamiyye, Şam, 1403 h.,C.4, s. 35.

⁴⁴ Bakara 2/216.

Kategorik olarak iradeli varlıklar; melek, insan-cin ve şeytan olarak üçe ayrılır. İradeli varlık kategorilerine bakıldığında salt iyiliği temsil eden ve yaratılışlarında mutlak hayr olan meleklerin varlığından ancak vahiy ile haberdar olabiliriz. Bu çeşit varlıkların yaratılış ve fitratlarında kötülük olmadığından yaratılışlarının hayr üzerine olduğu söylenebilir. Bunun zıddı olan kötü veya kötülüğü temsil eden şeytan gibi varlıkların özlerinin şer olduğu da söylenebilir.

İçerisinde hayr ve şerri birlikte barındıran ve yapısı gereği her iki tarafa meyilli insan ve cin gibi varlıklar da vardır. Kur'an'ın ifadesi ile melekler tarafından endişe ile karşılanan ve yeryüzünde fesat çıkaracak⁴⁵ endişesiyle kendisinden korkulan ve bir bakıma arzın halifesi konumunda olan insanlar, hayr ve şerrin merkezi olabilecek bir surette yaratılmıştır.

1.1.1 Fiziki Olarak

Doğal kötülük olarak da kabul edilen fiziki kötülük; insanlardan bağımsız olarak oluşan hastalık, engellilik, deprem, salgın, kasırga, kuraklık, yangın, haşerat, zararlı bakteriler ve zehir benzeri sorunlar olarak sıralanabilir.⁴⁶ Bu şerler, insanların istemesiyle veya kasıtlı olarak ihmali sonucunda meydana gelmeyen kötülüklerdir. Doğal kötülük, insan dâhil tüm canlıları etkileyen hem fiziksel hem de zihinsel acıyı içerir. Hastalık, doğal afet ve tahmin edilemeyen kazaların tümü ve insanların maruz kaldıkları bütün acılar bu türdendir.⁴⁷ Doğal iyilik olarak adlandırabileceğimiz ve fiziki iyilik kabul edilmesi gereken, bütün fiziki ve bedensel güzellikler de doğal iyilik kategorisine alınabilir. Bu şekil bir tanımlama yapılmasının nedeni, kötülüğün zıddı konumunda olan iyiliğe bir kategori belirleme

⁴⁵ Bakara 2/30.

⁴⁶ Metin Özdemir, **İslam Kelamında Kötülük Problemi**, (erişim:10.04.2018). <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/0a271b803907bb7.pdf> Ayrıca; Aliye Çınar, **Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise**, U.Ü.İ.F. Dergisi, Üniversite Yayını, Bursa, 2005, C.14, Sayı.1.s.161-177.

⁴⁷ Cafer Sıtkı Yaran, **Kötülük ve Theodise**, Vadi Yayınları, Ankara,1997, s.28.

ve bir tanım getirme arayışıdır. Varlık; bizatihi iyilik olduğuna kıyasla⁴⁸ tüm varlıklar, doğal iyilik kapsamında görülebilir. Buna göre bedendeki noksanlık nasıl fiziki bir kötülükse, bedenin tam ve sağlıklı olması da varoluşsal bir iyilik olarak değerlendirilebilir.

Kur'an merkezli bir düşünce anlayışında gerçek kötülük; Allah'a isyan, günah işleme, nefis ve şeytana uyma, zulüm, haksızlık, yalan söyleme vb. gibi sağduyudan ayrı hareket etme, kısaca fitrata ters davranma durumudur. Kur'an, fiziki kötülük olarak açıklanan durumları kötülük olarak değil, imtihan olarak görür. Şöyle ki:

“Andolsun ki sizi, biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere, lütuf ve keremimi, müjdele.”⁴⁹ “O Allah, sizi yeryüzünün halifeleri yapan, sizi imtihan etmek için kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır.”⁵⁰ “Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁵¹

Kur'an, iyiliği; Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak, aciz ve güçsüzlere yardımcı olmak, açları doyurmak olarak anlatır. İyi ahlak sahibi olmak, haksızlık yapmamak, haksız yere adam öldürmemek gibi, şeriatın belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket etmek de iyilik olarak geçmektedir.⁵²

⁴⁸ Rahman Moshtagh Mehr, “**Mevlânâ’ya Göre Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı II.**” çev. Kadir Turgut, İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası, İstanbul, 2012, S. 20, s. 173-195.

⁴⁹ Bakara 2/155.

⁵⁰ En'am 6/165.

⁵¹ Bakara 2/216.

⁵² Ra'd 13/6, 22; İsra 17/7; Neml 27/89, 90; Kasas 28/84; Beled 90/11-12.

1.1.2 Ahlaki Olarak

Doğası itibariyle hakikatin karşısı olan yalan konuşma, aldatma, başkasıyla alet etme gibi söz ve davranışlar, başkalarını yanıltıp zarar verdiği için Ahlaki olarak kötü görülmüştür.⁵³ Diğer taraftan kötü veya çirkin görünen huy ve karakterler ahlâkî kötülük kapsamına alınabilir. Müslüman kültüründe dürüstlük, emaneti sahibine vermek, sabretmek ve adil davranmak gibi huy ve davranışlar emir edilmiş, buna karşı insanları kandırmak, zulüm ve adaletsizlik gibi huylar yerilmiştir.⁵⁴ Bu bağlamda bozulmamış insan fitratı ve aklın kötü, pis, iğrenç gördüğü adam öldürme, yaratılmış mahlûklara zarar verme, tecavüz ve zulüm gibi davranış çeşitleri ahlaki kötülük olarak görülebilir. Aynı şekilde dedikodu yapmak, insanları kötülemek, iftira atmak, hırsızlık yapmak, insanlarla dalga geçmek, insanları küçümsemek, bencil ve öfkeli davranmak, kalp kırmak gibi karakter özellikleri bu kötülük kategorisinde zikir edilebilir.⁵⁵

İnsan fitrat ve vicdanının sevip takdir ettiği bütün huy ve davranışlar ahlaki iyilik kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda Allah'ın emrettiği ve fitratın doğru kabul edip övdüğü doğruluk, dürüstlük yardımseverlik, affedicilik ve cömertlik gibi ahlaki iyilik kapsamında değerlendirilebilir.⁵⁶

Kur'an, çok yerde iyilik için *maruf* kavramını, her toplum ve döneme göre değişebilecek bir iyilik anlayışına işaretle nekre (belirsiz) formunda kullanmıştır⁵⁷

⁵³ Metin Özdemir, a.g.e, s.126.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, **Ahlak ve Değişim**, Köprü Dergisi, İstanbul, 2001, S.75. (<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=24> (erişim tarihi:11.07.2018)).

⁵⁵ Gazâlî, **İslam Ahlakı**, Sinan Yayınları, İstanbul,1996, s.49-61.

⁵⁶ Gazâlî, a.g.e, s.41-61.

⁵⁷ Âli İmran 3/104; Bakara 2/272.

1.2 Mutlak Hayr-Mutlak Şer

Hayr-ı mahz kavramının Türkçe karşılığı olan *mutlak hayr*; saf hayr, katışıksız iyilik, hayrın ta kendisi, kötülüğün karışmadığı hayr, gibi anlamlara gelmektedir. Bunun karşılığı olan *şerr-i mahz* ise; sırf şer, hiç hayr ciheti olmayan şer veya musibet, içinde hiç iyilik bulunmayan kötü, şeytan, gibi mutlak kötü ve şerli manasında kullanılmaktadır.⁵⁸

Yaratılışları mutlak hayr olan ve hayırdan başka bir iş yapmayan ve verilen emre itaat eden melekleri Kur'an şöyle tarif eder: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."⁵⁹ "Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a boyun eğler."⁶⁰

Kur'an'a göre melekler, Allah'a isyan etmez, emir edilen şeyi yapar ve içlerinde kötülük namına bir şey barındırmazlar.⁶¹ Dolayısıyla "melekler için *mutlak hayr* denilebilir. Mutlak hayr olarak kabul edilen başka bir varlık çeşidi olarak da *cennet ve cennetteki nimetler*, mutlak hayr kategorisine alınabilir.⁶²

Şeytanların ve yaratılan diğer şerli varlıkların şer veya mutlak şer olmaları, insana bakan yönü ile olabilir. Yaratılış cihetinden her şey hayr olarak kabul edildiğinde ve hayırlı sonuçlara sebep olmasından dolayı, Allah tarafından bu şerli varlıkların hayatta kalmalarına müsaade edilmiştir.⁶³ Allah; istediği anda her şeyi

⁵⁸ M. Said Nâimî, **Tekellümetü Meacimi'l Arabiyye**, Irak Kültür ve Yayın Bakanlığı Yayınları, Bağdat, 1979; (hayır ve şer maddesi) ve İbn Manzûr, **Lisânü'l Arab**, (hayır ve şer maddesi), Benli Kitapevi, Beyrut, 1968, C.II.

⁵⁹ Tahrim 66/7.

⁶⁰ Nahl 16/49.

⁶¹ Metin Özdemir, **İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi**, Furkan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 185.

⁶² Ahmed b. Ömer, **Şerh-ı Kitâbü't-Tevhîd**, Neşretü Risaleti Littab', Beyrut, 1415, C.4, s. 35.

⁶³ Lütfullah Cebeci, **Kur'an'da Şer Problemi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985, s. 309.

yaratıp yok ettiği gibi, Şeytanı ve kötölüğu temsil eden diğer tüm mahlûkları da yok edebilir.⁶⁴

Maneviye, Mazdekiye, Deysaniye, Markûniye, Mahaniye, Siyamiye ve Mıklâsiye gibi düalist fırkaların zannı gibi kâinatta hayrı ve Şerri yaratan ayrı bir ilahların varlığı, safsata ve hayalden başka bir Şey değildir. Zira hayr ve Şerrin bu dünyada karışık olduğu görölüyor.⁶⁵ Hayr bilinen Şeyden Şer, Şer bilinen Şeyden de hayr çıktığı görölmektedir.⁶⁶

Hayr ve Şer, mezkûr fırkaların belirttiği Şekilde olursa, Şöyle bir problem ortaya çıkar: Hayrın ilahı Şerri ortadan kaldırmak istiyor ve bunu yapmıyorsa, o zaman o kötü bir ilahtır. Yok, eğer Şerri ortadan kaldıramıyorsa bu durumda o acizdir. Bu durumda ilahlık ve iyilik manasız kalır. Hayrı temsil eden ilah sonunda, Şerrin ilahına galip gelecek fikri de temelsizdir. Bu durumda tek bir ilahın, mutlak hayr olan ve hayrı temsil eden hakiki ilah olması zorunlu ve gereklidir.⁶⁷

Mutlak Şer olarak kabul edilen cehennem ile oradaki azaplar; Allah'ın Celal, Kahhar ve Adl gibi isimlerinin birer tecellisi olması noktasından Allah'ın yaratması ciheti ile değil, Şerri temsil etmeleri noktasından insanlar nazarında *mutlak Şer* olarak görölmüştür.⁶⁸ Nitekim Allah'ın insanları cehenneme atmadığı, ancak kötülerin tabiatları gereği cehenneme yaklaştıkları ve cehennemin de tabiatı gereği

⁶⁴ Zümer 39/62.

⁶⁵ İbrahim Aslan, **Kâdî Abdulcebbar'ın İyilik-Kötölük Düalitesine Yönelttiği Eleştiriler**, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/179852> erişim tarihi: 03.2018).

⁶⁶ Bakara 2/216.

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbar, bu fikre karşı itirazını ve buna karşı delillerini “*el-Muğnî, el-Fırak Gayr-ı İslâmiyye*” adlı eserinde ayrıntılı olarak ele almış ve bu tür İslam dışı fırkaların görüşlerinin yanlışlığını mantıki deliller ile ispatlamıştır. *Ayrıntılı bilgi için*; Kâdî Abdülcebbar, **El-Muğnî el-Fırak Gayr-ı İslâmiyye**, Darü'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2011, s.10-11.

⁶⁸ Vehbe Zuhayli, **Tefsirü'l Münir**, Darü'l Fikri'l Muasır, Beyrut, 1418h. s.54, 259, 344.

onları kendine çektiğini savunulmaktadır.⁶⁹ Aslında varlık, var olma veya vücuda gelme noktasından şer veya mutlak şer değildir. Mahlûklardan hayrı şerrine galip olanları *hayr*, şerri hayrına galip olanları *şer* olarak tanımlamak uygun olacaktır. Kötülük meselesi hakkında yeterince bilgi sahibi olunursa, kötülük olarak görülen şeylerin gerçekte varlıktaki çeşitliliğe ve yaratıcının birliğine delâlet ettiği anlaşılabilir.⁷⁰

1.3 Hayr ve Şerrin Göreceliği

Estetik açıdan güzellik ve çirkinlik; etik açıdan iyilik ve kötülük izafî niteliklerdir. Fakat bu izafilik bazı alanlarda daimî ve değişmez kabul edilirken, bazılarında değişkenlik gösterebilir. İnsana ilham edilenler ile nefsin kibir, kıskançlık, zan, hıyanet, zulüm, yalan, dalkavukluk gibi arzu ve istekler nedeniyle insan her zaman doğru karar veremeyebilir.⁷¹

Kur'an'da yasak edilen ve haram sayılan içki ve uyuşturucu gibi şeylerde bile insanlar için yararlı şeyler bulunduğu belirtir, ancak zararları yararından fazla olduğu için haram kılındığını ve yasaklandığını görülmektedir.⁷²

İbn Sînâ, izafilik konusunda şöyle demektedir: “Göreceliğin varlığını farz ettiğimizde, artık göreceliğin araz olduğu konusunda şüphe edilmemesi gerekir.”⁷³ Yani; izafiliğin tek başına bir şey olmadığını; ancak başka bir şey ile beraber veya başka bir şeye nispetle düşünülebileceğini söyler. “Kıyas bakımından, bazen iyilik ve kötülük farklı farklı olur. Buna göre, tutku nezdinde iyi olan şey, örneğin uygun yiyecek ve uygun giyecektir; öfke nezdinde iyi olan, baskın olmaktır; akıl nezdinde

⁶⁹ Harun Çağlayan, **Azabın Niteliği ve Çıkış İmkânı**, Dini Araştırmalar, 2013, C. 16, S. 43, s. 196.

⁷⁰ Çağlayan, **Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidayet Anlayışı**, s.164.

⁷¹ Gürbüz Deniz, **Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s.62.

⁷² Bakara 2/219.

⁷³ Hayrani Altuntaş, **İbn Sina Metafizigi**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1985, s.119.

iyi olan ise, bazen bir değerlendirmeye göre hak, bazen de başka bir değerlendirmeye göre güzel olandır.”⁷⁴ der.

Görüldüğü üzere varlığı hayr ve şer diye nitelendirerek iyi ve kötü olarak sınıflandırmak kolay bir iş değildir. Bundan dolayı, Zeyd'in nazarında bir şey iyi iken, Amr'ın nazarında aynı şeyin kötü olması mümkündür.⁷⁵ Çünkü fitrat, alışkanlık, ön yargı, bakış açısı ve ilmi seviyeler gibi etkenler, insanlar arasında farklılık arz ettiğinden, iyi ve kötü nitelendirmesi değişebilmektedir.

Esasen Allah'ın insanlara hidayet olarak gönderdiği⁷⁶ Kur'an'ın rehberliğinde hareket edilse; hakikate en yakın görüşe ulaşılabilir. Zira Kur'an, iyiyi kötünden ayırma melekesinin insana verildiğini beyan etmekte,⁷⁷ iyi ile kötüyü tercih etmede insana hür bir irade verildiği vurgulanmaktadır.⁷⁸ Bu bağlamda Kur'an, iyi ve kötü görülen şeyler hakkında insana rehberlik babından şöyle demektedir: “Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁷⁹ Nitekim kış mevsiminin soğuk, hırçın ve şiddetli görünen perdesi arkasında bahar mevsiminde yeşerecek güzel meyve ve çiçeklerin güzelliklerinin saklı olması sırrını insan her zaman göremez.⁸⁰

İyi-kötü değerler bağlamında yukarıdaki izahlardan sonra güzellik-çirkinlik kavramlarına gelecek olursak bu kavramların da sürekli değişkenlik arz ettiği görülmektedir. Yani bu kavramlar açısından kalıcılık, süreklilik ve bütünsellik söz

⁷⁴ İbn Sînâ, **el-İşârât ve't-Tenbîhât, Kitab'ü-ş Şifa**, (çev. Muhittin Macit vd.), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.69.

⁷⁵ Gazâlî, **İ'tikatta Orta Yol**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara,1971, s.120.

⁷⁶ Casiye 45/11.

⁷⁷ Beled 90/8.

⁷⁸ İnsan 76/3.

⁷⁹ Bakara 2/216.

⁸⁰ Ali Ünal, **İslam'da İman Esasları**, Şahdamar Yayınları, Ankara, 2013, s.224.

konusu değildir. Toplumsal kabullerin uygulanışı bağlamında kimi toplumlara göre adalet olarak değerlendirilen bir husus, başka bir toplumda adalet olarak görülmeyebilir. Örneğin İslam toplumunda ceza olarak verilen kısas,⁸¹ ceza alacak kişi veya ailesi için şer görünebilir. Ancak; hikmet, adalet gibi kavramlar etrafında düşünüldüğünde adalet olarak değerlendirilebilir. Bu durumu tarafların istek ve görüşlerine göre değerlendirmek yanlış olacaktır. Peygamber, kendisinden gizli olan ve Allah'ın takdir ettiği fiil ve olaylarda kendisine haber verilmedikçe bunları bilemeyeceğini, bu durumun hayr mı şer mi olacağını bilmediğini söylemektedir.⁸²

İbn Kayyım el Cevzi'ye göre şer veya kötülük, kesinlikle Allah'tan değildir. O'nun fiillerinden, isimlerinden ve sıfatlarından da değildir. Bu sadece Allah'ın takdir ve iradesi ile cüzi, izafi bir şerrin, o takdir edilen şeye girmesiyle; duruma göre şer veya hayr kabul edilmesidir. Bu durumda, Allah'ın takdir ettiği bir şey, bir mahalde şer kabul edilirken, başka bir durum veya mahalde hayr kabul edilebilir.”⁸³

Savaş durumunda insan öldürülmesi görünüşte kötü ve çirkin gözükebilir. Ancak; daha kötü durumların yaşanmaması, ülkelerin işgal edilip, çoluk-çocuk, yaşlı ve günahsız kimselerin öldürülmemesi, tecavüz ve katliamların oluşmaması, düşmanı caydırma, korkutmak gibi sebeplerden dolayı insan öldürülmesi şer görülmemiştir.⁸⁴

1.4 İnsanda Hayr ve Şer Potansiyeli

İnsan hayr ve şerle beraber mi doğar, yoksa hayr ve şerri sonradan mı kazanır? Bu soruya birbirinden farklı cevaplar verilmiştir.

⁸¹ Bakara 2/178.

⁸² Ahkaf 46/9; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, s. 370-372.

⁸³ http://isamveri.org/pdfdrg/D00036/2001_14/2001_14_YESILYURTT.pdf (erişim tarihi:02.04.2018). Abdullah b. Muhammed el Muslih, *Şerhü'l Akideti'l Vusta*, Darü'l İbnü'l Cevzi, Şam,2010, C.I, s. 230.

⁸⁴ İbnü'l Cevzi, *Şifa-ül Alil*, Darü'l Ma'rife, Beyrut,1978, s.165-169.

İnsan üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar, insanın mutlak manada iyi veya kötü olmadığını, aksine iyi ve kötüye kabiliyeti olacak şekilde doğduğunu göstermektedir.

İnsan, “potansiyel anlamda hayr ve şerre kabiliyetli bir şekilde yaratılmıştır.” denilebilir. Nitekim Kur’an’da geçen ve insan fitratından bahseden “ ...Sonra ona fücür ve takvayı ilham etti.”⁸⁵ “...Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah’ın insanları yarattığı ‘fitrat’a çevir.”⁸⁶ ayetleri insanların iyi ve kötü bağlamında her iki yöne yönelebilecek tarafsız bir yapıyı barındırdığını açıklamaktadır. Yani insan mahiyetinin iki yüzü vardır. Bir yüzü hayra ve iyiliğe bakar, diğer yüzü şer ve isyana bakar. İnsan hayr yönü ile ahsen-i takvimdedir.⁸⁷

Kur’an; insanın iyi ve kötü özelliğine, kendi iradesi ile yapmış olduğu fiiller ile ulaştığını bildirmektedir. Nitekim bu bağlamda “...Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”⁸⁸ ayeti insanın kötü fiil ve tercihleri sonucu ulaştığı zalimlik ve nankörlük derecesini bildirmekle insanın kötülükte ulaştığı yeri göstermektedir. Yine aynı bağlamda “ ...Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”⁸⁹ ayeti de insanın kendisine verilen özellik ve kabiliyetleri kullanması sonucu ulaşacağı başarılarla işaret olarak düşünülebilir. İnsanın iradesi ve tercihi ile ulaşacağı makamı Kur’an *illiyun* veya *alâ-yi illiyyîn*⁹⁰ tabiri ile ifade etmektedir. Kur’an’daki *esfel-i sâfilîn*⁹¹ tabiri ise insanın düşebileceği en düşük dereceye işaret etmektedir.

⁸⁵ Şems 91/8.

⁸⁶ Bakara 2/41, 91, 97; Âli-İmran 3/3, 50; Nisâ 4/47.

⁸⁷ Hayreddin Karaman vd., **Kur'an Yolu Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, C.5, s. 646-647.

⁸⁸ İbrahim 14/34.

⁸⁹ Tin 95/4.

⁹⁰ Muttaffifin 83/19.

⁹¹ Tin 95/5.

İnsan denen varlığı tanımlama ve anlama babından çok şeyler söylenmiş ve söylenmeye devam edilmektedir. Her araştırmacı veya bilim adamı, insanın farklı bir yönü üzerinde durmakta ve o yönü itibariyle insanı tanıma ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Nitekim bu bağlamda tıp bilimi insanın fizyolojik yönüne bakarken, sosyoloji insanın toplumsal yönüne dikkat çekmekte, psikoloji ise insanın farklı bir benlik sistemi ve yaratıcılığı üzerinde durmaktadır. Teoloji, insanın Tanrı ile olan ilişkisi ve metafiziksel yönü ve vazifesine dikkat çekerken faniliğine vurgu yapmaktadır.

1.5 Hayrın ve Şerrin Kaynağı

İyilik ve kötülüğün iki zıt unsur olarak birbiriyle çatışma içinde olduğunu savunan *Keyumersiye*, *Zürvaniyye*, *Zerdüştiyye*, *Maneviyye*, *Mazdekiyye*, *Dehsaniyye*, *Merkiyuniyye*, *Keyneviyye*, *Sıyamiyye*, *Tenasuhiyye* gibi fırkalar iyilik ve kötülüğün Allah gibi tek ve egemen bir kaynaktan değil, birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından idare edildiğini savunur.⁹² Bu fırkalara göre nur ve zulmet (hayr ve şer) iki asli kaynak ve unsurdur.⁹³

Mecusi düşüncede genel olarak iyilik ve güzelliği temsil eden ve iyiliğin kaynağı olarak iyiyi yaratan *Yezdan* namında bir ilah, kötü ve çirkinliği temsil eden *Ehrimen* adında başka bir ilah tasavvur ettikleri görülmektedir.⁹⁴

Müslüman kültüründe bazı Mutezîlî grupların *Seneviyye* düşüncesinden etkilenererek Allah'ın şerri yaratmadığı ve irade etmediği, şerrin yaratıcısı ve kaynağının sadece insan olduğu fikrini ileri sürdükleri söylenmektedir.⁹⁵ Mâturîdî, kötülük konusunda Mutezile'nin birçok yönden *Seneviyye* gibi düşündüğü

⁹² Şehristânî, **Milel ve Nihal**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 212-222.

⁹³ Şehristânî, a.g.e, s. 223,225.

⁹⁴ Şehristânî, a.g.e, s. 223-231.

⁹⁵ Şehristânî, a.g.e, s. 224-230.

kanısındadır.⁹⁶ Ancak kanaatimizce Mutezile’yi şerrin kaynağı Allah olamaz düşüncesine iten, Seneviyye’nin etkisinden daha çok, onların adalet ve hikmet gereği Allah’ın insanlar için en iyiyi yapmaya mecbur olması anlamına gelen aslah ilkesidir. Mâturîdî’ye göre insanlar, iki sebepten dolayı tevhit inancından sapar. Birincisi, insanların iyilik ve kötülüğün ancak düalist bir yaklaşımla açıklanabileceğine inanmaları, diğeri ise bu gibi insanların tevhidin ruhunu ve niteliğini anlayacak basiretten uzak olmalarıdır.⁹⁷

“Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir” şeklindeki rivayetlerde Mutezile’nin Peygamberin yergisine konu oldukları nakledilmektedir.⁹⁸ Bu rivayetler bağlamında Mu’tezile’nin iki yaratıcıyı kabul ettiği iddia edilmektedir.⁹⁹ Onların; “Allah, hayırların yaratıcısıdır, insan ise şerrin yaratıcısıdır.” şeklindeki görüşlerine bakılarak bu iddia ortaya atılmış olabilir.¹⁰⁰

Cebriye, evrendeki iyilik ve kötülüğün Allah’tan geldiğini ve insanın bu konuda bir irade ve etkisinin olmadığını ileri sürerek, insan sorumluluğunu tamamen inkâr ettikleri görülmektedir. “İnsan istese de, istemese de tüm fiillerini Allah yaratır. “İnsanın işi, rüzgârın önündeki yaprak gibidir” diyerek, kulun fiillerinde hiçbir irade ve kudretinin olmadığını savunur. Bu grubun mutedil olanları insan kudretini kabul ederek fiillerde insanın kesbini kabul edip, bir derece akla yanaşmıştır.¹⁰¹ Bu fikir ve görüşlerine bakarak Cebriye’nin, Allah’ ı iyilik ve kötülüğün kaynağı olarak gördükleri söylenebilir.

⁹⁶ Çağlayan, **Etik Açısından Mâturîdî’nin Hidayet Anlayışı**, s.166.

⁹⁷ Çağlayan, a.g.e, s.170.

⁹⁸ Ebu Davud, Sünne,16; İbni Mace, Mukaddime.

⁹⁹ Eş’arî, **El İbâne An Usûli’d Diyâne**, (Dinin İnanç İlkeleri), çev. Mustafa Çevik, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005, s. 16.

¹⁰⁰ Abdullah b. Hasan, **Şerh-ı Kitâbü’t-Tevhîd**, Mecelletü’l Beyan, Riyad, 1431, s. 8.

¹⁰¹ Şehristânî, a.g.e, s. 85, 86.

İbn Sina, Allah'ın tüm varlığı yarattığını ve eksiklik, kusur ve noksanlıklardan münezze olup, saf iyilik olduğunu beyan etmektedir. Kâinatta esas olanın hayr olduğunu, şerrin ise a'raz olup, maddeden kaynaklandığını belirtmektedir. Allah'ın hikmeti gereği zıtlıkları bir araya getirerek kaderimize hâkim olduğunu söylemektedir. Allah'ın zatının mutlak iyilik olduğu konusunda diğer Müslüman âlimleriyle aynı düşünmesine karşın, Allah'ın zatı, esma ve sıfatı konusunda diğer âlimlerden farklı görüşe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Sina, Farabi, İbn Rüşd gibi filozoflar, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından bazı konulardaki görüşleri nedeniyle tenkit edilmiştir.¹⁰²

Gazali, hayr ve şer konusunda selefin itikadını savunmuştur. Bütün sonradan yaratılanların Allah'ın iradesi ile meydana geldiğini, hayr ve şerrin meydana gelmesinin bir irade sıfatına muhtaç olduğunu söylemektedir. Şer, küfür ve ma'siyet gibi kavramlar da sonradan yaratıldığı için, onlar da Allah'ın iradesi ile meydana gelmiştir. Son tahlilde Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz diyerek, küfür dâhil şer olan bütün varlıkların Allah'ın dilemesi ile yaratıldığını söylemiştir.¹⁰³ Onun; Allah'ın izni ve iradesi olmadan hiçbir varlığın ortaya çıkamayacağı fikriyle, yöntemde selefin yolunu izlediği görülmektedir.¹⁰⁴

Ehl-i Sünnet bilginleri arasında hayr ve şerrin Allah'tan olduğuna ve her şeyin Allah'ın kudretinde bulunduğu dair icmâ vardır. Hariciler, Mu'tezile ve Şia ise bunun aksini savunur.¹⁰⁵

1.5.1 Şerlerin Yaratılıp Yaratılmadığı Meselesi

¹⁰² Hayrani Altuntaş, **İbn-i Sina Metafizigi**, A.Ü.İ.F.Yayınları, 1985 Ayrıntılı bilgi için; Halil bin Ahmed Muhtar'ın "**es-Sekafe**" adlı kitabına bakılabilir.

¹⁰³ Eş'arî, **Makalatu'l İslamiyyin ve İhtilafü'l Musallin**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 238.

¹⁰⁴ Gazâlî, **İ'tikatta Orta Yol**, s. 80.

¹⁰⁵ Ömer Nesefî, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, çev. Mustafa Kasadar, Ravza Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78-79.

Allah'ın emri ve insanın selim fitratıyla bağdaşmayan kötülükler ile insana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık anlamındaki şeytan ve şerlerin yaratılması ve insana musallat edilmeleri konusu, Müslüman bilginler tarafından çok tartışılmıştır. Bu varlıkların görev, mahiyet, yaratılmalarındaki hikmet ve gayeler gibi farklı açılardan konu ele alınmıştır.

Şerlerin ana kaynağı olarak görülen şeytan; sözlükte uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek anlamındaki *şatn* (öfkesinden yanıp tutuşmak) manasındaki *şeyt* kökünden türemiştir. *Hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık, yanıp helâke mâruz kalmış varlık* anlamındadır.¹⁰⁶ Şeytan, kibir ve gururu sebebiyle Allah'ın “Âdem'e secde ediniz”¹⁰⁷ emrine karşı geldiği için, rahmetten uzaklaştırılan ve cinlerden olan varlığın adıdır.¹⁰⁸

Yahudilikte şeytan, düşmanlık açısından Tanrı'ya rakip; fakat konum itibariyle Tanrı'nın aşağısında yer alır. Tanrı'nın otoritesi altında bulunan bir varlık veya güç olarak anlaşılmıştır.¹⁰⁹ Hristiyan geleneğinde de dünyayı yöneten iyi-kötü güçler ve buna paralel aydınlık-karanlık dünyalar şeklindeki düalist anlayışa yaklaşacak biçimde bazen Tanrı'ya denk bir güç şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁰

Kur'an'da şeytanın kendisi bizzat şer olarak zikir edilmemekte, filleri şer olarak nitelendirilmektedir.¹¹¹ Şeytanın insanları kandırmak için içki, kumar, fal okları, düşmanlık gibi çirkin ve şer olan argümanları kullandığı belirtilmektedir.¹¹²

¹⁰⁶ Ragıb el-İsfahani, **Müfredat-ı Kur'an Kavramları Sözlüğü**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 404.

¹⁰⁷ Bakara 2/34.

¹⁰⁸ Fikret Karaman, vd. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, “şeytan maddesi” Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

¹⁰⁹ Tevrat, Yaratılış; 3/3, 24 Eyüb, 1/7; 1.Tarihler; 21/1.

¹¹⁰ İncil, Vahiy Bölümü, 12-9; Matta, 25/41.

¹¹¹ Kehf 18/50.

¹¹² Maide 5/90.

Hakikati saptırma, kötü ve çirkinlikleri süslü gösterme, Allah ile kandırma,¹¹³ gibi aldatma ve vesvese verme sıfatları sebebiyle şeytan, insanın düşmanı olarak gösterilmiştir. Şeytan, Kur'an'ın işaretiyle Allah'ın düşmanı değil, Allah'ın hikmeti ve iradesi ile kendisine kıyamete kadar mühlet verilen¹¹⁴ lanetlenmiş bir kuldur.

Şeytan ve şer unsuru olan tüm bu varlıkların, Allah'ın iradesiyle varlıklarını devam ettirdikleri Kur'an'ın ayetlerinden anlaşılmaktadır. “Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim sözüm gerçekleşecektir.”¹¹⁵ “Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz.”¹¹⁶

Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) yukarıdaki ayetleri şöyle tefsir etmektedir: “Allah mutlak manada insanı saptırmaya veya doğru yola getirmeye kadirdir. Ancak hikmeti gereği, her şeyi kapsayan ilmiyle küfür ve dalaleti ihtiyarı ile seçeceğini bildiği kimseleri alçaltmak, rezil etmek; iradesi ile iyiliği, hidayeti seçecek kullarına lütfetmeyi irade etmektedir.”¹¹⁷ Yani buradaki *ikab* veya *ikram*, iradeye bina edilmiş, hak etmek ise lütuf ve hizlan'a¹¹⁸ bina edilmiştir.

Şeytan diye isimlendirilen mahlûka Allah tarafından kıyamete kadar bir sürenin verildiği Kur'an ayetlerinden anlaşılmaktadır. “Şeytan dedi ki: “Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan,

¹¹³ Fatır 35/5.

¹¹⁴ Araf 7/15; Hicr 15/37; Sad 38/80.

¹¹⁵ Secde 32/13.

¹¹⁶ Nahl 16/93.

¹¹⁷ Zemahşerî, **El Keşşaf**, (Nahl 16/93.ayet tefsiri), (erişim tarihi:10.04.2018). <http://islamiyontem.net/kitaplar/turkce%20tefsir/tefsirkulliyati/016nahl/001.htm>

¹¹⁸ Allah'ın, buyruklarına boyun eğmeyen insanlardan yardımını kesmesi anlamında bir terimdir.

pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!”¹¹⁹ Allah da, “Sen süre verilenlerdensin” dedi.¹²⁰

Müslüman teolojisinde şeytan; şer ve günahın teşvik edicisi; dünyevi ve uhrevi felaketin önderidir. İnsanları daime küfre ve Allah’a isyana çağırır. Peki, onun yaratılmasındaki hikmet nedir? Bu soruya İbn Kayyım şu şekilde cevap verir: “Allah tarafından şeytan ve yardımcılarının yaratılmasının hikmeti şunlardır:

- a) Şeytan ve ona tabi olan diğer varlıklar sayesinde ibadet ve kulluğun mertebeleri ortaya çıkar. Onun yaratılması sonucu, enbiya ve evliyanın mücadele ile mücadeleleri sayesinde kulluk mertebeleri belli olur, hayr ve şerrin derece ve derekeleri ortaya çıkar.
- b) İnsanlar, şeytanın Allah’a isyanla düştüğü alçak ve lanetli duruma düşmemeleri için, daima Allah’tan çekinmeleri gerektiğini ve Allah’ın emirlerini önemsemeleri gerektiğini hatırlarlar.¹²¹

Şeytan ve diğer şerli mahlûkların yaratılması meselesinde Ehl-i Sünnet’in Mu’tazile’ye getirdiği itirazlardan birisi *salah-aslah* meselesidir. Bu meselenin temelde yanlış olduğuna dair Mâtürîdî şöyle bir delil ileri sürer: Eğer bu *aslah* meselesi doğru olsaydı, insan cinsinden olmayan ve her zaman insanlara verdiği vesvese ile yoldan çıkarmaya çalışan şeytanın insana musallat edilmemesi gerekirdi. Çünkü insanlar onu görmüyor ki, şerrinden ve kötülüğünden çekinsin, o ise insanları görüyor, hiç ummadıkları yerden onlara yanaşır ve onların dalalete girmelerine sebep oluyor.¹²²

¹¹⁹ İsra 17/62.

¹²⁰ A’raf 7/15.

¹²¹ Ömer b. Süleyman, **Cin ve Şeytanlar Âlemi**, (erişim tarihi: 10.04.02018). <http://shamela.ws/browse.php/book-9874>

¹²² G. Hekim Dehlevi, **Muhtasar-ü Tühfet-i İsnetye Aşere**, Selef Matbaası, Kahire, 1371 h., s. 332-330.

Mâtürîdî, kötülüğün yaratılması konusunda şöyle düşünür “Yüce Allah, hem hayır ve şerrin hem de mükelleflere ait iyi ve kötü fiillerin yaratıcısıdır. Onun saltanatı içinde olup da onun tarafından yaratılmayan hiçbir şey yoktur. Eğer olsaydı onun bir ortağı olurdu.”¹²³

Yaratılan her şeyin bir sistem içinde ve bir amaca dayandığını ifade eden Kur’an, bu genel sistem içinde yer alan şerhlerin de aynı amacı gerçekleştirmeye bağlı olarak yaratıldığını ifade eder.¹²⁴ Müslüman inancında şerrin varlığı bir realite olarak kabul edilmekle birlikte, onun aslî değil arızî olduğu düşüncesi hâkimdir. Şer görülen şeylerde bir takım hayırların olacağı gerçeği, bütün yönleriyle bir şerden bahsetmenin zor olduğunu göstermektedir.¹²⁵

İbn Rüşd, şerhlerin Allah tarafından yaratılmasını *adalet* olarak yorumlar. O’na göre Allah, hayırları bizatihi hayr olmalarından dolayı yaratıcısıdır. Şerrin de hayr için; yani kendisine yakınlaştıran bir hayr için yaratıcısıdır. Dolayısıyla şerri yaratması, kendisi için bir eser-i adalettir.¹²⁶

Müslüman inancında, kötülüklerin yaratılması meselesi *-imtihan ve terbiye başta olmak üzere birçok gayeleri gerçekleştirme hedefine bağlı olarak-* bir realite olarak kabul edilmiştir. Buna göre âlemde şer değil, hikmet hâkimdir. Var olan şerhler hikmetin bir tezahürüdür. Kelamcılar arasında şerrin varlığı bir problem olarak değil, yaratıcının varlığını kanıtlayan bir delil olarak kabul görmüştür.¹²⁷ Ancak şerrin Allah tarafından yaratılması ve kaynağının Allah oluşu, O’nun kullar için şerri dilediği manasına gelmez. Çünkü Allah şerri dilemediği gibi, kullarının şer olan fiillerinden razı da değildir.¹²⁸

¹²³ Çağlayan, **Etik Açısından Mâtürîdî’nin Hidayet Anlayışı**, s. 173.

¹²⁴ Yûnus 10/5-6; Gâşîye 88/17-20; Mülk 67/3-4.

¹²⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 59.

¹²⁶ Nevzad Ayasbeyoğlu, **İbn Rüşd’ün Felsefesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, s. 137.

¹²⁷ Mâtürîdî, a.g.e, s. 350.

¹²⁸ Cîn 72/10; Zilzâl 99/8.

1.5.2 Doğal Afet, Hastalık ve Elemler

Doğal afet, hastalık ve elem gibi şerhlerin varlığını ilâhî hikmet penceresinden izah etme yolunu seçen kelâmî ekoller arasında teferruatta bazı farklılıklar mevcuttur. Mutezile âlimleri görünüşte kötü olduğu düşünülen hastalık, belâ ve doğal felâketlerin Allah'ın kaza ve takdiriyle meydana geldiğini; ancak bu tip kötülükler hakikatte iyiye yorumlanabileceğinden bunların hakikî değil, mecazî şerh olarak nitelenmesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁹

Ehl-i Sünnet açısından bu tür şerhlerin yaratılması Allah'ın kudreti açısından büyüklüğüne ve her şeye gücünün yettiğine işaret eder.¹³⁰ Kâinatta şerrin varlığını bir realite olarak kabul eden Ehl-i Sünnet, Allah'ın yarattığında şer olmadığını iddia eden Mutezilî âlimlere karşı çıkmıştır.¹³¹ Zira iman edenlerin çoğalması veya azalması, küfürde gidenlerin çok olması ve hiç olmaması, Allah'ın mülküne, izzetine bir noksanlık veya fazlalık getirmez. Zira O, zengindir, kâfir ve müşriklerin kötü tasavvurlarından beridir. Aziz ve Hâkimdir.¹³²

İnsan, hayatında karşılaştığı olaylardan kendisine sıkıntı, elem veya acı veren hastalıklar ile kötü olaylar ve durumların asıl sebebini sürekli olarak sorgulamış ve bunların asıl kaynağının ne veya kim olduğu konusunda sürekli cevaplar aramıştır.

Kur'an'da deprem, sel baskını, volkan patlaması, toprak kayması gibi doğal afetler insanlar için bir ceza olarak bahsedilirken;¹³³ müminler için ise cennete girmeye ve hatalarından arınmaya sebep olarak görülmüştür. Yıkıcı etkileri olmakla beraber doğa olaylarının oluşumu dünyadaki dengenin korunması için gerekli

¹²⁹ Kâdî Abdülcebâr, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, s. 214-215.

¹³⁰ Tirmizi, Kader Bölümü: Hds no:2156; Müslim, Kader, 4.

¹³¹ Mâtürîdî, a.g.e, s. 80,427.

¹³² Nesefî, **Tabsiratu Edille**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 354.

¹³³ Nahl 16/26.

olduğunu günümüzde bilim ispat etmiştir.¹³⁴ Öyle ise bu gibi olayların hakikatte şer değil, çok gaye ve maslahatlar için vücuda getirildikleri anlaşılır.¹³⁵

İnsan; aciz, fakir ve muhtaç olarak yaratıldığından, dünya hayatında bela, musibet, hastalık, sıkıntı ve elemeler gibi sevmediği kötü ve çirkin durumlarla karşılaşmaması veya bunları his etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla kötülüğün hikmet ve gayeler anlaşılmaz ise; insana böyle bir hayat irade eden ve onu sınamak için bu dünyaya isteği dışında gönderen Allah, insana bu kadar hastalık, elem ve eziyetleri çektirerek ona adeta zulmettiğine inanmak gerekecektir.

Fahrüddîn Huseyn er-Râzî (ö. 606/1210), şerhlerin kısımlarını şöyle açıklar. “Bütün şerhler nihayetsizdir. Şerhler ya kalplerde meydana gelen inançlar cinsinden veya bedende meydana gelen fiiller cinsinden olur.”¹³⁶ demek suretiyle onları iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısma bütün batıl inançların ve âlemdeki tüm sapık fırkaların bozuk ve yanlış görüş ve inanışlar dâhildir.¹³⁷

Razî, bedenî fiillere taalluk eden şerhleri ise; dinî zararları ifade edenler ve dünyevî zararları ifade edenler olarak kendi içinde iki kısma ayırır:

Birinci kısım, Allah'ın bütün mükellef olanlara yasakladığı şeylerdir ki bunları haset, cimrilik, riya olarak saymak âdeti imkânsızdır. İkinci kısım şerhlere gelenler ise elem, hastalık, yangın, boğulma, fakirlik, yatalak hasta olmak gibi bedeni hastalıklardır.¹³⁸

¹³⁴ Cemal Arif Alagöz, **Deprem, Seylâplar ve Meteoroloji İşleri**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1053/12729.pdf> (erişim tarihi: 03.05.2018).

¹³⁵ Recep Ardoğan, **Kelam Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet ile Bağdaşırılığına İlişkin İzahlar**, (erişim tarihi; 10.07.2018). http://isamveri.org/pdfdr/D03683/2014_8/2014_8_ARDOGANR.pdf

¹³⁶ Râzî, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb**, Huzur Yayınları, İstanbul, 2013, s. 120.

¹³⁷ Râzî, a.g.e, s. 121.

¹³⁸ Râzî, a.g.e, s. 122.

Bahsedilen her iki hastalığın da esasen Kur'an'da¹³⁹ zikir edildiğini belirten Râzî maddi hastalıkların malum olduğunu, kalp hastalığı olarak geçen hastalığın da şüphe ve şehvet gibi kalbi marazlar olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰

Müslüman âlimler, genelde maddi hastalığı şer olarak görmemiş, buna insan için bir deneme olduğu bilinci ile yaklaşmıştır. Nitekim hastalık, elem veya acının bir imtihan olduğu ve günahları affa vesile olduğuna dair birçok rivayet mevcuttur. Mesela; “Bir Müslümana hastalık ve başka bir şeyden eza isabet ederse mutlaka Allah, bu yüzden onun günahlarını ağacın yapraklarını döktüğü gibi döker.”¹⁴¹ “Müslümana fenalık, hastalık, keder, hüzn, ezâ, iç sıkıntısı ârız olmaz, hatta vücuduna bir diken batırılmaz; ancak Allah, bu musibetlerden birisi sebebiyle o Müslümanın suçlarını ve günahlarını örter, bastırır.”¹⁴² gibi rivayetler bu türdendir.

Kur'an'da “...Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyiliklerle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz”¹⁴³ ayetini Abdullah İbn Abbas, (ö.687 h.) “şer ile hayırdan maksat; darlık ile bolluk, sıhhat ile hastalık, zenginlik ile fakirlik ve helal ile haramdır.” şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁴

Kur'an'ın genelinde hastalık ve musibetlere yukarıda geçtiği şekilde bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. “...Kimi insanlar var ki; `Allah'a ve ahiret gününe inandık “ derler; ama aslında inanmamışlardır. Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatıyorlar da bunun farkında değildirler. Onların kalplerinde hastalık vardır, Allah da bu hastalıklarını arttırmıştır. Onların söyledikleri yalana karşılık, elem dolu bir azap vardır”¹⁴⁵

¹³⁹ Bakara 2/10, 184; Maide 5/52; Hac 22/53; İsra 17/82; vb. yaklaşık 31 adet ayet.

¹⁴⁰ İbnü'l Cevzi, **Zâdu'l-Meâd Muhtasarı**, Polen Yayınevi, Riyad, 2008, s. 431.

¹⁴¹ Buhari ve Müslim, Rudani, C.2. Hds. no:2302.

¹⁴² Buhari, Hasta ve Tıp Bölümü, C.12. Hds. no:2.

¹⁴³ Enbiya 21/35.

¹⁴⁴ İbnü'l Cevzi, **Uddetu's-Sabirin ve Zahiretu's-Şakirin**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 170.

¹⁴⁵ Bakara 2/8-10.

Burada Kur'an, kâfir veya münafıkların iman etmemelerinin sebebini açıklarken, kalplerindeki hastalıklara dikkat çekerek sorunun kaynağına işaret etmektedir.



İKİNCİ BÖLÜM

II. KELAM EKOLLERİNİN HAYR VE ŞERRE YAKLAŞIMLARI

2.1 MUTEZİLE’NİN YAKLAŞIMI

Mutezile’nin konuya yaklaşımı genelde mezhebi yaklaşımlarına paralel olarak; *tevhid* ve *adalet* ilkelerine göre şekillenmiştir.

2.1.1 Allah’ın Birliği ve Adaleti Açısından

Müslümanlar, Allah’ın birliği üzerinde ittifak halindedir. Mu’tezile, Allah’ı mutlak olarak tenzih etme noktasında mahlûkatta bulunan hiçbir sıfatla Allah’ı nitelendirmez. Onlar, *Mücessime*, *Müşebbihe*, *Haşviye* gibi fırkaların aksine, Allah’ı mutlak manada her türlü şekil ve uyarlamadan uzak olarak sadece tevhidi savunmaktadır. Allah’a isnat edilen tüm sıfatların zihni oluşundan dolayı, her kişi ve topluma göre değişebileceği için Mutezile, Allah hakkındaki yapılan tüm vasıflandırma ve isnatları ret etmiştir.¹⁴⁶

Mu’tezile, tevhidi Allah’ın önemli zati sıfatı olarak kabul ettiği gibi, adaletini de insana bakan en önemli fiili görmüştür. Onlar, adalet bağlamında Allah’ın hiç bir varlığa zulüm etmeyeceği ilkesini savunup, Allah’ın ne zatından ne de fiilinden hiçbir şer veya kötülüğün çıkamayacağını iddia etmiştir.¹⁴⁷

Allah’ın “Adil” ismi, aslında Mutezile’nin beş temel ilkesinden¹⁴⁸ *el-va’d ve’l-vaîd*, *el-menzile beyne’l-menzileteyn* ve *el-emru bi’lma’ruf ve’n-nehyu ani’l-münker* ilkelerini zımnen barındırır. *Adalet* ilkesi Mutezile ekolu için belirleyici bir ilke olduğundan, kendilerine “*Ashabü’l-Adl*” demişlerdir.¹⁴⁹ Mutezile, Kulun hayır ve şer ile alakalı bütün fiillerinin insanın kendisi tarafından yaratıldığı ve bunun

¹⁴⁶ A.Mahmut Sabâhî, a.g.e, s. 121.

¹⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **el-Muğnî**, Daru’l Kutub-ı İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 158.

¹⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, s. 130, 299, 609, 695, 739.

¹⁴⁹ A.Mahmut Sabâhî, a.g.e, s. 45.

sonucu olarak da ahiretteki sevap ve ikabının olacağı konusunda görüş birliği içerisinde. “ Mutezile, Allah'ın şerleri (mecazi şer dedikleri hastalık vb.) yaratıp yaratmadığı konusunda iki fırkaya ayrılmıştır. Mutezile'nin tamamı -*Abbad hariç*- şöyle demiştir: Allah, hastalık gibi şerri ve cezalar gibi kötülükleri yaratır. Bunlar, mecazi anlamda şer ve kötülüklerdir.”¹⁵⁰

Allah'ın şer, zulüm, küfür ve günah gibi şeyleri yaratmaktan münezzeh olduğunu ve -her şeyde olduğu gibi- yaratmasında da Adil olduğunu söylemiştir. Eğer şerrin ve zulmün yaratılması Allah'a isnat edilirse, O zaman Allah'ın zalim olması gerekeceğini söylemiştir.¹⁵¹ Dolayısıyla Mutezile'ye göre Allah'ın *Âdil* olmasının anlamı, tüm ilâhî fiillerin iyi ve kötülükten tümüyle uzak olmasını gerektirir.¹⁵²

Ehl-i Sünnet açısından Allah'ın *Âdil* olması, O'nun dilediğini yapması, istediği şekilde hüküm etmesi ve idaresi altındaki varlığa adil davranması ve her şeyi yerli yerine koyması anlamındadır. Ehl-i Sünnet açısından adalet, ihtiyârî olarak Allah'ın hikmeti ve ilmi gereği iken; Mu'tezile için ızdırârî (zorunlu) olarak Allah'ın adaleti ve aklın gereğidir.¹⁵³

Mu'tezile, *hüsün-kubuh*, *yarar-zarar* kavramlarını da birbirinden ayırmaktadır. Şöyle ki; her faydalı gibi görünen şeyin güzel, zarar gibi görünen şeyin de kötü olması gerekmeyeceğini belirtmektedir. Onlar, sağlık için kan aldirmek (hacamat) ve yaranın enfeksiyon kapmaması için kızgın bir nesneyle yakmak (dağlama) gibi acı verici olan bir durumun faydalı görülebileceğini, fıtraten

¹⁵⁰ Ebu'l Hasen el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 209.

¹⁵¹ Şehristânî, a.g.e, s. 57-58.

¹⁵² Harun Çağlayan, **Hüsün ve Kubuh Terimleri Bağlamında Kelâm İlminde Maslahata Bir Bakış**, Gece Kitaplığı, (Editör: Ayten Erol), Ankara, 2017, s.96.

¹⁵³ Şehristânî, a.g.e, s. 54.

hoşlanılmayan veya istenmeyen bir durumun da kötü görülmemesi gerektiğini savunur.¹⁵⁴

Örneğin annenin çocuğunu terbiye için bazen onu aç bırakması, çocuğun sevdiği bazı şeyleri vermeyip, *-terbiye adına-* sevilmeyen şeyleri yapması, *-az zararla beraber içerisinde fayda olduğundan-* güzel ve faydalıdır. Bu bağlamda Mu'tezile; hastalık, elem, acı ve doğal afetler gibi kötülüklerin insana musallat edilmesini şer görmemiş, sabır veya şükür gerektiren durumlar olduğunu savunmuştur.¹⁵⁵

Yukarıda açıklanan benzer durumları Mu'tezile şer olarak görülmediğinden, bu gibi fiillerin Allah'a isnadında bir beis görmemiştir. Dolayısıyla fitraten hoşlanılmayan bazı şeylerin dünyadaki imtihan için gerekli olduğu söylenmiştir. Hatta insanın sürekli nimet ve bolluk içerisinde olması durumunda, hak yoldan sapacağını söylemiştir.¹⁵⁶ Aşağıdaki ayetler de buna delil gösterilmiştir:

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer.”¹⁵⁷

“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir.”¹⁵⁸

Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr el-Hemedânî'ye göre (ö. 415/1025) yukarda bahsi geçen ayetler, rızkın Allah'ın kudretinde olduğuna, kulları arasında takdir ettiğine ve kullarını her zaman görüp gözettiğine delildir.¹⁵⁹ Allah'ın *Adil* ismi hakkında Mu'tezile ile Eş'ariye arasındaki temel farklardan birisi şudur: Mu'tezile,

¹⁵⁴ Şehristânî, a.g.e, s. 141.

¹⁵⁵ Abdullah b. Muhammed, **El İntisar ve Reddü'l âla İbn Ravendi el Mülhid**, Edva-u Selef, Riyad, 1419 h, s. 80.

¹⁵⁶ Abdullah b. Muhammed, a.g.e, s. 80-81.

¹⁵⁷ İsra 17/83.

¹⁵⁸ Şura 26/27.

¹⁵⁹ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, C.13, s. 193.

Allah’ın fiillerinde zulüm olmadığını ve dolayısıyla zulmü yaratmadığını ve yapılan zulüm ve haksızlığı *-akıl ve maslahat gereği-* Allah’a vermemek gerektiğini söyleyerek “Allah zulmü yaratmaz .”¹⁶⁰ der. Eş ’ariler ise; Allah’ın fiillerinde mutlak hür olduğunu ve istediği gibi davrandığını ve O’na sorgu ve sual sorulamayacağı¹⁶¹ için “Allah her şeyin yaratıcısıdır. ”der.¹⁶²

Kâdî Abdülcebbâr; Allah’ın şer, kubuh ve yalanı irade etmeyeceğine dair delilini şu şekilde açıklar: “Eğer desek ki Allah, kötünün kötülüğünü bilir, kötü ve kötülüklerden müstağnidir. Kötülüğü ihtiyar etmez, yüceliği ile Adil ve Hekimdir.” O zaman ilmi gereği bütün kötü ve şerlerin çirkinliklerini bilmesi Allah’a zaruridir. Bununla Allah’ın kötü bir şeyi yapmayacağı ve irade etmeyeceği anlaşılmalıdır. Aynı şekilde Allah’ın bütün fiillerinin de iyi olduğunu söylememiz gerekir. Zira herhangi birimize menfaat açısından eşit olan iki fiilin *-yalan ve doğruluk gibi-* yapılması iradesine verilse ve ikisinin de bizim açımızdan yararı eşitse; yalanın çirkinliğini bilen birisi için kesinlikle yalanı seçmeyeceği açıktır. Nasıl oluyor da “Allah şerri ve çirkinliği irade veya ihtiyar eder” diyebiliyoruz? ¹⁶³

Mu’tezileye göre Allah’ın Âdil olması, fiillerinin hepsinin iyi olması ve asla kötü bir fiil işlememesidir. Bu noktadan Allah’ın tüm fiilleri hikmet açısından hasendir, iyidir. Ancak fiillerin *hüsün-kubuh* açısından değişik görüntüleri olabilir. Bir fiil görüntü açısından *kabih* iken hikmet açısından *hasen* olabilmektedir.¹⁶⁴

İnsan, bir şer veya çirkinliği ancak kendisine bir menfaati dokunacak veya bir zarardan kurtulacağını bildiği zaman yapabilir. Kendisine hiçbir şeyin menfaat sağlayamadığı ve zarar veremediği yüce Allah, nasıl olur da şer veya kötülüğü irade

¹⁶⁰ A. Mahmut Sabâhî, **Felsefetü’l Ahlakiye fi Fikri’l İslamiyye**, s. 46.

¹⁶¹ Enbiya 21/23.

¹⁶² Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, Mektebetü’l Vehbiyye, Kahire, 1996, s. 131.

¹⁶³ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 299-303.

¹⁶⁴ Çağlayan, **Hüsün ve Kubuh Terimleri Bağlamında Kelâm İlminde Maslahata Bir Bakış**, s. 76.

edip ister? Kendimiz için uygun görmediğimiz bir eylem, yüce ve her şeyden müstağni olan bir Zat için nasıl uygun görülebilir? Diğer taraftan; bizler zulmün çirkin olduğunu biliyoruz. Buna delil olarak da nerde bir zulüm görmüşsek orada kesinlikle bir çirkinlik görmüşüzdür. Zulmün her durumda ve şartta -ya kısmi veya umumi olarak- çirkin olduğu görülmektedir. Zulmün failinin insan veya Allah olması açısından fiilin çirkinliğine bir farklılık kazandırmaz. Öyle ise nasıl olur da “şerrin, çirkinliğin, küfrün ve zulmün yaratıcısı Allah’tır” denilebilir? ¹⁶⁵

2.1.2 Allah’ın Lütfu Açısından

Mu’tezile, Allah’ın insana olan lütfu açısından kullarına her zaman hayr dilediğini, şerri ve kötülüğü dilemediğini savunur. Nasıl ki Allah, hükmünde Adildir, aynı zamanda kullarına karşı da merhametlidir. Öyle ise kullarına zulmü ve küfrü dilemediği gibi, kulları itaate ve iyiliğe sevk edeceğini bildiği şeyleri de onlardan esirgemez. ¹⁶⁶

Allah, neden kulları isyan ve diğer tüm kötü şeylere sevk eden şehvet gibi şeyleri insan fitratına yerleştirmiştir; Bu durum Allah’ın adaletine uygun mudur? şeklinde sorulan bir soruya cevap olarak Kâdî Abdülcebbâr şöyle demiştir: “ Eğer şehvet ortadan kalkarsa, teklif ve imtihan diye bir şey kalmadığı gibi insan da hiçbir makama ulaşamaz. Her ne kadar şehvet insanı rezilliklere sevk ediyorsa da imtihan için ve mükâfatı hak etmek adına gerekli bir şeydir.” ¹⁶⁷

Bu yüzden şehvetin derecesi oranında ve şehvete uymayıp hak üzere hareket etme durumuna göre ödül verilmektedir. Şehveti yüksek olan gençlerin günahahtan

¹⁶⁵ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 309-310.

¹⁶⁶ Mü’mîn 40/31.

¹⁶⁷ A. Mahmut Sabâhî, **Fi İlmi’l Kelam Dirasetu’l Felsefiyye li Ara-i Firak-i İslamiyye fi Usul-i Din**, Nahdetü’l Arabiyye li Tabaati ve Neşr, Beyrut,1985, s. 145.

çekilmeleri durumunda, nerede ise şehveti bulunmayan ihtiyarlara göre mükâfat ve ödülllerinin yüksek olması bu sırdan ileri gelmektedir.¹⁶⁸

Mu'tezile, Allah'ın yarattığı bir mahlûk olan şeytan için “ Allah insanı şeytan ile yoldan çıkardı denilemez.” demiştir. Zira şeytanın insan üzerinde bir kuvveti ve kudreti bulunmamaktadır.¹⁶⁹

Ebû Ali el-Cubbâi'ye (ö. 303/916) göre; “ Peygamberlerin ölmesine karşılık, şeytan niye ölmüyor veya öldürülmüyor.” şeklinde sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir: “Allah'ın şeytana hiçbir ihtiyacı olmamakla beraber, kötülüğün kaynağı olan şeytanın ölümünde de bir fayda veya bekasında bir kötülük görmediğinden şeytanın hayatına müsaade etmiştir. Dolayısıyla şeytanın ölümünde fesat ve hayatında maslahat gördüğü için, hayatta kalmasına müsaade etmiştir. Peygamberler ise Allah'ın lütfuna mazhar olmuşlardır. Peygamber gönderilmesi insanlar açısından lütuf ve merhamet olduğu gibi, insanlar tarafından Allah'a karşı bir bahane ileri sürülmesin diye de her ümmete elçi gönderilmiştir.¹⁷⁰ Dolayısıyla Peygamberlerin hayatlarına son verilmesi, insanlara bir nevi lütuf olduğundan ve içerisinde hikmet ve maslahat barındırdığından Peygamberlerin hayatlarına son verilmiştir.”¹⁷¹

Mu'tezile, Allah tarafından insana verilen aklın büyük lütuf olmakla beraber imtihanın gereği olduğunu savunmuştur. Eğer akıl alınsa teklif ve sorguya muhatap olunamayacağını ve akıl ile beraber şehvetin de verilmesinin, *-aklın nasıl ve hangi amaç için kullanılacağını sınamak adına-* önemli olduğunu söylemiştir.¹⁷² Diğer taraftan Mu'tezile, eğer Peygamber gelmese ve dini hüküm ve esasları insana

¹⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 98.

¹⁶⁹ İbrahim 14/22.

¹⁷⁰ Nisa 4/165.

¹⁷¹ Kâdî Abdülcebbâr, **El Meniyye ve'l Emel**, (Tah. Sami Neşar, Usammeddin Muhammed) Daru'l Matbuatu Camia, İskenderiyye, 1972, s. 18.

¹⁷² Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 232.

bildirilmese bile, insanın kendisine verilen akıl ve istidlal ile doğru ve yanlış birbirinden ayırabileceğini ve bu noktadan sorumlu tutulacağını iddia etmiştir.¹⁷³ Başka bir ifade ile Mu'tezile'de ontolojik mahiyeti itibarıyla *husûn-kubuh*, zati olduğundan, kendisine vahiy ulaşmayan bir insanın da iyi ve kötüyü ayırması ile değer üretmesi gayet mümkündür.¹⁷⁴

Mu'tezileye göre Allah, insanın hidayetini dilemese idi insana *-hayr ve şerri birbirinden ayıracak-* akıl nimetini vermezdi. Dolayısıyla, şeriatı sadece imanı tercih ve iyi ameli seçmesi için indirmemiştir. Böyle olsa, bu sadece insanın itaat etmesine vesile olurdu. Bu yüzden emir ve nehiy'in hikmeti ve amacının açıklanması gereği doğmuştur. “Namazın kötülüklerden alıkoyduğuna dair Kur'an'ın verdiği haber gibi”¹⁷⁵ namazın sadece kötülüklerden uzaklaştırmaya vesile olduğu için emir edildiği anlamı çıkmamaktadır. Bu durumda namazı kılan kişinin günah ve şerlerden uzaklaşacağı ve bunları kesinlikle yapmayacağı anlamı çıkmaz. Çünkü namaz, sadece kötülüklerden uzaklaştırmaz, aynı zamanda onu eda eden kişi için Allah'a olan itaatini ortaya koyarak bir fayda temin eder. Çünkü namaz kılmak; aynı zamanda Allah'a olan itaatın de bir göstergesidir. Dolayısıyla namazın hakkını tam olarak vermeyen kişinin kötülüğe yanaşma ihtimali vardır.¹⁷⁶

Mutezile, Allah'ın kadir olduğu iyiliğin bir sınırı olup olmadığı konusunda ise üç fırkaya ayrılmıştır. Ebu'l-Huzeyl Muhammed el-Allâf'a göre (ö. 235/850) “Allah'ın kadir olduğu iyilik ve hayrın bir toplamı vardır ve Allah'ın yapmış olduğu şeyden daha iyi bir iyilik yoktur.” derken, başka Mu'tezililer; “Allah, yapmamış

¹⁷³ Kemal Işık, **Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967; ayrıntılı bilgi için bkz: Bağdâdi, **al-Fark Beyne'l Fırak**, s. 70; Şehristâni, **Milel ve Nihal**, C. I, s. 62, 102.

¹⁷⁴ Muzaffer Barlak, **Nübüvve Yapılan İtirazlar Bağlamında İbnü'r-Ravendi Değerlendirmesi**, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, Ensar neşriyat, Van, 2017, s. 297.

¹⁷⁵ Ankebut 29/45.

¹⁷⁶ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 168.

olduğu iyiliğe kadirdir; ancak yapmış olduğunun benzerine kadir değildir.” demiştir. Kimi Mu’tezililer ise “Allah’ın yaptığı her şey mümkündür. O’nun yapmamış olduğu iyiliğin bulunması mümkün değildir.” demiştir.¹⁷⁷

2.1.3 Şerrin, Allah’ın Fiili veya Mahlûku Olması Açısından Değerlendirilmesi

Bütün Müslüman bilginler, Allah’ın olumsuz hiçbir sıfatının bulunmadığı ve yaratıklarına kötülük yapma veya adaletsiz davranma anlamına gelebilecek her türlü fiilden münezzehe olduğu fikrinde ittifak halindedir. Çünkü “zulüm” bilgisizlik, eksiklik ve ihtiyaçtan kaynaklanan bir fiildir, Allah ise bu tür sıfatlardan berîdir.¹⁷⁸

Mu’tezileye göre, Allah’ın birine zarar getirecek bir fiili başlatıp yürütmesi mümkün değildir. Allah, insana veya şuursuz diğer mahlûkata zarar vermek veya bir menfaati ondan kaldırmak için onları yaratmamıştır. Bilakis o mahlûkların menfaati ile başkaları için delil ve ibret olması amacıyla onları yaratmıştır. Eğer böyle olmazsa, Allah’tan hikmet niteliğinin kalkmış olması gerekecektir. Bu noktadan hareketle Mu’tezile, Allah’ın yapacağı fiillerde en elverişli olanı yapması ve sonuç açısından insana en güzeli vermesini veya bu fiili tercih etmesini (aslahı) Allah’a vacip görmüştür.¹⁷⁹

Diğer taraftan Mu’tezile; Allah’tan yalan veya zulmün sadır olmasının hikmetle bağdaşmayacağını iddia eder. Zulmü ve isyanı isteme ve irade etmenin Allah için mümkün olmadığını söyler. Mu’tezile, *-iradeyi bir fiil olarak gördüğünden-* isyan irade edildiğinde, o isyana bulaşma ve yaklaşma olacağını savunur.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Eş’arî, **Makalatu’l İslamiyyin ve İhtilafü’l Musallin**, s. 211.

¹⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Fadlu’l İ’tizal ve Tabakatu’l Mu’tezile**, Daru’l Kutubi’l Mısriyye, Kahire, trs.s. 141-142.

¹⁷⁹ Eş’arî, a.g.e, s. 317.

¹⁸⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, s. 431.

Mu'tezile'nin, Allah'ın fiili ile insan fiilini mukayese etme şeklinde bir benzetmeye gittiği görülmektedir.¹⁸¹ Mu'tezile, Allah'ın şerri irade etmediğini söylerken aslında Allah'ın mülkünde iradesi dışında kötü fiil ve olayların olduğunu kabul etmiş olmaktadır. Mu'tezile, şerrin iradesini şer olarak tasavvur ettiğinden ve bir şeyi irade etmenin onu emretme, rıza gösterme ve sevme manasında olduğu zannına kapıldıkları için hataya düştükleri görülmektedir.¹⁸² Zira Kur'an'da: "...Allah kullarına asla zulmetmek istemez"¹⁸³ "...Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"¹⁸⁴ "...Allah ise bozgunculuğu sevmez." denilerek Allah'ın şerre, zulüm ve küfre rıza göstermeyip sevmediği açıkça bildirilmektedir.

Mu'tezile, küfür ve zulmün Allah'ın yaratması ve yapısı olmadığını, -eğer böyle olduğu kabul edilirse- küfür ve zulmün failinin Allah olduğu veya O'ndan geldiğinin kabul edilmiş olunacağını iddia etmiştir. Başka bir ifade ile birisine; "falan kişi zulmün failidir" denilmesiyle "falan kişi zalimdir" denilmesi arasında bir fark bulunmadığını söylemiştir.¹⁸⁵ Kur'an'daki bazı ayetleri de bu iddiaya delil göstermiştir:

"...Bu, her şeyi gayet iyi, sağlam ve mükemmel yapan Allah'ın yapısıdır."¹⁸⁶ "Rahmanın yaratmasında bir aykırılık bir uygunsuzluk göremezsin."¹⁸⁷ Bu ayetler bağlamında, küfür ve zulmün sağlam ve iyi bir şey olmadığını, bu gibi çirkin şeylerin Allah tarafından yaratılmadığını savunmuştur.¹⁸⁸

¹⁸¹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, (çev. Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 331.

¹⁸² Taftazânî, **Şerhü'l Mekasid**, (Tah. Abdurrahman Ömeriyye) World of Books, Beyrut, 1998, C.IV. s. 274.

¹⁸³ Mü'min 40/31.

¹⁸⁴ A'raf 7/28.

¹⁸⁵ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 348-349.

¹⁸⁶ Neml 27/88.

¹⁸⁷ Mülk 67/3.

¹⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 355-356.

Söylenilenlerden hareketle Mu'tezile adeta, "Allah kâfirden Müslüman olmasını istiyor fakat kâfir Müslüman olmuyor; fasık kimseden fıskına son vermesini istiyor ama fasık buna devam ediyor" gibi bir zanla, sanki "Allah'ın mülkünde istemediği ve irade etmediği şeyler oluyor." demektedir.¹⁸⁹ Mecusilerin kötülük konusunda Allah'a vermedikleri gücü şeytana vermeleri gibi, Mutezile de Allah'a vermediği güç ve sıfatı adeta kendilerine vermiştir.¹⁹⁰

Mu'tezile'ye göre insanların kendi uydurdıkları isimler olarak Kur'an'da bahsi geçen "bahire, saibe, vasile ve ham"¹⁹¹ gibi isimlerin Allah tarafından yaratılmadığı açıkça belirtilmektedir. Koyun, deve gibi hayvanların Allah tarafından yaratıldıkları bilindiğine göre, cahiliye Arap toplumunda bazı hayvanların kulaklarına çentik atmak suretiyle o hayvanı ayrı bir statüde tutmak veya bir kaç kez ikiz doğuran hayvanı diğerlerinden ayrı tutmakla kendi uydurdıkları isimle ona hitap etmelerini, Allah şiddetli bir şekilde ret etmiştir. Buradan hareketle Mu'tezile, "Allah; zulüm, küfür gibi kötü ve çirkin şeylerin kendisine isnat edilmesini istemez." hükmünün anlaşılması gerektiğini savunmuştur.¹⁹²

Allah, insanların kendi uydurdıkları ve bir güç veya ilahlık isnat ettikleri putlar hakkında ¹⁹³ ve kendi eşleri hakkında yaptıkları zihar ¹⁹⁴ konusunda bir delil veya hüküm indirmedini açık bir şekilde belirtmektedir.

Mu'tezile, müşriklerin iftira atarak Allah'a kızlar isnat etmeleri¹⁹⁵ ve cinleri Allah'a ortak olarak görmeleri¹⁹⁶ gibi küfür ve isnatlardan Allah'ın yüce olduğunu,

¹⁸⁹ Taftazânî, a.g.e, s. 275.

¹⁹⁰ Eş'arî, **El İbâne An Usûli'd Diyâne**, s.16.

¹⁹¹ Maide 5/103.

¹⁹² Şerîf el Murtazâ, **Cebir ve Kader Kıskaçınca İnsan Özgürlüğü**, (çev. Muammer Esen), Araştırma Yayınları, Ankara, 2012, s. 41-42.

¹⁹³ Necm 53/23.

¹⁹⁴ Ahzap 33/4.

¹⁹⁵ Nahl 16/57.

¹⁹⁶ En'am 6/100.

insanların uydurdıkları diğer bütün zulüm, çirkinlik ve yalan ile kötü fiillerinin yaratıcısı olmasından, Allah'ın beri ve uzak olduğunu savunmuştur.¹⁹⁷

Mu'tezile, Allah'ın vasfı olmayan bazı fiilleri yapıp yapamama kudretinin Allah'ta mevcut olup olmayacağı hususunda kendi içinde farklı görüşler ortaya koymuştur. Mesela; Allah zalim olmadığı halde zulüm yapabilir mi? veya zulüm yapma kudretine sahip mi? gibi mevzularda değişik görüşler ileri sürmüştür.

Ebû İshak İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845), Ebu Ali el-Esvari (ö. 240/854) ve Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) gibi Mu'tezili âlimler, Allah'ın yapmadığı bu çirkin fiillerle muttasıf olmadığını ve olumsuz hiçbir sıfatının bulunmadığını ve yaratıklarına kötülük yapma veya zulüm etme kudretine sahip olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁹⁸

Buna karşın Kâdî Abdülcebbâr şunu iddia etmektedir: Bu durumda Allah için bir zorunluluk varmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki Allah'ın bu fiilleri yapamayacağını iddia etmek, Allah'ın istediği şeyi yapmada mutlak hür olmadığı durumunu ortaya çıkartmakla beraber, istediği şeyi yapamayacağı fikrini de akla getirmektedir.¹⁹⁹ diyerek bu fikre karşı çıkmıştır. Kâdî Abdülcebbâr, Allah'ın zulüm ve çirkin olan şeyleri yapabileceğini; ancak bu gibi kötü şeyleri hikmeti gereği yapmadığını söylemiştir. Nazzam ise Allah'ın buna kudretinin olmadığını, zira kullar için aslah olanı yaptığını, zulüm ve çirkinliğin ancak aciz ve cahil olan varlıkların işi olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁰

Dolayısıyla Kâdî Abdülcebbâr, Allah'ın bu gibi çirkin görünen fiilleri yapabileceğini ve buna kudretinin de olduğunu iddia ederken, Nazzam ve onun gibi düşünenleri de eleştirmiştir. Aslah'ın ise bu dünyada insana faydası dokunan ve

¹⁹⁷ Murtazâ, a.g.e, s. 43-45.

¹⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 313.

¹⁹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 313.

²⁰⁰ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 313.

yararlı olan şeylerin Allah tarafından yaratılması anlamına gelmediğini, aksine insana ileride gerekli ve uygun olan şeyin *-velev ki görünüşte şer ve çirkin olsun-* insana hemen verilmesi anlamı taşıdığını söylemiştir.²⁰¹

Diğer taraftan Kâdî Abdülcebbâr, “Allah, bizde zorunlu bilgiyi yaratma gücüne sahip olduğu gibi, bunun zıddı olan cehli de bizde yaratmaya kadir olduğunu” iddia etmiştir. Yani bir şeyi yaratmaya kadir ise onun zıddı olan şeyi - *eğer zıddı varsa-* yaratmaya kadir olması gerektiğini; isteği (şehveti) içimizde yaratan Allah, nefreti de aynı şekilde yaratmaya kadir olması gerektiğini savunmuştur.²⁰² Çünkü kudret, fiilin yönüne bakılmaksızın icat ve ihdas ile alakalıdır. İki yönlü bulunan bir fiilin, bir yönüne kadir olan bir zatın, diğer yöne de kadir olması zaruridir. Nasıl ki birimiz kendi sözü ile *Zeyd evdedir* demeye gücü yetiyorsa; *Zeyd evde değildir* demeye de kadir olması gerekir. Dolayısıyla Allah için; *sıdk ve doğruluğa kudreti vardır* denilse; aynı şekilde *yalana da kudreti vardır* demek gerekir. Çünkü bu iki fiil birdir, birbirinden ayrılmaz.”²⁰³

Allah, zulüm ve çirkinliği yapmaya kadir ise, niçin o kötülüğü yapmıyor ve yapmayacağını söyleyerek, bizi kendisinden gelecek zulüm ve kötülüğe karşı tam bir güven ve emniyet veriyor? Bu soruyu Kâdî Abdülcebbâr şu şekilde cevaplıyor: “Bizler de bazı şeyleri yapma kudretine sahip olmamıza rağmen bunu yapmayabiliriz. Siz Allah’ın zulüm ve kötülüğü niçin yapmadığını söyleyerek, adeta Allah’tan kötülük ve zulmü yapmasını istiyorsunuz gibi bir anlam ortaya çıkacaktır. Allah zulüm ve çirkinliği yapabilme kudretine sahip olmasına rağmen, - *tamamen adalet ve izzetinden ve istiğna-i zatından dolayı-* bu gibi çirkin şeyleri yapmamaktadır.”²⁰⁴

²⁰¹ Sabâhî, a.g.e, s. 147.

²⁰² Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 314.

²⁰³ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 314.

²⁰⁴ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 314.

“Şüphesiz Allah zerre kadar zulüm etmez.”²⁰⁵ “Rabbin kullara zulmedici değildir.”²⁰⁶ “Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”²⁰⁷

Allah, zulüm ve haksızlığı kendi nefsinden uzaklaştırarak, nefsinin medih ve sena etmektedir. Eğer Allah’ın bu gibi şeylere kadir olmadığı söylene; bu durumda Allah’ın “Kadir olmadığı bir şeyde kendi nefsinin övdüğü veya sahip olmadığı bir şeyle kendini sena ettiği” gibi bir durum ortaya çıkacaktır ki bu durum O’nun izzet ve azametine zıttır.²⁰⁸

Bazı durumlarda Allah’ın sahip olmadığı bir şeyden dolayı kendisini övdüğü görülmektedir. Mesela; Allah kendisini uyku ve uyuklamanın tutmayacağını,²⁰⁹ evlat edinmekten münezzeh olduğunu²¹⁰ söylemiştir. Bu soruyu Kâdî Abdülcebâr şöyle cevaplamıştır: “ Bu ikisi mevzu olarak farklı şeylerdir. Birinci övgü (yani; Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez kısmı), Allah’ın zatı ile ilgili olarak zata dönen bir sorudur. Diğer (Allah’ın kendisini uyku ve uyuklamanın tutmayacağını meselesi) ise Allah’ın fiili ile ilgili bir durum olup, O’nun fiillerine döner. Bu ikisi tamamen ayrı şeylerdir. Allah Kur’an’da yapmadığı şeyden dolayı övünen kimseleri nasıl yerdiğini görmüyor musun? ²¹¹

Mu’tezile, insan fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığına dair başka akli delili de şöyle açıklar: “İnsanın bazı fiilleri zulüm, fesat, boş veya abes olabilmektedir”.²¹² Zulmü işleyen zalim, fesat çıkaran müfsit, abes iş yapan da abis (abes iş yapan) olmaktadır. Allah’ın zalim veya müfsit olması muhal olduğuna göre, Allah; ne zulüm yapar ve ne de abes ve saçma bir iş yapar veya yaratır.²¹³

²⁰⁵ Nisa 4/40.

²⁰⁶ Fussilet 41/46.

²⁰⁷ Kehf 18/49.

²⁰⁸ Kâdî Abdülcebâr, a.g.e, s. 315.

²⁰⁹ Bakara 2/255.

²¹⁰ En’am 6/100; Bakara 2/116-Yunus 10/68.

²¹¹ Âli İmran 3/3.

²¹² Kâdî Abdülcebâr, a.g.e, s. 357.

²¹³ Kâdî Abdülcebâr, a.g.e, s. 345.

Diğer taraftan insan, Allah'ın emirlerine itaat etmesi ve boyun eğmesi durumunda mut'i (itaat eden) olmaktadır. Allah ise boyun eğen olmadığına göre, itaat etmenin veya isyan etmenin de insanın fiili olduğu ortaya çıkmaktadır.²¹⁴

Allah, küfür ve zulmü zem edip kötölemiştir. Kendi yarattığı fiile karşı insanları kötölemek, ona kızmak veya öfkelenmek, kendi fiili olan bir şeyden hoşlanmamak caiz olmadığına göre, yarattığı şeyden dolayı insanları ayıplaması kesinlikle doğru olamaz. Dolayısıyla insanların işlemiş oldukları fiillerin, Allah'ın fiillinden ayrı olması gerekir. Öyle ise; bütün bu kötülükleri yapan, yaratan veya ihdas eden, hikmet ve adalet sahibi olan bir Zattan başkası olması zorunludur.²¹⁵

Kulların tüm fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına dair Ehl-i Sünnetin delil olarak ileri sürdüğü ayetler, Mu'tezile tarafından tevil edilmiş, bu gibi ayetlerin insan fiillerinin yaratılmasına delil teşkil etmeyeceğini söylenmiştir. Mesela; Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu söyleyen; “ ...O her şeyin yaratıcısıdır.”²¹⁶ tabirinden, ayetin zahirine bakılarak “Allah kulların fiillerini de yaratmıştır” hükmü çıkarılamaz demiştir. Çünkü insan fiillerinde zulüm, küfür ve ilhad vardır. Bu ayete bakılarak “Allah kendi nefsinin de yaratmıştır.” denilemez. Bu ayetten sadece Allah'ın kendini övdüğü anlaşılmalıdır. Kur'an'da Belkıs için kullanılan; “Ona her şey verilmişti, her şeye sahipti “²¹⁷ denilmesine rağmen, Belkıs çok şeye sahip değildi.²¹⁸

Taftazanî ise; “Her şeyin yaratıcısı”²¹⁹ “...Ve her şeyi, O yarattı...”²²⁰ ile “...Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”²²¹ gibi ayetleri

²¹⁴ Murtazâ, a.g.e, s. 49.

²¹⁵ Murtazâ, a.g.e, s. 54.

²¹⁶ Zümer 39/62.

²¹⁷ Neml 27/23.

²¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 383.

²¹⁹ Zümer 39/62.

²²⁰ En'am 6/101-102; Zümer 39/62.

²²¹ Kamer 54/49.

yorumlarken, yaratma kelimesinin bazen lafız olarak, bazen de fiil sigalarıyla, medih için kullanıldığını belirterek, insan fiillerinin yaratılmasını da içine alacak şekilde yorumlamıştır.²²²

Matûridî ise; insana ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olmasını kabul etmemenin temel nedenlerini şöyle sıralamaktadır.

a) Muhal görünmesi.

b) Benimsemesini sağlayacak yeterli bir ispatın olmaması.

c) Bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığı kabul edildiğinde cebre düşüp, insan iradesini ortadan kaldırma ihtimalinin olması.²²³

Bahsi geçen bu üç durumu izah ederken; birinci şık için, Allah'ın fiilinin insan fiiline karıştırılmasından dolayı bu hataya düşüldüğünü, bir fiilin iki faili olamayacağı zannından hareketle, bir fiilde halik ile mahlûkun iştirakleri düşüncesinin tam anlamıyla anlaşılmadığından kaynaklandığını belirtmektedir.

İhtiyari fiillerin oluşumunda Allah'a ait fiilin, kulun fiilinden başka olduğunu, bu çeşit fiillerde; bir fiilde iki failin olabileceğini söylemiştir. Mâtûridî, bu duruma örnek olarak iki kişinin bir şeyi yerinden uzaklaştırması veya iki kişinin bir şeyi çekmesi örneğini vermektedir. İki failin yaptığı bir işte, faillerin hakikati farklı olmasına rağmen mef'ûl bir olabilmektedir.²²⁴

Mu'tezile'nin kötülük konusundaki düşüncelerine cevap olarak Ehl-i Sünnet şöyle düşünmektedir: Allah'ın bazı fiilleri görünüş itibariyle nizam ve adaletten çıkmış fiiller olarak görünebilir. Ancak bu gibi fiiller tam bir hikmet ve maslahat üzeredir.²²⁵ “Mâtûridî 'ye göre, Allah'ın zülüm olarak algılan fiilleri, gerçekte -Eş'ârîlerin dedikleri gibi- Allah'ın kullarına zulmü değil, çözmekle

²²² Taftazânî, a.g.e, s. 238-239.

²²³ Mâtûridî, a.g.e, s. 361.

²²⁴ Mâtûridî, a.g.e, s. 362.

²²⁵ Mü'minun 23/110.

yükümlü oldukları sorumluluklarıdır.”²²⁶ Nasıl ki harap olup çökecek veya zarar verme ihtimali olan bir bina, mahir bir usta ve mühendis eliyle yıkılması abes olmayacağı gibi; bütün hikmet, tedbir, maslahat ve nizamıyla kâinatta hüküm süren bir Zatın bütün fiillerinin bir gaye, maslahat üzere olması ve övgüye layık olması zaruridir.²²⁷ Her şeyi bir ölçü ve kaderle yarattığını bildiren Allah, elbette abes bir iş yapmaz.²²⁸ Demek ki elem, zarar, fakirlik, zenginlik, hayat ve ölüm gibi insanın başına gelen bütün haller, sadece insanın iyiliği için olup, Allah’ın maslahat ve hikmetin gereğidir. Zira Allah, insandan daha çok insana merhamet edendir.²²⁹

Kullara ait iradi fiillerin Allah tarafından yaratıldığını kabul etmeyen Mu’tezile, şöyle bir delil getirmiştir: İnsanlar fiillerin bir kısmı ile emredilmiş, bir kısmından nehy edilmiştir. “Eğer bu fiillerin Allah tarafından yaratıldıkları kabul edilse, sanki Allah, kendisine iyilikleri yaratmayı emretmiş, kötülükleri yaratmaktan da men etmiş gibi bir durum ortaya çıkar.”²³⁰ demiştir.

Matûridî bu tür düşüncenin yanlışlığını şöyle bir soru sorarak izah eder: “Allah imanı ve benzeri davranışları yaratmasını kula emretmiş, küfrü ve benzeri kötülükleri yaratmaktan onu men etmiş midir?” Bu soruya eğer evet denilse, Allah’ın insanlara açıkça *yaratıcı* olmalarını emredildiği belirtmiş olacaktır. Hâlbuki Müslümanlar Allah’tan başka yaratıcı olmadığı hususunda ittifak etmiştir. Bu soruya *hayr* denirse, o zaman kendi ile çelişecektir. Demek ki bir fiilin emredilmesi veya nehyedilmesi yolu ile yaratma emri veya yasağı gerçekleşmemektedir. Görüldüğü üzere burada Halik’in kendi zatına yönelik olarak iyilikleri yaratmayı ve kötülükleri yasaklamayı emretmesi gibi bir durum yoktur.²³¹

²²⁶ Çağlayan, **Sosyolojik Açıdan Müslüman İlahî Adalet Algısı**, s. 766-779.

²²⁷ Sabâhî, a.g.e, s. 83.

²²⁸ Kamer 54/49.

²²⁹ Kâdî Abdülcebâr, **El Mecmu’ Mine’l Muhit Bi’t Teklif**, Daru’l Meşrik, Beyrut, 1986, s. 121.

²³⁰ Mâtûridî, a.g.e, s. 360.

²³¹ Mâtûridî, a.g.e, s. 360-361.

Mu'tezile, irade dâhilindeki bütün fiillerin insanın kendi ürünü olduğunu ve bu fiillerin yaratıcısı olduğunu söylemiştir. Mu'tezile'nin ilk müntesipleri “insanın kendi fiillerinin halikı olduğu” konusunda biraz ihtiyatlı davranıp bunu açık olarak söylememiştir. Çünkü selefin itikadına göre “Tek Yaratıcı yalnızca Allah'tır” fikri kabul edilmiş bir olgu idi. Ancak Mu'tezile'nin daha sonraki müntesipleri, “*insan kendi fiillinin halikıdır.*” şeklinde açıktan söylenmeye başlamıştır.²³²

İnsana verilen kudretin Allah'tan olduğuna inanan Mu'tezile, Eş'arîyye ile sadece insan fiillerinin yaratılması konusunda ters düşerek, insan fiillerinin yaratıcısı olarak Allah'ı görmemektedir. İnsan fiilinin oluşumunda yalnızca insanı fail gören Mu'tezile²³³ insanın ihtiyari fiillerde de tamamen hür olduğunu ve bu tür fiilleri yaratanın da insanın bizzat kendisi olduğunu iddia etmektedir.²³⁴

Kâdî Abdülcebâr, Mu'tezile'nin insanın kendi fiillerinin tasarrufunda, - *oturup-kalkmak gibi*- tamamen hür olduğu konusunda ittifak halinde olduğunu bildirmektedir. O, bu tür fiillerin Allah tarafından yaratıldığı veya failinin veya yaratıcısının Allah olduğunu iddia edenlerin haddi aştıklarını söylemektedir.²³⁵ Bu bağlamda Kâdî Abdülcebâr, Cebriye mensuplarını eleştirerek şöyle der: “Allah tarafından insandaki tüm fiillerin yaratıldığı ve insanın bunda bir müdahalesinin olmadığı iddia edilmektedir. Bir kısım kişiler tarafından ise Allah tarafından yaratılan bu fiillerin sadece iktisap (kesp) noktasından insanın bir müdahalesinin olduğu iddia edilmektedir.” Hâlbuki bu düşüncedekiler birbirleri ile bazı noktalarda çelişmektedir. Şöyle ki: bir kısmı bu fiillerin Allah tarafından direkt yaratıldığını iddia ettikleri yerde, diğer kısmı ise tevellüt noktasından Allah'a isnat etmektedir. Buradaki fiilin; ancak kudrete sahip birisi tarafından yapılabileceğinin

²³² Taftazânî, a.g.e, s. 224.

²³³ Tamer M. Mahmud Mütevallâ, **Menhec-ı Şeyh Muhammed Reşid Rıza fil Akideti'l Müellif**, Darü'l Macid el Asri, 2004, s. 601.

²³⁴ Kâdî Abdülcebâr, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, s. 324.

²³⁵ Sabâhî, a.g.e, s. 149.

sanıldığını; ancak durumun hiçte böyle olmadığını, örneğin ok atan kişinin hedefe isabet edebildiği gibi edemeyebileceğini de söylemiştir.²³⁶

Kâdî Abdülcebbâr, fiil ve fail ile ilgili olarak şu beyanlarda bulunmaktadır:
“ Fiil ile muhdes farklı şeylerdir, bir fiil varsa bunun bir faili olması gerekir. Fiilin faili “asıl fail” de gözlem ile tespit edilebilir. Eğer fiil kast ve istekle ortaya çıkıyor, istek ve kasıt edilmeden ortaya çıkmıyorsa, bu fiilin asıl faili, fiili irade eden ve kast eden kişidir.”²³⁷

2.1.4 İnsan İradesi ve Hürriyeti Açısından

Mu'tezile, insan iradesi ve iradesindeki tasarrufun insana ait olduğunu ve irade oluşumunun da tamamen insanın elinde olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla insanın bundan mesul olacağına işaret ederek, insandaki iradenin Allah'ın yaratması ve kudreti dışında olduğuna itikat etmektedir. Allah'ın, hidayette olan insanı dalaletle, dalalette olanı da hidayete erdirmeyeceğini savunmuştur.²³⁸

Mu'tezile, Allah'ın ezeli ilmini inkâr etmemiş ancak; ezeli ilmin zorunlu olarak değil, sadece sıfat-ı keşif olarak hüküm icra ettiğini belirtmiştir. Diğer taraftan insanın fiil yapmak için ihtiyaç duyduğu kudretin de Allah tarafından insana verildiğini kabul etmiştir. İnsandaki iyi veya kötüyü yapabilme kudret ve istitaatinin de fiilden önce insanda olduğunu iddia etmiştir.²³⁹

İnsana *-iradesi dâhilinde-* mutlak bir hürriyet verildiği tezini herkesten çok savunan Mu'tezile, bu yönü ile diğer bütün ekollerden daha sarıh bir şekilde insan hürriyetini savunmaktadır. Bu konuda Mu'tezile'den etkilenen birçok mezhep

²³⁶ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 324.

²³⁷ Kâdî Abdülcebbâr, a.g.e, s. 325.

²³⁸ T. Muhammed Mahmud, a.g.e, s. 582.

²³⁹ T. Muhammed Mahmud, a.g.e, s. 582.

ortaya çıkmıştır.²⁴⁰ Kanaatimizce bu fırkalardan *Zeydiyye* ²⁴¹ en dikkat çekici olanıdır.

İnsan hürriyetini daha çok Allah'ın *Adil* ismine dayandıran Mu'tezile, insanın fiillerinde cebir altında olması durumunda, ahirette sorgulanmasının ve muhasebesinin saçma ve mantıksız olacağını söylemiştir. Bu durumun Allah'ın *Adil* ismine ters olduğunu; insanın iradesi dâhilindeki fiillerinde mutlak hür ve serbest olduğunu ve bu fiillerin yaratıcısının da insanın bizzat kendisi olduğunu savunmuştur.²⁴²

Mu'tezile'den Ebu Ali Cübbâî (ö.916) Allah'ın din konusunda kimseye zarar vermeyeceğini, Cehennemde ise kâfirlerin bedenlerine azap ve elem vereceğini iddia ederken, Mu'tezile'nin çoğu bunu inkâr etmiştir.²⁴³ Cübbâî, Cehennem azabının gerçekte hayır ve şer olmadığı gibi; iyilik, kötülük, rahmet veya menfaat olmadığını savunmuştur. Cehennemin ancak bir adalet ve bir hikmet olduğunu iddia etmiştir.²⁴⁴ Dolayısıyla Allah'ın gerçekte hiç kimseye zarar vermesinin caiz olmadığını ve gerçekte hiç kimseye ikramda bulunmasını da caiz görmemiştir.

Allah'ın Adil olmasıyla zulüm, şer ve çirkinliği yaratıp irade etmesi arasında bir tezat bulunduğundan hareketle Mu'tezile; şer, şirk, zulüm ve çirkinliğin Allah'ın iradesi ile yaratılmadığını savunmuştur. Onlar; insanın iradesi dâhilindeki (oturmak, kalkmak, hareket etmek gibi) fiillerinden mesul olup, iradesi dışındaki

²⁴⁰ Kadir Demirci, **Klasik Dönem Zeydilerinin Ashab-ı Hadis Hakkındaki Nitelemeleri**, İslami İlimler Dergisi, Sayı 1, Bahar 2011 s. 177-192.

²⁴¹ Bilgi için: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=440329>

²⁴² İbrahim Aslan, **Kâdî Abdülcebâr' da Düşünce-Bilgi İlişkisi**, İslami İlimler Dergisi, Yıl 4. Sayı 1-2, Bahar-Güz 2009, s. 163-184.

²⁴³ Eş'arî, a.g.e, s. 376.

²⁴⁴ Eş'arî, **Makalatu'l İslamiyyin ve İhtilafü'l Musallin**, s. 374.

şeylerden ise (boyunun uzun- kısa olması, işitmesi veya görmesi vb.) mesul olamayacağını söylemiştir.²⁴⁵

Mu'tezile, insanın iradesi dâhilindeki tüm fiillerinde tamamen hür ve serbest olduğuna dair delil olarak bazı ayetler ileri sürmüştür. Şöyle ki:

De ki: “ Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”

²⁴⁶ “...Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir.” ²⁴⁷

Mu'tezile, ilk bakışta cebre işaret eden ayetleri²⁴⁸ kendi anlayışları doğrultusunda tevil etmiştir. Mesela; *Allah zalimleri saptırır, Allah fasıklardan başkasını saptırmaz* ²⁴⁹ gibi tabirleri, *zalimleri ve fasıkları dalalet ve sapkınlıkları içerisinde bırakır* şeklinde yorumlamıştır. *Allah mümin ve iyi insanları saptırır.* şeklinde bir ayetin bulunmadığı tezini de kendi iddiasına delil olarak ileri sürmüştür.²⁵⁰

Mu'tezile, irade ve kudretle yapılabilen hemen hemen tüm fiilleri insana nispet ederek bu fiillerin tamamen insanın işi olduğunu savunmuştur. Mutezile, fiile yakın olan iradenin fiilden önce mi, fiil ile birlikte mi olduğu konusunda ikiye ayrılmıştır.²⁵¹ Bazısına göre irade, fiilden önce bulunduğundan, insan bir şeyi bir zamanda irade eder ama yapmayabilir. Ancak o işi başka zamana havale eder veya başka zamanda yapabilir. İradi fiiller, yapılacak şeyde sebep veya amaç gerektirdiklerinden, yapılmaması durumunda da bazı sebep veya amaçların bulunması gerektiğini belirtmiştir. İnsanda fiilden önce kudretin bulunduğunu ve daha sonra da o işi yapmaya karar vermek veya tercih etmek durumunun geldiğini ve bir şeyi kesin yapmaya niyet etse bile, o işten vazgeçmenin olabileceğini ifade

²⁴⁵ Sabâhî, a.g.e, s. 150.

²⁴⁶ Kehf 18/29.

²⁴⁷ Âli İmran 2/185; Fussilet 41/40; Nur 24/55; Âli İmran 3/106, 193.

²⁴⁸ Maide 5/4; Bakara 2/7, 26; İbrahim 14/27; Gafir 40/74.

²⁴⁹ Bakara 2/26.

²⁵⁰ Sabâhî, a.g.e, s. 151.

²⁵¹ Eş'arî, a.g.e, s. 308.

etmiştir. Bu aşamada insanın hür olduğunu, son aşamada ise kesin olarak azm ettiği (karar verdiği) o fiili, iradesi ile yaptığını söylemiştir. Ancak iradesi ile kendini boşluğa bırakan adam için, artık düşmeyi isteyip istememesinin hiçbir faydasının olmadığını, bu aşamada fiil ile iradenin artık beraber olmadığını ve fiilin zorunlu olarak meydana geleceğini belirtmiştir.²⁵²

Helal rızkın Allah'ın elinde olduğuna inanan Mu'tezile, insanın haram yollarla elde ettiği malın, Allah tarafından verilen bir rızık olmadığını, bu tür rızkın, insanın kendi tercihi ile kazandığı rızık olduğunu söylemiştir. Yol kesen eşkıya için "Allah'ın emri ile yol kesiyor" veya sattığı malın fiyatını belirleyen birisi için, "Allah fiyatı belirliyor" denilemeyeceği gibi, stokçuluk yapıp, kıtlığa sebep olan biri için de "Allah kıtlık yaptı" denilemeyeceğini söylemiştir. Allah'ın yarattığı güzel şeyleri iradesi ile kötüleştirenin insanın kendisi olduğunu belirterek, üzümü yaratanın Allah, onu şarap yapanın ise insan olduğunu söylemiştir.²⁵³

2.2 CEBRİYYE'NİN YAKLAŞIMI

Sözlükte "bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak" gibi anlamlara gelen *Cebir* kelimesine nispet ekinin ilâve edilmesiyle oluşturulan *Cebriyye* kelimesi, daha sonra bu ekolün taraftarları için kullanılan bir terim olmuştur. Cebir fikrini benimseyen bu fırkanın, *Halis Cebriye ve Mutavassıt Cebriye* diye iki sınıfa ayrıldığı bilinmektedir.²⁵⁴

Halis Cebriyeden olan Ebû Muhriz Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46), Allah'ın Âlim, Kâdir ve Fail olduğunu kabul etmekte, ancak kulların kudret, yaratma ve fiil ile nitelendirilemeyeceğini savunmaktadır. Bir şeyi yapabilme kudretinin (istitâat) gerçekte kullarda olmadığını ve insanın fiillerinde kesinlikle

²⁵² Sabâhî, a.g.e, s. 152.

²⁵³ Eş'arî, a.g.e, s. 197-290.

²⁵⁴ Neşet Çağatay, vd., **İslam Mezhepleri Tarihi**, A.Ü.(AÖF) Yayını, Eskişehir, 2010, s. 32.

mecbur olduğunu ve dolayısıyla insanda seçme ve irade etme özgürlüğünün de bulunmadığını söylemiştir.²⁵⁵

Cehm, insandaki kudret, irade ve ihtiyarı tamamen inkâr etmiş, insanı tıpkı cansız bir varlık gibi görerek, insandaki bütün fiillerin mecaz olduğunu iddia etmiştir. Fakat cebir görüşünü hiçbir itikâdî mezhep tamamen kabul etmemekle beraber Bağdadi, Cebriye fırkasını sapık fırkalardan saymaktadır.²⁵⁶ Mutlak cebir fikri Ehl-i Sünnet âlimleri başta olmak üzere bütün Müslüman âlimleri tarafından eleştirilmiş ve kesinlikle kabul görmemiştir.²⁵⁷

Mutavassıt Cebriye olarak kabul edilen grup ise, kulda tesiri olmayan bir kudretin olduğunu kabul etmektedir. *Cebr-i Mutavassıt* denilince ilk akla gelen Eş'âriyye ekolüdür. Bunlara *Cebr-i Mutavassıt* denmesinin sebebi; bu ekolün taraftarlarınca, Cehm'in irade hakkındaki görüşlerinin kısmen kabul edilmesi veya devam ettirilmesidir.²⁵⁸

Cebri fikre sahip *Neccariye* fırkasının kurucusu olan Hüseyin b. Muhammed b. Abdullâh er-Râzî'ye (ö. 230/845) göre; Allah, kulların *-hayr- şer gibi-* bütün fiillerinin yaratıcısıdır. Kul bu fiilleri sadece yapmak suretiyle edinir. Yaratılmış gücün etkisi konusunda Eş 'ari gibi düşünmekte ve bu güce "kesp" demektedir. İnsandaki istitâatin de fiil ile beraber olduğunu savunmaktadır. Bîşr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî (ö. 218/833) gibi kişilerin görüşleri de Neccar'a yakındır. Hepsî de Allah'ın hayr ve şerri, fayda ve zararı dileyebileceğini belirtmektedir.²⁵⁹

²⁵⁵ İrfan Abdülhamid, **İslam'da İ'tikadi Mezhebler ve Akaid Esasları**, Diyanet Yayınları, Ankara, 2011, s. 277.

²⁵⁶ Abdulkadir Bağdadi, **El Fark-u Beyne'l Firak**, (çev. E. Ruhi Fiğlalı), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 25.

²⁵⁷ M. bin Salih el Usaymin, **Şerhu'l Akideti Saferiyye, Dürretu Mudiyye fi Akdi Firkat-i Murdiyye**, Daru'l Vatan li Neşr, Riyad, 2010 s. 399.

²⁵⁸ İ. Hakkı İzmirli, **Yeni İlm-i Kelâm**, Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2013, s.136.

²⁵⁹ Şehristânî a.g.e, s. 87.

Cebriye grubu içinde sayılan *Dirariyye*, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, insanın ise sadece bu fiilin kabul edicisi olduğunu ve bir fiilin meydana gelmesinde de iki failin olmasının mümkün olduğunu benimsemiştir.²⁶⁰

Emevîler devrinde *kader meselesi* üzerinde yapılan tartışmalar, Cebriye ve Mu'tezile gibi fırkaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde temel tartışma konularının genelde insan iradesi, fiilleri ve kader üzerinde cereyan ettiği görülmektedir. Emevîlerin cebir fikrini istismar ettiği rahatlıkla söylenebilir. Muaviye'nin Müslümanlara halife olduktan sonra, Allah'ın kaza ve kaderi ile halife olduğunu söyleyerek, siyasi çıkar için Cebriye Mezhebini destekleyip yayılmasına yardım ettiği nakil edilmektedir.²⁶¹

2.2.1 Kader, İrade ve Fiil Açısından

Cebriye ekolü, Mutezili (Kaderiyye) düşüncesine sahip fırkaya göre tam ters bir görüşe sahiptir. Kaderiye fırkasına göre; Allah kulun fiillerini takdir etmez, yaratmaz ve kulu buna zorlamaz. Buna göre Mu'tezile, insanın sahip olduğu irade ve yaptığı fiilde Allah'ın müdahale ve kudretini yok saymaktadır. Cebri görüş ise bunu eleştirerek, kulun işlediği bütün fiillerin Allah'ın takdiri ile olduğunu ve kulun bunda mecbur olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın gerçek fail olduğunu, insanın ise Allah'ın kudretine karşı havadaki yaprak gibi olduğunu ve fiilin de sadece nispi olarak kula izafe edildiğini iddia etmektedir.²⁶²

Bu Noktadan; Cebri düşüncenin insan irade ve kudretini tamamen inkâr ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu fırka mensupları cebri hareketle, ihtiyarî hareketi birbirinden ayırmamış, insanı cebre mahkûm kılarak, iradesini hiçe saymıştır. Eğer durum bu şekilde düşünülse; amellerin, mükâfat ve cezanın, Cennet

²⁶⁰ Şehristânî a.g.e, s. 88.

²⁶¹ İrfan Abdulhamid, a.g.e, s. 277-279.

²⁶² G. bin Ali İvaci, **Firaku'l Muasıra Tentesebu'l İslam ve'l Beyan**, <http://shamela.ws/index.php/book/9336>, (erişim: 04.12.2017).

ve Cehennem, ilahi emir ve nehyin, hatta Peygamber göndermenin bir anlamı kalmamaktadır.²⁶³

Ehl-i Sünnet, kulun fiilinde cebri iddia eden fikri eleştirerek bunun muhal ve batıl olduğunu söylemiştir. İcat ve yaratmayı iddia eden ve “kul kendi fiillerinin halikıdır.” diyen Mu’tezîlî düşüncüyü de eleştirmiştir. Bu konuda orta bir yolu tercih etmiş ve bir fiilde iki makdurun (iki kudretin bir fiilde etkisi) etkisinin olabileceğini belirterek, meselenin ancak bu şekilde anlaşılabilirliğini iddia etmiştir. Bir fiilde etki eden bu iki farklı kudretin birbirine benzemediğini, taallûk ve etki açısından birbirinden farklı olduğunu ve bunun da muhal olmadığını belirtmiştir.²⁶⁴

Anlaşılan o ki cebri düşünceye göre; insan aslında hiçbir fiil yapmaz. İnsanın gerçek manada bir fiil yapabilme kudreti olmadığı gibi kast ve iradesi dahi yoktur. Cebri düşüncede insan aslında iyi –kötü amel işlemez. Yani insan, iyi iş yapınca mükâfat görmez, kötülük veya zulüm yapınca da azap görmez ve bundan mesul olmaz. Her işi Allah yapar, ister ve yaratır. İnsan istese de istemese de bütün bu iyi-kötü fiilleri yapmaya mecburdur.

Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî (ö. 728/1328) Mu’tezile ve Cebriyye’yi eleştirerek şöyle der: “Kullar, Allah’a kendi iradeleri ile itaat eder veya isyan ederler. Allah kulları itaate zorlamaz. Ceza almaları da kulların kendi istihkaklarından dolayıdır. Bu meselede Mu’tezile de Cehm’e uyararak yanlış yola kaymıştır.” diyerek, Mu’tezîlî ve Cebri düşüncenin her ikisinin de aslında *Kaderiye* olduğunu belirterek²⁶⁵ şöyle açıklar:

Birinci kaderiye (Mu’tezile), “Allah bir şey takdir etmez, şerri de takdir etmez, bilakis insan her şeyi takdir eder.” der, Allah’ın kader ve takdirini inkâr eder.

²⁶³ Gazâlî, *İ’tikatta Orta Yol*, s. 65.

²⁶⁴ Gazâlî, a.g.e, s. 67.

²⁶⁵ Abdurrahman b. Hasan Âli eş Şeyh, **Fethü’l Mecid (Şerh-ı Kutub-ı Tevhid)** <http://shamela.ws/browse.php/book-2386> (erişim tarihi: 14.03.2018).

İkinci kaderiye (Cebriye) ise; “ Her şeyi Allah takdir eder, bizim hiçbir irade ve müdahalemiz olamaz, çizilen kadere mahkûm ve mecburuz.”²⁶⁶ der.

Cebri düşüncüyü savunanlar ve “bize imanı veren de ibadet ettiren de Allah’tır. Allah her işi zorla yaptırır. İnsan kaderine mahkûmdur. Hiç kimse işlediği günden itibaren mesul değildir” diyenler, delil olarak da şu ayetleri gösterir:

“...Allah, dilediğini hidayete kavuşturur, dilediğini dalalette bırakır.”²⁶⁷

“...Eğer Rabbin dilesediyse, yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi. O halde inanmaları için insanları zorlayacak mısınız? Allah’ın izni olmadıkça, hiç kimse, iman edemez.”²⁶⁸ “...Sizi de, yaptığınız işleri de yaratan Allah’tır.”²⁶⁹

Cebriye yukarıdaki ayetlere bakarak, Allah istediğine dalâlet, istediğine de hidayet vereceğini, insanın seçme ve irade hürriyetinin olmadığı için kendisine çizilen yoldan gitmeye mecbur olduğunu söylemiştir.²⁷⁰ Dolayısıyla onlar, insanın çalışma ve gayretinin, iyi ve kötü anlamda kendisine bir şey getirmeyeceğini iddia ederek, kâfirin küfründe, münafığın nifakında, müşrikin de şirkinde mazur görmüştür.²⁷¹

Cebriyye, insan için Allah’ı tanımanın yeterli olacağını, küfür ve sapıklıkta gitse ve her türlü şerri işlese de *-Allah o kişiyi bunu yapmaya kudretli kıldığı için-* insan için bunda bir sakıncanın olmadığını ve bununla muhasebe edilmeyeceğini iddia etmiştir.²⁷²

²⁶⁶ İ. Agâh Çubukçu, **Mutezile ve Akıl Meselesi**, (erişim tarihi:04.05.2018). http://isamveri.org/pdfdrgr/D00001/1964_C12/1964_C12_CUBUKCUIA2.pdf

²⁶⁷ İbrahim 14/4.

²⁶⁸ Yunus 10/99-100.

²⁶⁹ Saffat 37/96.

²⁷⁰ Nasır bin Abdülkerim, **Şerh-ü Lema’ati’l İ’tikad**, <http://www.islamweb.net>, Durus-ı Savtiye,2011, 4/35 (erişim tarihi:22.02.2018).

²⁷¹ İbn Teymiye, **Şerh-ü Bab-ı Tevhid-ı Rububiyye**, <http://www.islamweb.net>, Durus-ı Savtiye, Ders:7/13, 2011 (erişim tarihi:22.02.2018).

²⁷² İbn Teymiye, a.g.e, Ders: 7/13 (erişim tarihi:22.02.2018).

Yukarıda cebir düşüncesine delil olarak gösterilen ayetlerin yorumlarında yapılan yanlışlığı ve bu tür düşüncenin yanlışlığı ortadadır. Kişinin isteklerini engelsiz yapabilmek ve sorumluluktan kaçmak için ileri sürülen bu görüşler hakkında Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

“...İsteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin”²⁷³ “...Rabbin hakkı için, onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.”²⁷⁴ “...Zerre kadar hayr ve şer işleyen, karşılığını görür.”²⁷⁵ gibi pek çok ayet, insanın hür bir iradeye sahip olduğunu ve yaptıklarından dolayı kesinlikle hesaba çekileceğini açık bir şekilde belirtmektedir.²⁷⁶ İnsan, kendisine verilen hür iradeyi göz ardı ederek, yaptığı işlerin sorumluluğundan kaçması veya adeta gözünü kapayıp kendini cansız bir varlık gibi görmesi, insanı kendisine verilen sorumluluktan kurtarmayacağı açıktır.

Aslında cebri fikrin ilk savunucusu şeytandır. İblis, “...Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim.”²⁷⁷ demektedir. Yani şeytan burada “Ben aslında azgın değilim, sen beni azgın yaptın, benim suçum yok.” demek istiyor. Bu tam bir cebri düşüncedir.²⁷⁸

Cebrî fikrin batıl ve sapkınlığını Kur'an şu şekilde ifade eder. “Diyecekler ki: Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık.”²⁷⁹ Bu düşünce ile sanki onlar kader ve takdir-i ilahiye tenkit ederek şöyle demektedir: “ Bu şirk koşmamız ve küfürde gitmemiz veya şerri işlememiz Allah'ın bize takdiridir. Öyle ise bizim mazeretimiz var.” Bu fasit bir delil getirmedir. Zira Cebriye düşüncesini savunan

²⁷³ Kehf 18/29.

²⁷⁴ Hicr 15/92-93.

²⁷⁵ Zilzâl 99/7-8.

²⁷⁶ Râzî, **Muhassal**, (çev. Hüseyin Atay), A.Ü.İ.F Yayınları, No:140, trs, s. 192-193.

²⁷⁷ Hicr 15/39.

²⁷⁸ A. bin Ömer Hazmi, **Şerh-u Mesail-i Cahiliyye**,(Tah. Ebu Hasan b. Ahmed) <http://shamela.ws/browse.php/book-36113/page-12/9> (erişim tarihi:10.03.2018).

²⁷⁹ En'âm 6/148.

hiç kimse evinde oturup, çalışmayarak “Allah rızkımızı gönderir” veya onlara haksızlık ve zulüm edenlere, “ bu bizim kaderimizdir.” demez.²⁸⁰

2.3 EHL-İ SÜNNET’İN YAKLAŞIMI

Ehl-i Sünnet, her şeyin yaratıcısı ve bütün hayr ve şerrin irade edicisi, yaratıcısı veya icat edicisi olarak Allah’ı görmektedir. Kâinata hayr veya şer olarak görülen her şey tek bir İlah’ın kudret, takdir ve izni ile olduğuna inanmaktadır.²⁸¹ Eh-i Sünnete göre hayır ve şer, Allah’ın kaza ve kaderiyledir. Allah’ın kazasına ve kaderine inanıp, Allah’ın dilemesi dışında, insanın yarar ve zarara malik olmadığını savunur.²⁸² Eh-i Sünnet, varlık âleminde olan her oluşumun Allah’ın iradesi ile vücuda geldiğini, irade etmediği şeyin vücuda gelemeyeceğini iddia ettiği yerde, tafsilata girmemiştir. “Allah küfrü, zulmü, şerri irade ediyor” şeklinde açık bir dil kullanmamıştır. Yani; “Allah bütün şeyleri yaratmıştır” derken iyi şeyleri zikir ederken, “Allah, domuzu ve pislikleri yaratmış.” dememiştir.²⁸³

Diğer taraftan Eh-i Sünnete göre, Allah kötülüğü varlıkta esas bir unsur olarak yaratmamış, ancak bunu arızî²⁸⁴ bakımdan amaçlanmıştır. O halde kötülük kadere arızî olarak dâhildir. Sanki Allah, kötülüğe geçici olarak rıza göstermiş gibidir.²⁸⁵

Ehl-i Sünnet, Allah’ı şer olan şeylerin yaratıcısı veya icat edicisi olarak görmeyen, Allah’ın şer veya kötülük işlediği anlamına gelmeyeceğini söylemiştir.²⁸⁶ Zira Allah, kendisinden kaynaklanan şer kendisinden daha kötü olan

²⁸⁰ Abdurrahman Selma, *Risaletü’l Übudiyye li İbn Teymiye*, (<https://al-maktaba.org/book/32138/4/22>) (erişim tarihi: 10.03.2018).

²⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 170

²⁸² Eş’arî, a.g.e, s. 234

²⁸³ Taftazânî, a.g.e, s.275. Ebu Davud’dan rivayet edilen merfu bir Hadiste Peygamberimiz; “Allah’ın istediği her şey olur, istemediği bir şey de olmaz” Ebu Davud “Edep” bölümü,101.

²⁸⁴ “Sonradan olan, dıştan gelen, geçici, esastan olmayan, eğreti olan” anlamında.

²⁸⁵ İbn Sînâ, *el-İşârât ve’t-Tenbîhât, Kitâbü’-ş Şifa*, s. 67.

²⁸⁶ Taftazânî, *Şerhü’l Mekâsid*, s. 294.

İblisi yaratmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre Allah kötülüklerin tamamını yaratmıştır. Dolayısıyla şer, yaratma yönünden Allah 'tan olması zorunlu olur.²⁸⁷

Öyle görünüyor ki Mu'tezile, şer veya kötülüğe daha çok akli veya zihni olarak bakmıştır. Onlar, aklen şer gördükleri şeyleri *-Allah'ı bu şerlerden tenzih etme adına-* O'na vermemiştir. Bunun sonucu olarak da iyi şeylerin yaratılmasını Allah'a zorunlu görürken, şer olan şeylerin yaratılmasını da Allah için muhal görmüştür.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Saduddîn Mesûd b. Fahreddîn et-Teftâzânî (ö.792/1390) de Allah'ın şer bir şeyi işlemeyeceğini ve fiillerinde şerrin düşünülmemeyeceğini söylemiştir. Şer konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki temel fark şudur: Mu'tezile'nin çoğu, aklen insan için en iyi olan şeylerin yaratılmasının Allah'a vacip olacağını savunurken, Ehl-i Sünnet ise bütün hayr ve şerrin Allah'ın mâhluku olduğunu savunmaktadır.²⁸⁸

“Allah nasıl olur da zulmün, küfrün ve diğer bütün şer ve kötülüklerin yaratıcısı olabilir? “ şeklinde Mu'tezile'den gelen itiraza, Ehl-i Sünnet şöyle cevap vermiştir: “ Şer veya kötü olan şeylerin yaratılması kötü değildir. Bilakis şerri işlemek şerdir. Çünkü yaratma ve icat umum neticelere bakar, şerri işlemek veya kesp etmek ise hususidir. Kâinattaki şerhlerin, zararların, belaların, şeytanların halk ve icatları, şer ve çirkin değildir. Çünkü bu tür şerler önemli neticeleri olduğu için halk edilmiştir.”²⁸⁹ Zira çok hayrın bulunmaması veya az kötülüğten sakınmak için kötülüğe müsaade edilmemesi daha büyük bir kötülük olacaktır.²⁹⁰ Dolayısıyla Allah, bu tür kötülükleri yaratmıştır ancak, bu kötülüğün faili ise kesinlikle değildir.

²⁸⁷ Eş'arî, *El İbâne An Usûli'd Diyâne*, s. 88.

²⁸⁸ Taftazânî, a.g.e, s. 294.

²⁸⁹ Taftazânî, a.g.e, s. 294.

²⁹⁰ İbn Sînâ, a.g.e, s. 67.

İnsan fiillerinin yaratıcısı olarak Allah'ı kabul eden Ehl-i Sünnet, Allah'ın mülkünde, izni ve iradesi dışında hiç bir iş, olay veya fiilin olamayacağını söylemiştir.²⁹¹ Her şeyin Allah'ın kudret ve izni ile kader ve kazası ile gerçekleştiğini söyleyip, hayr ve şerrin de bunların içinde olduğunu iddia etmiştir.²⁹² Diğer taraftan Ehl-i Sünnet, -Şer'an- iyi ve kötünün bilinmesinin ancak vahiy ile olabileceğini iddia etmiştir. Bu bağlamda; “ akıl, tek başına amellerin, sözlerin, ahlâk ve inançların faydalı ve zararlı olanlarını bilemez ve resûl veya uyarıcı gönderilmeyen insanlar sorumlu tutulamayacaktır. ²⁹³ diyerek şu ayeti delil getirmiştir:

“...Biz, bir resûl (peygamber) göndermedikçe azap edici değiliz.”²⁹⁴

Diğer taraftan Mu'tezile, amellerdeki hüsün ve kubhun hakikatte belli olduğunu ve aklın bunu idrak edebileceğini, yani eşyadaki iyi ve kötü vasıflandırmaların eşyanın veya fiillin kendi hakikati olduğunu ve bunun akıl ile anlaşılabilmesinin mümkün olduğunu savunmuştur.²⁹⁵

Numân b. Sâbit Ebû Hanife (ö. 150/767), hayr ve şerri Allah'a isnat etmeyenlere bir reddiye olarak şöyle demiştir: Şerrin yaratılmasını Allah'a vermeyenlere şöyle sorulsa: “İnsan taât ve masiyet dışında kendisi için hayr ve şerri dileme ve yapma kabiliyetine sahip midir? Deseler ki; *Hayır!* O zaman insan hayr ve şerre mecbur olmuş olur. Sonra denilse; “Allah şerri yaratmış mıdır? Evet! deseler birinci görüşlerine ters bir cevap vermiş olurlar. *Hayır!* deseler “Yarattığı

²⁹¹ T. Ebu'l Abbas, **Akidetu'l Vusta**, 2016, s. 23.

<http://www.shamela.ws/index.php/book/18098> (erişim tarihi: 15.05.2018).

²⁹² Gazâlî, **Kavaidü'l Akaid**, Dua Yayınları, İstanbul, 2016, s. 197; Eş'arî, **Makalatu'l İslamiyyin ve İhtilafü'l Musallin**, s. 238.

²⁹³ Gazâlî, **İ'tikatta Orta Yol**, s. 145.

²⁹⁴ İsra 17/15.

²⁹⁵ İlyas Çelebi, Hüsün ve Kubuh, <https://islamansiklopedisi.org.tr/husun-ve-kubuh> (erişim tarihi: 15.05.2018).

şeylerin kötülüğünden... Rabbine sığınırım”²⁹⁶ ayetini inkâr etmiş ve küfre düşmüş olurlar.” Çünkü Allah, şerri yarattığını söylemektedir.²⁹⁷

Ehl-i Sünnet de *-Allah’ın vahiy aracılığı ile hayr veya şer olarak gösterdiği dışında-*, aklın hayr ve şerri tanıyabileceğini söylemiştir. Burada Mu’tezile ile aralarında bir ihtilaf olmadığı görülmektedir. İlmin güzelliği, cehlin çirkinliği, adaletin güzelliği ile zulmün çirkinliği gibi sıfat-ı kemal veya kötü olan şeylerin *-insana bildirilsin veya bildirilmesin-* akıl tarafından bilinebileceğine dair aralarında ittifak vardır. Aralarındaki ihtilaf ise; Allah’ın emir ve nehiy olarak bildirdiği ve kötü veya yasak olarak görülen şeylerin hakikatteki mahiyetleri ile ilgilidir.²⁹⁸ Eş’ari’ye göre ise akıl eşyanın ve fiillerin güzellik ve çirkinliklerini, iyilik ve kötülüklerini tespit etmede belirleyici değildir. Bir şey ancak şeriatın tespiti ile iyi veya kötü, güzel veya çirkin olur.²⁹⁹

Ehl-i Sünnet, insan fiillerinden mükâfat ve cezaya sebep olanlarının ancak vahiy ile bilinebileceğini, bu gibi fiillerde aklın yetersiz kalacağını söylemiştir. Yani insan kendi aklı ile Allah’ın verdiği hükmün hayr ve şer olduğunu bilemez; ancak bildirilirse bilebilir.³⁰⁰ “Allah bir şeyi emir ederse o şey hayr, sakındırır veya yasaklarsa o şey şer olur.” demiştir.³⁰¹

Ebu’l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310) göre, “insan aklı bazı şeyleri tek başına bilse de bu onun üstün olduğunu ve yegâne yol gösterici olarak kabul edilmesini gerektirmez. Akıl yaradılışı gereği güzelliğe meyyal, çirkinliklerden nefret eden bir yapıdadır. Ancak güzel ve çirkinini ayrıntılarına

²⁹⁶ Felak 113/1-2.

²⁹⁷ Ebu Hanife, **Fıkhü’l Ekber**, (tah. Muhammed b. Abdurrahman el Hamisi), İmaratü’l Arabiyye, Mektebetü’l Fûrkan, 1419, s. 103.

²⁹⁸ Taftazânî, a.g.e, s. 282-283.

²⁹⁹ Vecihi Sönmez, **Nübüvveti Yapıları İtirazlar Bağlamında İbn ü’r-Ravendi ve Nübüvveti İnkâr Düşüncesi**, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, Ensar Neşriyat, Van, 2017, s. 289.

³⁰⁰ E. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, C.2, s. 83.

³⁰¹ Taftazânî, a.g.e, s. 291-293.

girmeden bilebilir. Hâlbuki bir şeyin üstün olması ve yegâne ölçü kabul edilmesi o şeyin eşyanın zatında mevcut olan iyilik ve kötülüğü ayrıntılarıyla bilmesine bağlıdır.”³⁰²

2.3.1 Yaratma, İrade ve Fiil Açısından

Ehl-i Sünnet, Kâinattaki şerhlerin yaratılmasını Allah dışında bazı güç veya ilahlara veren grupları sapık olarak görmüş ve bu fikrin ilk olarak Mecusilerde ortaya çıktığını söylemiştir.³⁰³ Zira Mecusiler, hayr ve şerrin ayrı güçler tarafından idare edildiğini, bu güçlerin de nur ve zulmet olduğunu savunmaktadır.³⁰⁴

Ehl-i Sünnet, hayr ve şerrin mutlak ve tek yaratıcısı olarak Allah’ı gördükleri gibi, sadece hayrı yaratma gibi bir durumun da Allah’ın üzerine vacip olmadığını savunmuştur. Mu’tezile ise varlıkları hayr ve şer diye ayırarak, şer olanlarının Allah’ın mahlûku olmadığını iddia ederek, sadece hayrı yaratmayı Allah için zorunlu ve vacip olduğu tezini ileri sürmüştür.³⁰⁵

Ehl-i Sünnet bu konuda orta bir yolu tercih ederek, insan fiillerini hakikat manasında hem Allah’a hem de insana nispet etmiştir. Bununla Allah’ın “her şeye gücü yeten”³⁰⁶ ve “her şeyin yaratıcısı olduğu”³⁰⁷ meselesine uygun bir beyan getirmek ve insan fiilleri sonucu oluşan şerhlerin sorumluluğunu da insana yüklemek amacıyla yaptıkları söylenebilir.³⁰⁸

³⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, **İslam İnancının Ana Umdeleri**, çev. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000; Vecihi Sönmez, a.g.e, s. 286.

³⁰³ F. Hamid el Mecid, **Şerh-ı Kitâbü’t-Tevhîd**, (erişim tarihi: 06.04.2018). <http://shamela.ws/browse.php/book-11326>

³⁰⁴ Kurtubî, **El Faslu Fi Milel ve’l Ehva ve Nahl**, Mektebetu’l Hanci, Kahire, 2010, s. 35.

³⁰⁵ Taftazânî, a.g.e, s. 294.

³⁰⁶ En’am 6/17.

³⁰⁷ En’am 6/102.

³⁰⁸ Mâtürîdî, a.g.e, s. 350.

Matûridî, insan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı hususunda çeşitli deliller sunmakta ve bunları ayrıntılı olarak açıklamaktadır. O, insan fiillerinin Allah tarafından yaratılması meselesinde oluşan şüphelerin asıl nedenini - *yukarıda geçtiği üzere*- üç sebebe bağlamaktadır:

- a) Muhal görünmesi.
- b) Benimsemesini sağlayacak yeterli bir ispatın olmaması.
- c) Bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığı kabul edildiğinde cebre düşüp, insan iradesini ortadan kaldırma ihtimalinin olması.³⁰⁹

Bunlardan birinci madde yukarıda açıklanmıştı. İkinci kısımda belirtilen ve “bu konunun ispatını sağlayacak yeterli bir delilin olmaması hususunda” ise şöyle demektedir:

“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O’ndan başka yaratıcı yoktur. O’nun dışındaki her şey ise mahlûktur. O her şeye güç yetiren olup, her şeyin Rabbidir.” Bu konuda bir muhalefet yoktur. Müslümanlar bu konuda fikir birliği içindedir ve başka değişik bir görüşü benimsememiştir.³¹⁰

Üçüncü kısımda geçen “cebir ve zorlamanın olacağı endişesinin” ise tamamen yanlış olduğunu söyler. Zira her insanın kendi vicdanında kendisini hür ve serbest olarak hissettiğini ve fitratta olan bu hissin buna şahit olduğunu söylemektedir.³¹¹

Diğer taraftan Mu’tezili düşüncüyü savunan Kâdî Abdülcebbâr da fiillerin Allah’tan gelen kudretle işlendiğini ve insanın ma’siyet veya itaati seçmesinin, kendisine verilen kudret ile olduğunu belirtmektedir. Bu arada Ehl-i Sünnetin *kesp* dediği şey ise insan kudretine bağlı olan bir şeydir. İnsandan çıkan fiil ise Allah’ın mahlûkudur. Dolayısıyla Allah, insana o fiili işlemek için bir kudret vermiş, insan

³⁰⁹ Mâtûridî, a.g.e, s. 361.

³¹⁰ Mâtûridî, a.g.e, s. 364.

³¹¹ Mâtûridî, a.g.e, s. 361.

ise kendisine verilen kudret ile o hayr ve şerri işlemiştir. Ehl-i Sünnete göre insana verilen bu kudret, hakikatte bir fiili işlemeye sebep değildir. Dolayısıyla o kudreti veren Allah fail olmaz. Gerçekte bu izafî bir durumdur. Yani Allah'ın insana vermiş olduğu bu özellik hakikatte makdurun oluşmasına sebep değil, kulun kesbi ile ortaya çıkan bir durumdur. Diğer bir deyişle Allah tarafından verilen bu güç veya kabiliyet her iki yöne yönlendirilebilecek bir şeydir. Sanki bu, birisine iki şey arasında istediği şeyi yapabilme özgürlüğü verme gibidir.³¹²

Bahsi geçen bu durumda önemli soru şudur: Allah'ın fiillerinde, insanın ihtiyari fiillerini yaratma gibi bir fiili var mıdır? Örneğin; oturan, ayağa kalkan veya su içen insan, fiilini kendisi mi yapmaktadır, yoksa Allah mı? Bu soruya Ehl-i Sünnet ittifak ile şu şekilde cevap vermektedir:

“Her ne kadar bu fiiller Allah'ın yarattığı ise de, bunları yapan insanın kendisidir. Zira Kur'an'da insana fiil ve kudret isnat edilir. ‘Yaparlar, iman ederler, inkâr ederler’³¹³ gibi tabirler bunu açık olarak ispat etmektedir.”³¹⁴

Ehl-i Sünnete göre fiil, hakikatte onu yapmaya yeltenen kişiye isnat edilir; yoksa o fiili yaratana verilmez. Yani çiçeğe rengini ve şeklini veren Allah, insana da fiil yapma kudreti vererek o fiili veya hareketi yaratmıştır. Ancak Allah, insanın ihtiyari fiillerinin faili değildir. Örneğin öldürme ve namaz kılma fiilleri ikisi de harekettir. Öldürme ma'siyet, günah ve şer iken, namaz itaat, sevap ve hayırdır.³¹⁵ Razi ve Mu'tezile'nin çoğu da kulun ihtiyari fiillerinin gerçek faili olarak insanın kendisini görmüştür. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğuna göre de Allah, insana kudret ve irade verir; insan da bu irade ve kudretle fiillerini meydana getirir.³¹⁶

³¹² Taftazânî, a.g.e, s. 219.

³¹³ Hud 11/19; A'raf 7/45 vb.

³¹⁴ M. Emin Şankitî, **Cuhud-ı Ş. M. Emin Şankitî fi Takrir-i Akidet-i Selef**, <http://shamela.ws/index.php/book/11991> (erişim tarihi:06.04.2018).

³¹⁵ Taftazânî, a.g.e, s. 223.

³¹⁶ Taftazânî, a.g.e, s. 224.

Kudret-fiil ilişkisinde akla gelebilecek diğer bir soru da şudur: “Allah tarafından insana verilen kudret, başlı başına bir güce veya kudrete sahip midir, yoksa asıl kudret sahibi Allah mıdır?”

Mu’tezile, insandaki kudretin işi yapacak kuvvet ve yeterliliğe sahip olduğunu, Cebriye ise insan kudretinin gerçek kuvvet olmadığını, asıl işi yapan kudretin mutlak kudret sahibi olan Allah’ın kudreti olduğunu iddia etmektedir.³¹⁷

Cebriye, hayvanları da cansız bir varlık gibi görmekte, hayvanların bütün hareketlerini kendi kudret ve şuuruları ile yapmadıklarını iddia etmektedir. Hâlbuki hayvanların iradi hareketleri ile iradesiz hareketleri rahatça anlaşılabilir.³¹⁸

Ehl-i Sünnet, kuldan sadır olan fiilin Allah’ın irade ve kudretiyle olduğuna ve fiilin Allah ile beraber insanın kudreti olduğunu savunmuştur.³¹⁹ Ancak her iki kudretin (Allah’ın kudreti ile kulun kudreti) mutlak tesir sahibi olması meselesini de batıl görmüştür. Bununla beraber iki kudretin farklı yönlerden fiile etki ettiğini ve bunun da mümkün olduğunu söylemiştir.³²⁰

İnsan bir şey yapmak istese ve Allah da o işin olmasını istemese, Allah’ın kudreti galip gelecek ve o fiil olmayacaktır. Hem Allah’ın hem de insanın isteğinin olması da batıl ve muhaldir. Dolayısıyla insanın o fiili yapmayı istemesi karşısında Allah’ın mutlak cebri altında olacak ve insanın yaptığı bu fiilinden dolayı sorumlu tutulması batıl olacaktır. Diğer taraftan fiil sadece insana verilse ve fiilde Allah’ın irade ve kudretini yok sayılsa, bu takdirde Allah’ın mülkünde istemediği fiil ve durumların meydana geldiğine veya mülkünde aciz olduğuna inanılması gerekecektir.³²¹

³¹⁷ Mâtürîdî, a.g.e, s. 346.

³¹⁸ Taftazânî, a.g.e, s. 223-225.

³¹⁹ Gazâlî, a.g.e, s. 69-71.

³²⁰ Mâtürîdî, a.g.e, s. 350.

³²¹ Taftazânî, a.g.e, s. 233.

Kudret-fiil ilişkisinde en uygun yol veya yöntem; insan fiilinde farklı yönlerden etki eden iki müstakil kuvvetin varlığına inanmak ve mutlak olan kudretin Allah'ın mutlak gücü olduğunu söylemektir.³²² İbn Teymiye, “Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz...”³²³ ayetinin açıklamasının da ancak bu şekilde anlaşılabilirliğini belirtmektedir.³²⁴

Ehl-i Sünnete göre Allah, kendi ilmi, irade ve kudreti ile bütün varlıkları yaratmış ve irade sahibi olan insanların iradelerini de irade etmiş ve *-hikmeti ve imtihan gereği-* zorlamamış, serbest bırakmıştır. İrade bir sıfat olduğundan iki şey arasında bir tercihe vasıta olduğundan kudret gibi değildir. İnsan bir şeyi irade eder ama kudreti yetmediği için yapamaz. Ancak mutlak kudret sahibi olan Allah dilerse o şey olur. İlim ise ayrı bir şeydir. Peygamber, Allah'ın kendisine bildirmesi ile bilgi sahibi olmuştur ki “falan kişi savaşta öldürülecek veya bir hayvan tarafından öldürülecek”³²⁵ şeklinde haber verdiği halde, belki o ölümün gerçekleşmesini değil, o kişinin hayatta kalmasını istemiştir. Buradaki istemek irade değil, temennidir.³²⁶

Taftazânî, *kesb* konusunda Gazali'nin beyanlarını aktararak şöyle der: Fiildeki *halk* kısmı, kulda her iki yöne sarf edilebilecek bir kuvvet veya kudrettir. Yoksa Allah'ın, kuldaki fiili yaratması, o işi kulun mutlaka yapmasını sağlayacak zorunlu bir gereklilik veya durum değildir. İzafî bir emir olan kuldaki *kesp* denilen şeyin sarf edilmesi ile o fiil zorunlu hale gelir. Bununla makdur meydana gelir. Yani; iradi fiillerde kuldaki fiilin yaratılması, kula o işi yapabilme kudretinin verilmesi demektir. Diğer bir ifade ile kuldaki *kesp*, o işi yapmaya tek başına yetkin değil ancak Allah'ın mutlak kudreti ve iradesi ile o fiili halk etmesine bağlıdır. Kula nispet edilen buradaki *kesp* denen şey, işlenen o fiili insana nispet etmek ve insanı

³²² Taftazânî, a.g.e, s. 234.

³²³ Tekvir 81/27-28.

³²⁴ M. Emin Şankitî, a.g.e, 2/551.

³²⁵ Müslim, Cihad 83, (1779); Ebu Davud, Cihad 125, 1681.

³²⁶ Taftazânî, a.g.e, s. 276.

fail ve sorumlu olarak nitelemek için Allah'ın insana verdiği fiil kudreti ile işlediği amelinden sorumlu tutan bir irade tercihi veya o tercihe bağlı olarak yaptığı harekettir.³²⁷

İnsanda mevcut olan ve kesp denilen şeyin ne olduğu konusunda Ehl-i Sünnet şöyle demiştir: “İnsandaki kesp denilen şey, varlığı hissen bilinen ama tam olarak tanımlanamayan bir kudrettir. İnsan irade ve ihtiyari ile yaptığı işler ile iradesi dışında yaptığı şeyleri hissen ve vicdanen anlar. Yürümek, çıkmak ve su içmek gibi şeyleri irade ve kudreti ile yaparken, düşme ve rüya görme gibi işler de irade ve kudreti dışında olmaktadır.³²⁸

Razi, kesp için şöyle der: “Kesp; kulun fiili kudreti ile Allah'tan hâsıl olan kuldaki bir sıfattır.”³²⁹ Bu noktadan Ehl-i Sünnet, her şeyi yoktan var eden anlamında Allah için *Halik* derken, iş veya fiillerini aracı ve alet kullanarak yapan insan için *Halik* değil de *Kasib* demiştir.³³⁰

Ehl-i Sünnet, insan fiilinin Allah tarafında yaratıldığına dair akli delil olarak şunları söylemiştir: Eğer insan fiilinin yaratılması kendisine verilse, o fiilin yaratılmasında iki kudretin kabul etmesi gibi bir tezat ortaya çıkacaktır. Şöyle ki; kulun fiili mümkün işlerdendir. Bütün mümkün işler Allah'ın makduru olup O'nun kudreti ile vücuda gelmiştir. Bu konuda Müslümanlar ittifak halindedir.³³¹

İnsan kendi fiilinin yaratılmasında fail görülürse, mümkün olan bir fiilde iki hakiki müessirin kabul edilmesi gerekecektir ki bu muhaldir. Ya da kulun fiilinde Allah'ın kudreti yok sayılsa veya başka şeylere verilse, mutlak güç sahibi olan, izni,

³²⁷ Taftazânî, a.g.e, s. 226.

³²⁸ Taftazânî, a.g.e, s. 249.

³²⁹ Taftazânî, a.g.e, s. 225-226.

³³⁰ Gazâlî, a.g.e, s. 69.

³³¹ Râzî, a.g.e, , s. 80-86, 131-134.

iradesi ve kudreti dışında kâinatta hiçbir hareket ve fiil vücuda gelmeyen Allah'ın mutlak hâkimiyetini sınırlamak anlamına gelecektir.³³²

Razi fiil-kudret ilişkisi hakkında şöyle der: “İnsan bir cismin durgunluğunu istese, Allah da hareketini istese ya ikisi de olmaz ki bu imkânsızdır. Zira her birinin olmasına, diğerinin isteğinin varlığı manidir. İkisi imkânsız ise, ikisi beraber bulunur veya birlikte olur ki, bu da imkânsızdır. Veya biri olur diğeri olmaz, bu da yanlıştır. Dolayısıyla tek güç yetirilen nesneye tesir etmekte müstakil olan iki kudret eşittir.”³³³

Razi, insanın kendi fiilinin yaratıcısı olmadığı konusunda şu delili ileri sürer: Kul eğer kendi fiillerinin yaratıcısı olursa, bütün fiil ve hareketlerinin mahiyetini ayrıntıları ile bilmesi gerekecektir.³³⁴ “Fiili yaratanın o fiili bilmesi gerekir” kaziyesine de şu ayeti delil getirir: “Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, hakkıyla haberdardır.”³³⁵

Hâlbuki insanın kendi fiil ve hareketlerinin iç yüzünü bilmesi mümkün değildir. Mesela uykuda olan kişiden ihtiyari çok fiil veya hareket ile konuşma meydana geldiği halde, kişi bunların mahiyetinden haberdar değildir. Belli bir mesafeyi belli bir zamanda şuursuzca yürüyerek kat eden bir insan, bu hareketinin iç yüzünü ve mahiyetini ve nedenini bilmemektedir. İnsan; harf, kelime ve seslerden belli bir dizgi ile meydana gelen anlamlı kelimelerden bir cümle veya konuşma meydana getirdiği halde, bu harf ve seslerin mahiyeti ile nereden ve nasıl çıktığı ve nasıl oluyor da böyle anlamlı kelime ve cümlelerin meydana geldiğini ayrıntıları ile bilmemektedir.³³⁶

³³² Taftazânî, a.g.e, s. 227.

³³³ Râzî, a.g.e, , s. 190.

³³⁴ Râzî, a.g.e, s. 189

³³⁵ Mülk 67/14.

³³⁶ Taftazânî, a.g.e, s. 229.

Ehl-i Sünnet, bunun gibi farklı delillerle, insanın kendi fiilini yaratmasına muktedir olmadığına; ancak fiilinin tercih ve yönünü belirlediğine ve dolayısı ile *-irade ve ihtiyarı dışındaki fiil ve hareketlerde mecbur olduğu halde-*, kendisine verilen irade ile ihtiyari fiilinin yönünü kendisinin belirlediğine dair çok akli ve nakli deliller getirmiştir.³³⁷ Aşağıda geçen ayetler bu açıdan delil getirilmiştir:

“...Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”³³⁸ “Onlara bir iyilik gelirse, “Bu, Allah'tandır” derler. Onlara bir kötülük gelirse, “Bu, senin yüzündendir” derler. De ki: “Hepsi Allah'tandır.”³³⁹

Diğer taraftan Allah'ın iradesiyle (müsaadesiyle) şer elinden çıkan insan³⁴⁰ mı daha şerli? Yoksa kötülüğün kendisi mi daha şerli? diye sorulsa; “kendisinden şer hasıl olan kişi daha şerlidir.” demek gerekir. Dolayısıyla şer, yaratma yönünden Allah'tan olacaktır. Çünkü Allah adildir. Şer birinden kaynaklanıyorsa “o kendisi şerden daha şerlidir.” denilmesi gerekir. Çünkü Allah kendisinden şer kaynaklanan iblisi yaratmıştır.³⁴¹ Buna kıyasla, Allah kötülüklerin tamamını yaratmıştır. denilebilir. “Mâturîdî'nin de kötülük konusundaki temel yaklaşımı, evrende salt kötülük diye bir şeyin olmadığı yönündedir. Dolayısıyla insanların kendilerince kötülük ve iyilik olarak nitelendirdikleri her şeyin kaynağının Allah olmasında ahlaken bir sıkıntı yoktur.”³⁴²

2.3.2 Kader ve Hikmet Açısından

Ehl-i Sünnete göre insandaki bütün fiiller Allah'ın kaza ve kaderi ile gerçekleşmektedir. Kul ise bu fiilleri sadece kesp eder.³⁴³ Kâinattaki *-kader*

³³⁷ Taftazânî, a.g.e, s. 231.

³³⁸ İnsan 76/30.

³³⁹ Nisa 4/78.

³⁴⁰ Rum 30/41.

³⁴¹ Eş'arî, *El İbâne An Usûli'd Diyâne*, s. 88.

³⁴² Çağlayan, *Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidayet Anlayışı*, s. 169.

³⁴³ Ömer Nesefî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 78.

açısından var olan- şerlerin şer sayılmaları, makdur açısından dır. Yaratma noktasından varlıklarda bir şer yoktur. Makdur açısından şer olan bu durum, mutlak şer değil, nispi ve izafi bir durumdur.³⁴⁴

Hayr ve şer, kaza ve kader açısından irdelendiğinde, bu konuda çok su-i istimallerin olduğu görülmektedir. Kötülük ve zulümlerini Allah'ın kaderi veya takdiri gibi göstermeye çalışıp kadere yükleme gayretinin altında, sorumluluktan uzaklaşma niyetinin olduğu söylenebilir.³⁴⁵

Ehl-i Sünnet, hayır ve şerrin Allah'ın elinde olduğu kanaatindedir.³⁴⁶ Bu yaklaşıma delil olarak şu ayetler gösterilmiştir:

“Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”³⁴⁷

“De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.”³⁴⁸ “Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”³⁴⁹

“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.”³⁵⁰

³⁴⁴ İbn Teymiye, **Şerh-ü Akideti'l Vusta**, (Ş. Muhammed Salih el Useymi) 72/1; <https://islamhouse.com/ar/books/233613/> (erişim tarihi: 04.02.2018).

³⁴⁵ Mustafa İslamoğlu, **Hasan el Basri'nin Kader Risalesi Şerhi**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 89-94.

³⁴⁶ Nureddin es-Sâbûnî, **Matüridiyye Akaidi**, (çev: Bekir Topaloğlu), Diyanet Yayınları, Ankara, trs, s. 161-162.

³⁴⁷ En'am 6/59.

³⁴⁸ Tevbe 9/51.

³⁴⁹ Kamer 54/49.

³⁵⁰ Hadid 57/22.

Cibril Hadis’inde Cebrâil, Hz. Peygambere: *İman nedir?* diye sormuş, O da: “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayr ve şerriyle kadere inanmandır.”³⁵¹ diye cevap vermiştir. Bu hadisin Emevîler devrinde uydurulduğu iddia edilmektedir.³⁵² Ancak kaynaklar bu iman rükünlerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından tespit edildiğini göstermektedir.³⁵³

Kur'an ve hadis ile kader meselesi sabit olunca, kader' in ne olduğu veya kaderden ne anlaşılması gerektiği hususu önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaderin terim manası: “Allah'ın nesne ve olayları, özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması anlamındadır.” Sözlükte; “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak” gibi manalara gelen kader, “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye de tarif edilir.”³⁵⁴

Kader tanımlarında öne çıkan her şeyin önceden belirlenmesi meselesi, Allah'ın ilminde kötülük olarak nitelendirilecek hususları bildiği ve onların gerçekleşmesine izin vermesi nedeniyle ahlâkî olarak ilâhî fiillerin durumu hakkında tartışmalara neden olmuştur.

Ehl-i Sünnet, hayr ve şerrin varlığını Allah'ın ilim, irade ve meşietine bağlı olduğuna ve her şeyin vukuundan evvel yazılı olduğuna, meydana gelecek veya gelmeyecek bütün her şeyin takdir ve ölçü ile olduğuna³⁵⁵ akli ve sem'i deliller

³⁵¹ Bkz. Müslim, "İmân", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; İbn Mâce, "Mukaddime", 9

³⁵² Ahmet Gelişgen, “Görmez ve Erul, "Cibril Hadisi"nin Problemli Olduğuna İşaret Ediyor”, <http://www.reddiyeler.com/detay.asp?haberID=644> (erişim tarihi:05.05.2018).

³⁵³ H. Austrayn Wolfson, **Kelam Felsefesine Giriş** (çev. Kasım Turhan) Kitapevi Yayını, İstanbul, 1996, s. 14.

³⁵⁴ Y. Şevki Yılmaz, **DİA**, “kader maddesi” (erişim tarihi: 05.05.2018). <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240058&idno2=c240043#1>

³⁵⁵ Kamer 54/49.

getirmiştir.³⁵⁶ İrade ile meşiet, *temenni*, *dua*, *emir*, *rıza*, *tahakküm* gibi bir kaç manada kullanılmaktadır. Bunlardan *temenni* manasındaki kullanım -*acz ve cehlden kaynaklandığından*-, Allah için caiz görülmemiş, ancak emir ve rıza manasındaki iradenin Allah’a nispeti caiz görülmüştür.³⁵⁷ Kader, Allah’ın ilminden bir çeşit olduğuna göre ve Allah’ın bir şeyi bilmemesi muhal olduğundan, kuldan sadır olacak her türlü fiilin Allah tarafından bilinmesi ilahlığın bir gereğidir.³⁵⁸

Kuldan meydana gelecek her türlü hayr veya şer, Allah’ın mutlak ilmi dairesinde olduğu gibi iradesi ve kudreti dairesindedir. Allah, bir işi insanda yarattığı zaman, elbette o iş meydana gelir; eğer yaratmazsa, o işin onda meydana gelmesi imkânsız olur.³⁵⁹ Çünkü Allah’ın ilmi insanın ilmini kuşattığı gibi iradesini de kapsamaktadır.³⁶⁰

Allah bir işi nasıl biliyorsa, yani ezeli ilminde nasıl olacağı belli ise o iş öylece olur. Aynı şekilde bir işin olmayacağı kader dairesinde -*Allah’ın ezeli ilminde*- muhal ise, o iş olmaz. “Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz.”³⁶¹ Kur'an-ı Kerimin bu ayetinde geçen *iradenin* umumi olduğu (hayra da şerre de şamil bulunduğu) ifade edilmektedir.³⁶²

Ehl-i Sünnet, varlıklar âleminde görünen her şeyde bir amaç ve hikmetin varlığına inanmakta ve savunmakta ve kâinatta dönen her iş ve oluşta Allah’a bakan yönü ile mutlak bir hikmetin varlığını savunmaktadır.³⁶³ Bütün dönen bu işlerin bir şuur ve hikmetle olduğunu ve bu işleri yapan gücün amaçsız, boş ve abes iş

³⁵⁶ Ali Ünal, **İslamda İman Esasları**, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2013, s.160-169.

³⁵⁷ Sâbûnî, a.g.e, s. 150.

³⁵⁸ Ebu Hasan Yahya, **El İntisar Fi Redd-i Ala Mu'tezile el Kaderiyye Eşrar**, Edva-u Selef, 172/1; <http://shamela.ws/index.php/book/7361>, (erişim:05.05.2018).

³⁵⁹ Râzî, a.g.e, s. 195-196.

³⁶⁰ Ebu'l Vezir M. Bin İbrahim, **El Avasim ve'l Kevasım fi Zübb-i an Ebil Kasım**, Müessesetu li Risaleti li Tabaati ve Neşr, Beyrut, 1994, 171/6.

³⁶¹ Tekvir 81/29.

³⁶² Sâbûnî, a.g.e, s. 150.

³⁶³ Mâtürîdî, a.g.e, s. 331-338.

yapmadığına ve kullara kesinlikle zulüm edici olmadığına da inanmaktadır.³⁶⁴ Son tahlilde Allah'ın tüm fiillerinin belli bir hikmet doğrultusunda gerçekleştiğini savunanlar açısından, kötülüklerin yaratılmasındaki nihai hikmet ve gaye, insanoğlunun dünya ve ahiretteki maslahatı ve yararadır.³⁶⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Taftazânî; “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”³⁶⁶ ayetinin yorumunu şu şekilde yapmaktadır:

“İnsanlar yaratma ve kudret açısından Allah'ın mülkünde bir şeye sahip değildir. Ayet (25/2), Allah'ın mülkünde şeriki olmadığını genel olarak anlatırken ve ortağı olmasını nefyeder. “Şeriki yoktur” ibaresi, insanın kendi fiili ile yapmakta olduğu şeylerin de var olduğunu açıklamaktadır. “O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir” cümlesinde bütün mümkün işlerin yaratıldığı ve amacına uygun bir şekilde bir ölçü, kader ve kast ile takdir edildiği belirtilmiştir.”³⁶⁷

Kur'an'a göre insan tüm fiil ve eylemlerinden sorumludur.³⁶⁸ Ehl-i Sünnet, insanın kendi kötülük veya şerrini kadere atmakla mesuliyetten kurtulamayacağını savunur. Dolayısıyla insan tarafından doğrudan yapılan ve insanın sebep olduğu dolaylı fiiller insana aittir ve insan bu fiillerden sorumludur. Çünkü şer ve kötülüğü yaratan Allah olsa da onların meydana gelmesini isteyen insandır.³⁶⁹ “Esasen yanlış

³⁶⁴ Enfâl 8/51.

³⁶⁵ Metin Özdemir, **İslam Kelamında Kötülük Problemi** (Doktora Tezi), Ankara, 1998, s.121-154.

³⁶⁶ Furkan 25/2.

³⁶⁷ Taftazânî, a.g.e, s. 239.

³⁶⁸ Al-i İmran 3/145; İsrâ 17/18-19; Ahzâb 33/28-29; Enfâl 8/62, 71; Yusuf 12/25; Hac 22/25 Fussilet 41/40.

³⁶⁹ Rabiye Çetin, **Gazâlî’de İnsan Özgürlüğü**, Dini Araştırmalar, 2011, C. 14, S. 39, s. 71.

kader anlayışı teorik bazda kitaplarda tartışılan bir fikir değil, İslam dünyasında yaşamın her alanına nüfuz eden yanlış bir tutum olarak varlığını sürdürmektedir.”³⁷⁰

Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet anlayışı arasındaki temel ayrılık aslında fiilin yaratılması ve fiilin aidiyeti noktasında düğümlenmektedir.³⁷¹

Ehl-i Sünnet, şerhlerin Allah'ın kaza ve kaderine girmesini asli olarak kabul etmez. Mevcudatın (hayat ve akıl gibi) ya mutlak manada hayr; ya da içerisinde hayrın galip olduğu şerle karışık olan varlıklar olarak görmüştür. Gerçekten de varlık âleminde esas olanın iyilik, güzellik olduğu, şerhlerin ve kötülüğün ise az olduğu ve esastan olmadığı görülmektedir. Sağlığın asıl, hastalığın istisna; yeryüzünün sakin olmasının esas, deprem ve volkanik patlamaların istisnai olduğu ve çok kısa sürdüğü görülmektedir.³⁷²

Ehl-i Sünnet göre; cüz'i, ferdi ve az olan şerhlerin meydana gelmesine Allah tarafından müsaade edilmezse, çok büyük hayırların gelmesine engel olunacağından; çok hikmet ve gayeler için, nispi ve cüz'i olan bu şerhlerin vücut bulmalarına Allah müsaade etmiştir.³⁷³

³⁷⁰ Harun Çağlayan, **Sosyolojik Açıdan Müslüman İlahî Adalet Algısı**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.5, S. 2, 2016, s. 766-779.

³⁷¹ Hamdi Gündoğar, “Ebu'l-Muîn En-Neseffî'nin İnsan Fiilleri Probleminde Mu'tezile'ye Yönelttiği Bazı Eleştiriler” Kelam Araştırmaları Dergisi, 2011, s. 199-214.

³⁷² Emine Ögük, **İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet**, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303740> (erişim tarihi: 05.05.2018).

³⁷³ Taftazânî, a.g.e, s. 266.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. KUR'AN VE HADİS BAĞLAMINDA HAYR VE ŞER

Hayr kelimesi türevleriyle beraber Kur'an'da yaklaşık 196 yerde, şer kelimeleri ise türevleriyle beraber yaklaşık 31 yerde geçmektedir. Kur'an'da hayr için genelde *birr*, *hasene*, *tayyib* vb. kelimeleri kullanırken, şer için, *sû*, *ism*, *habis*, *kabih* vb. sözcükleri kullanmaktadır. Ayetlerde bazen hayr ve şer kavramları, *iman-küfür*, *itaat-isyan* yerine de kullanılmaktadır.³⁷⁴

Kur'an da *hayr* kavramı, anlam itibarıyla farklı manalarda kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları, Allah'ın sayısız maddî ve mânevî nimeti,³⁷⁵ hayırların kaynağı olan vahiy veya peygamberlik,³⁷⁶ gerçek iman ya da iman etme eğilimi, samimiyet ve iyi niyet³⁷⁷ şeklindedir. Bazı ayetlerde *hayr*; salih amel, hayırlı iş, güzel olan işler anlamında³⁷⁸ kullanıldığı gibi İslâm veya hikmet anlamlarında da kullanılmıştır.³⁷⁹

Görüldüğü üzere Kur'an, yapılan bütün maddi ve manevi iyilikleri hayr kapsamına almıştır. "...ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir."³⁸⁰ ayeti bunu en iyi şekilde açıklamaktadır.

3.1 Hayr ve Şerrin Tanıtılması

"Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?"³⁸¹ ayetinin tefsirinde Seyyit Kutub şöyle demiştir:

"Allah, insanoğluna hayrı ve şerri, doğru yolu ve sapıklığı, hakkı ve batılı kavrayacak gücü bahşetmiştir. "Eğri ve doğru iki yol gösterdik." cümlesinin

³⁷⁴ Mustafa Çağrı, **DİA**, 1998, C.17. s. 43-46.

³⁷⁵ Âli İmrân 3/26.

³⁷⁶ Bakara 2/105; Nahl 16/30.

³⁷⁷ Enfal 8/70.

³⁷⁸ Bakara 2/110; Maide 5/48; Enbiyâ 21/ 90.

³⁷⁹ Âli İmrân 3/104; Kalem 68/12; Bakara 2/269.

³⁸⁰ Bakara 2/215.

³⁸¹ Beled 90/7-10.

manası; “İnsanın yapısında, dilediği yolu tutsun diye ikili bir yetenek vardır.” Ayette geçen *necd* sözcüğü, yüksek yol demektir. Yüce Allah'ın iradesi, insanoğluna dilediği yola girme gücü vermeyi dilemiştir. Allah'ın insanda iyi ile kötüyü ayırma kabiliyetini yaratmasındaki bir hikmeti, insanın şu âlemdeki görevini kolaylıkla yerine getirmesi ve bu iki yolu kabul edecek karakterde yaratmayı uygun bulmasıdır.

Kur'an'da insanlara hayr ve şer tanıtıldığı gibi, hayırlı insanlar ile şerli insanların kimler olduğu da açıklamıştır. Hayırlı ve şerli olanların kimler olduğu ile ilgili şu ayet delil olarak gösterilebilir. “Şüphesiz Allah katında, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler.”³⁸² ayet, en şerli insanları işaret ederken, başka ayetlerde ise insandaki yalan, dedikodu, zulüm, haksız yere adam öldürme gibi kötü huy ve hasletler sayılarak bu hasletlere sahip olanlar şerli insan kategorisinde sayılmaktadır.³⁸³

İnanan insanın en hayırlı varlık olduğu belirtilirken, iyi vasıfların bazıları şöyle sıralamaktadır:

Mallarından gizli açık infak edenler³⁸⁴ İyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar³⁸⁵ Verdiği söze ve emanete sadık kalanlar³⁸⁶ alçakgönüllü, halim, merhametli olanlar.³⁸⁷ Burada sayılan özelliklere ek olarak bazı güzel vasıflar da geçmektedir.³⁸⁸

Allah Kur'an'da, insanın yaptığı veya yapacağı bütün iyilik ve hayrın nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini, amel ve davranış cihetiyle nasıl ve ne şekilde yaparsa iyi; nasıl ve ne şekilde yaparsa kötü olduğunu Resulü vasıtasıyla

³⁸² Enfal 8/55.

³⁸³ Hac 22/60; Hucurat 49/12; Maide 5/32.

³⁸⁴ Ra'd 13/20-22.

³⁸⁵ Tevbe 9/71-112.

³⁸⁶ Mü'minun 23/8.

³⁸⁷ Hac 22/34-35.

³⁸⁸ Mü'minun 23/1-11; Zümer 39/10-19, 23; Nahl 16/28-32, 42, 46.

bildirmiştir. Bu bağlamda “Hayâ, bütünüyle hayırdır.”³⁸⁹ “Sizin hayırlınız, Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir.”³⁹⁰ “İlimden bir şey öğrenmen bin rekât nâfile namaz kılmandan daha hayırlıdır.”³⁹¹ gibi hadisler buna örnek verilebilir.

İyi ve kötü insan tipleri de hadislerde bulunmaktadır. “Kıyamet günü, Allah indinde, derece itibarıyla insanların en şerlisi, başkasının dünyası uğruna ahiretini heba edendir.”³⁹², “İnsanlardan öylesi var ki, hayrın anahtarı, şerrin kilididir. Öylesi de var ki, şerrin anahtarı, hayrın kilididir. Eline Allah tarafından hayr anahtarları verilene müjdeler olsun! Eline şer anahtarları verilene de yazıklar olsun!”³⁹³, “İnsanların en hayırlısı, iyiliği beklenen, kötülük etmesinden korkulmayan kimsedir.”³⁹⁴, “Sizin hayırlınız, Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir.”³⁹⁵, “İnsanların en hayırlıları; dostlarına ve komşularına hayrı dokunandır.”³⁹⁶ “Geç öfkelenip çabuk yatışandır.”³⁹⁷ gibi hadisler bu duruma bir örnek olarak verilebilir.

3.2 Hayr ve Şerrin Varlığı ve Devamı

Allah, hayr ve şerrin kula ulaşması konusunda şöyle buyurmaktadır;

“Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu, O’ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayr dilerse, O’nun lütfünü engelleyebilecek de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”³⁹⁸

Âlemde mutlak tasarruf sahibi yalnızca Allah olduğundan, O’nun izni ve iradesi dışında bir fiil, oluş veya varlığın hayat bulması ve hayatını devam ettirmesi

³⁸⁹ Müslim, İman 61; Ebû Dâvud, Edeb 6.

³⁹⁰ Buhârî, Fazlu’l-Kur’an 6/108.

³⁹¹ İbn Mâce, Mukaddime 219, 1/79.

³⁹² Kütüb-i Sitte 4/265.

³⁹³ İbn Mâce, Mukaddime 237, 1/86.

³⁹⁴ Tirmizî, Fiten 76.

³⁹⁵ Buhârî, Fazlu’l-Kur’an 6/108.

³⁹⁶ Tirmizî, Birr 28.

³⁹⁷ A. bin Hanbel, Müsned III/19; Tirmizî, Fiten 26.

³⁹⁸ Yunus 10/107.

mümkün değildir. Zarar; vücudî (var oluşla ilgili) bir durum olduğu için ayette; “...eğer Allah sana bir zarar dokundurursa” denilmiştir. Ama hayr ve iyilikte *dokundurma* fiilini zikretmemiş, aksine, “Eğer sana bir hayr da dilerse... “ denilmiştir. Dolayısıyla ayet, zarar ve hayrın, Allah’ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine işaret etmektedir. “O, bir kimseye şer dilemişse, ondan, o şerri, zatından başkasının gidermesi mümkün değildir. Eğer bir kimseye de hayrı hükmetmişse, O’nun lütfünü da hiç kimse geri çeviremez.”³⁹⁹ “Size ulaşan her nimet Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız ona yalvarır yakarırsınız.”⁴⁰⁰

Bedenin sağlığı, rızkın genişliği ve çoluk çocuğun varlığı gibi her nimet Allah’tandır ve O’nun birer ihsanıdır. Bununla beraber sonra size bir zarar, şer dokunduğu zaman cümlesi ile de yani bir hastalık, musibet veya bir ihtiyaç yüz gösterdiği vakit; ancak Allah’tan yardım istenir.⁴⁰¹

“Bedevîlerin geri bırakılanları sana; “Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah’tan bizim için af dile” diyecekler. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: “Allah sizin bir zarara uğramanızı dilerse yahut bir yarar elde etmenizi dilerse, ona karşı kimin bir şeye gücü yeter? Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁰²

“Münafıklara de ki; Allah, size mağlubiyet gibi zarar verecek veya zafer ve ganimet gibi fayda sağlayacak bir şeyin gelmesini isterse onun dilemesi ve hükmünden sizi kim koruyacak?”⁴⁰³

³⁹⁹ Râzi, **Tefsirü’l Kebir**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2014, C.12, s. 488.

⁴⁰⁰ Nahl 16/53.

⁴⁰¹ İmam Tahavî, **Ahkamu’l Kur’an Tefsiri**, (Nahl/16,53.ayet tefsiri) <https://archive.org/details/AhkamAlQuran> (erişim tarihi: 05.05.2018).

⁴⁰² Fetih 48/11.

⁴⁰³ M. Ali Sâbûnî, **Safvet-ü Tefasir**, (Fetih 48/11. ayet tefsiri), <http://shamela.ws/browse.php/book-8967> (erişim tarihi: 05.05.2018).

“Şayet Allah sana bir zarar dokundursa bunu O'ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayr dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴⁰⁴

“De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayr senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”⁴⁰⁵

Yukardaki ayetler, hükümranlığın Allaha ait olduğunu, yarattıkları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunduğunu, kendi hikmeti gereği bazılarını aziz bazılarını da zelil kıldığını, buna kimsenin müdahale edemeyeceğini beyan etmektedir.⁴⁰⁶ Aynı zamanda “Âlemlerin Rabbi, bir hukukun altında değildir. Onun üzerinde belirlenmiş sınırlar ve çizilmiş çerçeveler yoktur.”⁴⁰⁷

Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilir: “Allah Teâlâ bir kulun hayrını diledi mi onu isti'mâl eder! “Onu nasıl isti'mâl eder?” diye soruldu. “Ölümünden önce sâlih amel işlemede muvaffak kılar” buyurdu.⁴⁰⁸ Başka bir hadiste “Allah katında, arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına en hayırlı olanıdır. Komşuların en hayırlısı, komşusuna en hayırlı olanlarıdır.”⁴⁰⁹

3.3 Hayr ve Şerrin Bilinmesi Meselesi

Hayr ve şerre, insanın ondan hoşlanıp hoşlanmamasına göre değil, hayr veya şer zan ettiği şeylerin, insanı götürdüğü sonuca göre karar verilmesi daha uygun olacaktır. Çünkü bu konudaki değerlendirmeler çoğu zaman göreceli olmakta ve karar vermekte acele edilmektedir. Kur'an, bu konuda tipik iki örnek vermektedir:

⁴⁰⁴ En'am 6/17.

⁴⁰⁵ Âli İmran 3/26.

⁴⁰⁶ Taberi, **Taberi Tefsiri**, (Bakara 2/216. ayet tefsiri) <http://quran.al-islam.com/page.aspx?pageid=221&bookid=13&page=1> (erişim: 05.05.2018).

⁴⁰⁷ Eş'arî, **El İbâne An Usûli'd Diyâne**, s. 72.

⁴⁰⁸ Tirmizî, Kader 8, hadis no: 2134.

⁴⁰⁹ Tirmizî, Birr 28; Ahmed b. Hanbel hadis no: 6566.

“Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁴¹⁰ “...Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayr yaratmış olur.”⁴¹¹

İnsan gerçek manada neyin hayr ve şer olduğunu bilemeyebilir. Olayları kendi anlayış ve bilgisi ile nefis ve hislerine göre değerlendirildiği için hayr ve şerri tam çözemeyebilir. Örneğin; sonuçları ile zorluklarla dolu ve büyük sıkıntılara sebep olduğu için savaş nefislere hoş gelmez. Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) savaş hakkında şunları söyler: “Savaşı kötü görmeyin. Belki kötü gördüğünüz o savaşta sizin için hayr vardır. Cihadı terk etmeyi de sevmeyin. Belki sevdiğiniz bu cihadı terk etme işinde sizin için şer ve kötülük vardır. Allah, sizin için hangi şeyin şer, hangi şeyin hayr olduğunu bilir. Siz ise bunu bilemezsiniz.”⁴¹²

Her hayr içinde bir zarar bulunabileceği gibi, her şer içinde bir hayrın bulunması mümkündür.⁴¹³

3.4 Hayr ve Şer ile İmtihan

İnsanların hayr ve şer ile imtihan edilmesiyle ilgili Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır:

“Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayr ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz.”⁴¹⁴

⁴¹⁰ Bakara 2/216.

⁴¹¹ Nisa 4/19.

⁴¹² Taberî, a.g.e, Bakara 216. ayet tefsiri <http://www.ehliislam.com/taberi-tefsiri/taberi-tefsiri-el-bakara-2.html> (erişim tarihi: 05.05.0218).

⁴¹³ Zümer 39/49.

⁴¹⁴ Enbiya 21/35.

Ayette (21/35) insanın ölümlü olduğu bildirilmekle beraber, dünya hayatında imtihana tabi tutulduğu ve imtihan gereği olarak hayr ve şer ile sınanacağı bildirilmektedir. Ayet; insanın şer veya kötü gördüğü sıkıntı, hastalık, fakirlik gibi kötülüklerle, bolluk, sıhhat, zenginlik gibi iyiliklerle imtihan edileceğini bildirmektedir.⁴¹⁵

Kur'an da Allah, insanların korku, açlık ve fakirlikle sınanacağını belirttiği gibi⁴¹⁶ bazen risk taşıyan mal, mülk, evlât ve sağlık gibi hayırlarla ve bazen de yokluk, hastalık, şeytan gibi şerler ile imtihan edileceğini bildirmektedir. İnsan, bazen hayatın geçici güzellikleriyle sınava çekildiğinde⁴¹⁷ mal ve evlât insan için imtihan aracı olabilmektedir.⁴¹⁸ Bol rızık ve nimetler birer sınama olduğu gibi, başa gelen üzüntü ve keder ile belâ ve musibetler de birer imtihan aracı olabilmektedir.⁴¹⁹

3.5 Hayr ve Şerrin Nedenleri ve Sonuçları

Allah, insana kesinlikle zulüm edici değildir. İnsana gelen bütün iyilikler Allah'ın lütfü, keremi ve ihsanı iken, yeryüzünde insana isabet eden her türlü şer de insanın kendi çalışmasının veya isteğinin sonucudur. Bu durum Kur'an ayetlerinde ve hadislerde açık olarak dile getirilmiştir.

“Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”⁴²⁰
“...Size ulaşan her nimet Allah'tandır”⁴²¹

İnsana gelen her iyilik, menfaat veya mükâfat Allah'tandır. İnsan kendisi çalışılıp kazansa da yine Allah'tandır. Çünkü Allah dilemeyince hiçbir şey

⁴¹⁵ Taberi, a.g.e, <http://www.ehliislam.com/taberi-tefsiri/taberi-tefsiri-el-bakara-2.html> (erişim tarihi: 05.05.2018).

⁴¹⁶ Bakara 2/155.

⁴¹⁷ Taha 20/131.

⁴¹⁸ Enfâl 8/28; Teğâbün 64/15.

⁴¹⁹ Zümer 39/ 49; Taha 20/ 40; Tevbe 9/126; Hac 22/11.

⁴²⁰ Nisa 4/79.

⁴²¹ Nahl 16/53.

olmaz.⁴²² Kur'an, insanın kendi çalışmasıyla iyiliğe ve kötülüğü hak ettiğini, bununla beraber insanın yaptığı kötülüğün çoğunun da Allah tarafından bağışlandığını⁴²³ ve insanın yapacağı sâlih amel ile beraber Allah'ın rahmetiyle cennete ulaşabileceğini⁴²⁴ göstermektedir. Nitekim Allah, insanların kötülükten uzaklaşıp yüksek ahlâkî bir seviyeye ulaşmasını istemekte ve bunun için de insanların kurtuluşuna vesile olacak her türlü girişimi desteklemekte ve günahların affedilmesi için bazı çözümler sunmaktadır.⁴²⁵

“Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar.”⁴²⁶ “Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler. Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.”⁴²⁷

Hadiste hayr ve şer hakkında Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilir. “...Allah'ım! Hayrın tamamı Senin elindedir; şer ise Sana izafe edilemez”⁴²⁸

Peygamberler kendi hata veya yanlışlıklarını kendilerine atıf etmişler ve şer veya kötülüğe sebep olarak sadece kendilerini görmüşlerdir. Âdem: “Ey Rabbimiz kendimize zulmettik.”⁴²⁹ Hz. Yunus: “Rabbim elbette ben kendime zulmettim”⁴³⁰ ve Hz. Nuh, “Rabbim, bilmediğim nesneyi senden istemekten sana sığınırım.” demiştir.

⁴²² E. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Umut Matbaası, İstanbul, 2012, C.3, s.32.

⁴²³ Bkz: Zümer 39/39; Nisa 4/106,110;Taha 20/ 82; Nur 24/22, 26.

⁴²⁴ Hac 22/50.

⁴²⁵ Çağlayan, a.g.e, s. 211-212

⁴²⁶ Kasas 28/84.

⁴²⁷ Neml 27/89.

⁴²⁸ Müslim, Müsâfirîn 26, 1/534; Tirmizî, Deavât 32, 5/485; Ebû Dâvud, Salât, 1/201; Nesâî, İftitah 17.

⁴²⁹ A'raf 7/23.

⁴³⁰ Kasas 28/16.

3.6 Kur'an Bağlamında Hayr ve Şerrin Yaratılması

Genel olarak Müslüman inancında her şeyin yaratıcısı, Allah'tır. Ehl-i Sünnet, Allah için; "her şeyin Halıkı"⁴³¹, derken, *-edep açısından-* her türlü kötü ve zulümden müberra, mücella ve sübhan olan Allah için; "Allah şerrin de yaratıcısıdır" denilmemiştir. Ancak bu üç durumda Allah'ın şerri de yarattığı ayetlere dayanılarak söylenilmiştir.⁴³²

a) Umumi kudret, irade ve yaratmanın Allah'a isnat edildiği durumlarda: "Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir."⁴³³

b) Failin gizlendiği edildiği durumlarda: "Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlara bir hayr mı diledi?"⁴³⁴

c) Şer başka bir nesne veya duruma izafetle kullanıldığı durumlarda: De ki: "Ben, Felâk'ın Rabbine sığınırım.", "...Yarattıklarının şerrinden."⁴³⁵ gibi durumlarda kullanmıştır.

Yukarıdaki kullanımlar gibi Kur'an'ın çoğu yerinde ince ve dakik kullanımlar vardır. Allah, bütün varlıkların yaratıcısı ve var edicisi olduğu gibi varlığının devamı için de Allah'ın irade ve kudreti gereklidir.⁴³⁶

Allah'ın emir veya iradesi olmadan bir yaprak bile kımıldamaz.⁴³⁷ Görünüşte şer ve çirkin olan işlerin Allah ile münasebet ve yakınlığı akla gelmemesi için bu tür şer ve çirkin işlerin zikri sırasında Allah ile münasebeti yokmuş gibi zikredilmektedir.⁴³⁸

⁴³¹ Zümer 39/62.

⁴³² M. Sıddık Hekim, **Fitne**, <http://mshekim.com/pdf/Fitne.pdf> (erişim:12.04.2018).

⁴³³ Zümer 39/62.

⁴³⁴ Cin 72/10.

⁴³⁵ Felak 113/1-2.

⁴³⁶ Bkz: Bakara 2/19, 20, 106, 255, 259, 284; Âli İmran 3/26, 27.

⁴³⁷ En'am 6/59.

⁴³⁸ Hasan Ocak, **Hadislerde Geçen Hayır ve Şer Kavramlarının İslâm Düşüncesindeki Yansımaları**, Ç.Ü.18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, Sayı: 8. s. 99-121.

Kehf Suresinde Hz Musa'ya bazı hikmetleri göstermek ve Allah'ın emri ile bazı olayların iç yüzünü göstermek adına salih bir kişi aracılığı ile yolculuk esnasında gösterdiği olaylar anlatılırken; “ Onu (gemiyi) yaralamak istedim.” diyen salih kişi, fiili kendisine isnat etmiştir. Hâlbuki o işi Allah'ın emri ile yapmaktadır. Aynı şekilde küçük çocuğu öldüren aynı zat, yaptığı fiil Allah tarafından ayette şöyle izah edilmiştir. “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.”⁴³⁹ Ayette geçen zat, şer ve kötü olan öldürme olayını kendine izafe ederken, hayr ve değişiklik manasında olan fiili ise Allah'a isnat etmiştir.⁴⁴⁰

Kur'an'da iş veya fiillerin insana isnat edildiğine dair örneklerle bakılırsa; şunlar görülebilir. Allah şöyle buyurur: “...Elleri ile kitabı yazanlara yazıklar olsun”⁴⁴¹ “...Onlar ancak zanna uyarlar”⁴⁴² ... Bu, Allah'ın bir kavme verdiği nimeti, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmemesinden dolayıdır. Gerçekten de Allah hakkıyla işiten, her şeyi bilendir”⁴⁴³ “...Belki sizin nefsiniz size bir iş kurdurdu”⁴⁴⁴ “...Nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi sağladı”⁴⁴⁵ “...Kötülük yapan cezasını görür”⁴⁴⁶ “...Herkes kazandığına bağlıdır.”⁴⁴⁷

Yukarıdaki ayetler, insana bir irade verildiğini ve bu irade ile yapacağı şeylerden kendisinin sorumlu olduğunu göstermektedir. Kur'an'da, imanından dolayı mü'minin övülmesi, küfründen dolayı kâfirin yerilmesi, itaate sevap, isyana

⁴³⁹ Kehf 18/81.

⁴⁴⁰ Kurtubî, **Cami'ül Ahkâmi'l Kur'an**, Daru'l Kutubi'l Mısriyye, Kahire,1935. C.11, s. 40.

⁴⁴¹ Bakara 2/79.

⁴⁴² Necm 53/28.

⁴⁴³ Enfal 8/53.

⁴⁴⁴ Yusuf 12/15.

⁴⁴⁵ Maide 5/30.

⁴⁴⁶ Nisa 4/123.

⁴⁴⁷ Tur 52/21.

azap va'di vardır. Örneğin; "...Bu gün herkes kazandığı ile karşılık görür"⁴⁴⁸ ve "...Bu gün yaptıklarınızla karşılık görürsünüz."⁴⁴⁹

Yukardaki ayetler bağlamında, "kötülüğü bahane ederek Allah'ın varlığını inkâra ya da Ona şirk koşmaya yeltenen kimseler, inkârları ve şirkleriyle ne kötülüğe engel olabilmekte, ne de kendilerine verilen, akıl, vicdan, fitrat ve vahiy gibi imkânlarla uygun davranmaktadırlar."⁴⁵⁰

Allah'ın yarattığı her şey mutlak manada güzel ve hayırdır. Kâinatta görünen şer ve çirkinlik, küfür ve zulüm tamamen insan iradesinin yanlış tercihi sonucu oluşan kötü durumlardır. Bu çıkarım Kur'an'ın değişik ayetlerinden anlaşılmaktadır. "Allah küfrü yarattı ve küfrü istedi" denilemez. Zira Allah'ın "...Allah'ı nasıl inkâr edersiniz"⁴⁵¹ sözündeki inkâr ve azarlama, insanda acizlik bulunması halinde imkânsızdır. Çünkü insan küfür ve inkâr etmeye aciz olsa, aciz olduğu bir şeyden dolayı insanın yerilmesi manasızdır. Diğer taraftan; "Küfür Allah'ın kaza ve kaderidir." denilemez. Çünkü bunlar Allah'ın kaderi veya kazası olsa, onlardan hoşnut olmak gerekecektir.⁴⁵²

Allah, Kur'an da şöyle buyuruyor: "...İnsanlara hidayet gelmişken onları inanmaktan alıkoyan nedir."⁴⁵³

Gerçekten de bir insan, başka bir kimseyi, çıkmasına imkân olmayacak şekilde bir evde hapsedilmiş olsa ve sonra da ona: "İhtiyaçlarını görmekten seni alıkoyan nedir?" diye söylese, bu söz çirkin ve manasız olur. Allah'ın şu sözü : "...İnansalardı onlara ne olurdu?"⁴⁵⁴ İblise hitaben; "...Secde etmeden seni ne

⁴⁴⁸ Mü'min 40/17.

⁴⁴⁹ Casiye 45/28.

⁴⁵⁰ Metin Özdemir, **Din Karşıtı Bir Söylem Olarak Kötülük Problemi ve Eleştirisi**, (Din Karşıtı Akımlar ve Deizm) Ensar Neşriyat, Van, 2017, s. 134.

⁴⁵¹ Bakara 2/28.

⁴⁵² Râzî, a.g.e, s. 196.

⁴⁵³ İsra 17/94.

⁴⁵⁴ Nisa 4/39.

alıyordu?”⁴⁵⁵ Hz Musa’nın kardeşine “...Onların sapıttığını görmüşken seni ne alıyordu?”⁴⁵⁶ “...Niçin inanmazlar?”⁴⁵⁷ “...Niçin Kur'an'dan yüz çeviriyorlar”⁴⁵⁸, “...Allah Seni bağışlasın, niçin onlara izin verdin?”⁴⁵⁹ “...Niçin Allah'ın sana helal kıldığını haram yapıyorsun?”⁴⁶⁰ gibi sözler, yapmamışken veya kudreti yokken bir kişiye “niçin yapıyorsun?” veya “neden yapmıyorsun?” demek nasıl doğru olabilir?⁴⁶¹

Şeytanın, şerri Allah’a isnat ettiğini gösteren: “Beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.”⁴⁶² Sözüne mukabil; Hz. İbrahim, bütün iyilik ve hayrı Allah’a isnat ederken, hastalanması durumunu ise kendisine atıf ederek açıklamıştır:

“...O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”“...O, bana yediren ve içirendir.”, “Hastalandığımda O bana şifa verir.”⁴⁶³ demiştir. “Allah beni hasta ettiğinde” dememiştir.

İbn Kayyım; “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayr senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”

⁴⁶⁴ ayetinin yorumunda şöyle der:

Hayr senin elindedir ifadesinde sadece hayr değil, şer de Allah’ın elindedir.

İbnü’l Kayyım, *Hazf* edilen *şer* kelimesine de zımnen işaret edildiğini, ancak *şer*

⁴⁵⁵ Sad 38/75.

⁴⁵⁶ Taha 20/93.

⁴⁵⁷ İnşikak 94/20.

⁴⁵⁸ Müddesir 74/49.

⁴⁵⁹ Tevbe 9/43.

⁴⁶⁰ Tahrir 66/1.

⁴⁶¹ Râzî, a.g.e, s.192.

⁴⁶² A’raf 7/16.

⁴⁶³ Şu’ara 26/78-80.

⁴⁶⁴ Âli İmran 3/26.

kelimesinin zikrinin kasten ve bilerek terk edildiğini belirterek, kötü ve şer görünen şeylerin varlığının dahi Allah'ın elinde olduğunu söyler.⁴⁶⁵

Allah, insanın ne iyiliğinden ne de ibadetinden menfaat elde eder. Aynı şekilde insanın isyanından ve kötülüğünden zarar görmez veya etkilenmez. Bu dünyada imtihan için bulunan insan, yaptığı ibadet ve isyandan, hayr ve şerden kendisi sorumludur. Bu durum Kur'an'da açık olarak beyan edilmiştir:

“Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.”⁴⁶⁶

İnsanın yapacağı hata ve işleyeceği şerler Allah'ın gazabına sebep olur ve sonuçta insan hem bu dünyada hem de ahirette ceza görebilir. Yaratma cihetinden hiç kimse Allah'ın ortağı veya şeriki değildir.⁴⁶⁷

İnsanın kendi iradesi ve tercih ile Allah'ın vermiş olduğu kudretin kendine bakan yönüyle fiili yapar. Yaptığı o fiil veya davranışı kendi iradesi ve tercihi ile yaptığından, sorumlu da kendisi olmaktadır. İnsanın iradesine bağlı olarak Allah tarafından o fiilin veya mahlûkun yaratılması, halk ve icat noktasından çirkin ve şer olamaz. Fiilin yaratılması, yani fiili işleyebilecek kuvvet ve kudret ile istitaatin verilmesi Allah'a aittir. Diğeri ise Allah tarafından verilen bu istitaata bağlı olarak fiilin irade ile işlenmesi yönüdür ki bu, kula verilmektedir.⁴⁶⁸

Aslında, *fiil-kudret* ilişkisi bağlamında temel sorun şudur: “İnsanın irade tercihi ile yaptığı fiillerindeki irade tercihinin etki eden asıl faktör veya güç kimdir veya nedir?” Esasen kelimelerin üzerinde tartıştığı temel problem de buradan kaynaklanmaktadır.

⁴⁶⁵ İbnü'l Kayyım, **Şifa-ul Alil**, Polen Yayınevi, Riyad, 2008, s. 447.

⁴⁶⁶ Fussilet 41/46.

⁴⁶⁷ Furkan 25/2.

⁴⁶⁸ İbn'ül Cevzi, **Şifa-ul Alil** s. 302 <http://fikih.ihya.org/islam-fikhi/yaratma-ve-kesb-teorisi.html> (erişim tarihi: 05.05.2018).

Şer ve çirkinlik Allah’a verilemez. Çünkü Allah’ın fiillerinde ve isimlerinde bir çirkinlik yoktur. Eğer şer Allah’a verilse idi, şerden müştak olan bir ismin Allah’a verilmesi gerekecekti. Hâlbuki Allah’ın bütün isimleri ve bu isimlerden çıkan sıfatları temiz ve yüce olmakla beraber adalet ve hikmeti içermektedir. Belki bir şeyde şerrin vücuda gelmesi, o şeyin Allah’a olan nispetinin kesilmesi ile başka bir şeye izafe edilmesi ile olmaktadır. Yoksa Allah’a nispet edilen her şey hikmet ve hakikat noktasından ve mutlak olarak hayr ve güzeldir. Dünyada görülen şerler Allah’ın fiili değil, ancak mefulü ve mahlûku olan şeyden ortaya çıkan ârızî şeyler olabilir.⁴⁶⁹

3.7 Hayr ve Şerrin Hikmeti

Dünyaya isteği dışında gönderilen ve yine isteği dışında hayatına son verilen insan, çevresinde olup biten olaylarda ve diğer insanların fiil veya hareketleri sonucu oluşan durumların içerisinde bilemediği veya tam açıklayamadığı kötü ve çirkin şeyleri görmektedir.

Farklı yaklaşımlara rağmen müslüman bilginler, Allah’ın dünya ve ahirete yönelik hayr içermeyen hiçbir şer yaratmadığı görüşünde birleşmektedir. Ancak; Eş’ariye ve Cebriye, ilahi iradenin mutlaklığını öne çıkararak ilahi fiillerin hikmetle irtibatının bulunmadığını ileri sürmüştür. Mu’tezile ise şerrin ilahi fiillerin bir sonucu olmadığını ve ilahi irade kapsamına girmediğini iddia etmektedir. Allah’ın fiillerini hikmetsiz kabul etmek, nasların yanı sıra akıl ve meydana gelen olaylarla da çelişir. Allah’ın her şeyi dileyen, dilediğini yapan⁴⁷⁰ ve yaptıklarından sorgulanamayan⁴⁷¹ aşkın bir varlık diye nitelendirilmesi, fiillerinin hikmetli

⁴⁶⁹ İbnü’l Cevzi, a.g.e, s. 301.

⁴⁷⁰ Âli İmran 3/40.

⁴⁷¹ Enbiya 21/23.

olmasına engel teşkil etmez; aksine Zâtının yüceliğini ve fiillerinin hikmetli oluşunu gösterir.⁴⁷²

“İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece iman ettik demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?”⁴⁷³

“Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”⁴⁷⁴

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”⁴⁷⁵ gibi çok ayetlerde insanın bu dünyada denendiğini ve bir imtihana tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Bu dünya hayatının bir deneme ve imtihan olduğu anlaşılnca, insanın denenmek ve kimin daha iyi bir iş yapacağını ortaya çıkarmak⁴⁷⁶ ceza ve mükâfat vermek amacıyla insan hayatı irade ve takdir edilmiştir. İmtihanın gereği olarak, hayr ve şer bu dünyada karıştırılmış, insana hür bir irade verilerek, tercih hakkı insana verilmiştir. İster hayr, ister şer yapma veya ister isyan, ister iman etme hürriyeti insanın kendisine bırakılmıştır.⁴⁷⁷

“...Biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde yarattık.”⁴⁷⁸ Bu ayet, imtihan ve denenmek amacıyla bu dünyaya gönderilen insanın hayatı boyunca sıkıntı, elem, bela ve musibet gibi şeylerle ömrünün sonuna kadar hayatını geçireceğini bildirmektedir.⁴⁷⁹

İnsanların istekleri sınırsız olmakla beraber, bu dünyada yapabildiklerinin çok azdır. Mesela insan bu dünyada çok yaşamak ve ömür sürmek ister; fakat

⁴⁷² Y. Şevki Yavuz, **DİA**, şer maddesi, cilt: 38; s. 542 (erişim tarihi: 05.05.2018).
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d380542>

⁴⁷³ Ankebut 29/2.

⁴⁷⁴ Enfal 8/28.

⁴⁷⁵ Bakara 2/155.

⁴⁷⁶ Kehf 18/7-8.

⁴⁷⁷ İnsan 76/3.

⁴⁷⁸ Beled 90/4.

⁴⁷⁹ Vehbe Zuhayli, **Tefsirü'l Veciz**, Dua Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 595.

isteğine göre işler dönmez. İnsan ölümü istemez, hayatı ister; elem ve hastalığı istemez sağlığı ister; sıkıntı çekmeyi istemez, rahatlık ve güzellik ister. Hiçbir zorluk çekmeden cennete girmek ister, cehennemi arzulamaz. Adeta imtihan ve denemesinin kendi arzu ve isteklerine göre olmasını ister ama bu işler insanın isteklerine göre olmaz. Bütün işler, mutlak kudret ve kuvvet ve hikmet sahibi olan Allah'ın iradesine göre cereyan eder.⁴⁸⁰ Bu hususta Kur'an, Yahudilere hitaben şöyle der: "...Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak onları azaptan kurtaracak değildir. Allah onların bütün işlediklerini görür." ⁴⁸¹ Buradaki bin sene yaşama isteği kesretten kinaye olmakla beraber bu duygu farklı şekilde her insan fitratında mevcuttur.⁴⁸²

Allah *Kadir* olduğu ve sorgulanamadığı⁴⁸³ için her şey O'nun mülküdür ve mülkünde dilediği gibi tasarruf yapabilir.⁴⁸⁴ Ancak O, yarattıklarından hiçbirine zulüm etmez, aksine onlara karşı çok bağışlayıcıdır⁴⁸⁵ Ancak, Allah'ın irade sahibi olarak yarattığı mahlûkların, O'nun koyduğu sınırları çiğneyerek, yaratılış amacının dışında kötülüğe sebep olmaları durumunda va'd ve vaîd vardır.⁴⁸⁶ Bu konuyla ilgili sayısız ayet bulunmaktadır. Onlardan bazıları şöyledir:

"...Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu sadece onun söylediği bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar bir perde vardır." ⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Şerrafeddin Gölcük, **İnsan ve Kaderi**, (erişim tarihi:05.05.2018). <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/viewFile/5000125807/5000115603>

⁴⁸¹ Bakara 2/96.

⁴⁸² Kemal Haydari, **Din Felsefesi**, İmam Cevat Müessesesi, Beyrut, 2011, s. 93-94.

⁴⁸³ Enbiya 21/23.

⁴⁸⁴ İbrahim 14/27.

⁴⁸⁵ Enfal 8/51.

⁴⁸⁶ Zilzal 99/7-8; Mü'min 40/17; Necm 53/39.

⁴⁸⁷ Mu'minûn 23/99-100.

“Ey Muhammed! İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler; Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim” diyecekler. Onlara şöyle denilecek: “Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?”⁴⁸⁸

“...Onlar cehennemde, “Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim” diye bağışırlar. “Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ İbrahim 14/44.

⁴⁸⁹ Fâtır 35/37.

SONUÇ

Müslüman bilginler hayr ve şer konusunda farklı açılardan yaklaşmışlardır. Batı teolojisindeki yaklaşımlar İslam kalamından farklı olmuştur. Problem maddi ve manevi açıdan değerlendirilmiş ve farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Hayr ve şer göreceli olup kişi ve toplumlara göre değişkenlik göstermektedir. Ancak genel olarak hayr ve şerri şu şekilde bir tanımlı yapılabilir. Aklın kötü olarak gördüğü, şeriatın yasakladığı ve kalbe de sıkıntı veren şeyler şer, bunun tersi olanlar ise hayırdır.

Dünyada kötülüğün neden bulunduğı ve niçin yok edilemediğı, insanı kuşatan sayısız bela, musibet ve doğal afetler ile şeytan gibi kötü varlıklar konusu çok tartışılmış ve çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Batı felsefesi temsilcileri bir tarafa, İslam kalam ekolleri içerisinde problem, yaratıcı ile alaka ve inanç açısından detaylı olarak irdelenmiştir.

Ehl-i Sünnet, bütün hayr ve iyiliğın Allah'tan geldiğini, şer ve kötülüğün kaynağının ise insan olduğunu savunmuştur. İslam âlimlerinden İbn Sina ve Farabi gibi şahsiyetler batı felsefesinden etkilenererek kötülüğün ontolojik bir varlığı olmadığını savunmuştur. Bu açıdan Ehl-i Sünnet âlimlerince bazı noktalardan tenkit edilmişlerdir.

Mu'tezile, şer ve kötülüğü Allah'a isnat etmemekle beraber, var olan şerlerin yaratılması ve bu şerlerin Allah'ın iradesi ile varlıklarını sürdürmesi konusunda Ehl-i Sünnetten farklı düşünmektedir. Şöyle ki; "Allah şerri yaratmaz" "Allah şerri irade etmez." "Allah kullar için en iyiyi yaratmak zorundadır." vb. yargılarla tenzih anlayışı çerçevesinde şerrin var olmasını veya varlığını devam ettirmesini Allah'ın iradesi dışında görmüştür.

Mu'tezile, şerrin yaratılmasını ve iradesini şer olarak tasavvur ettiğinden bir şeyi irade etmenin onu emretme, rıza gösterme veya sevmeye manasında olduğu zannına kapıldığı görülmektedir. Bu noktada hataya düştükleri görülmektedir.

Ehl-i Sünnet, varlık âleminde olan her oluşumun Allah'ın iradesi ile vücuda geldiğini; ancak iradesinin "rızası" anlamını taşımadığını iddia etmektedir. Diğer taraftan irade etmediği şeyin de vücuda gelemeyeceğini söyledikleri noktada tafsilata girmemiştir. Ehl-i Sünnet, Allah'ın şerri emretmediğini, aksine onu yasakladığını, hayrı ise emrettiğini ve murat etmiş olsa da, şerden razı olmadığını söylemiştir.

Ehl-i Sünnet, Allah'ın kudretine sınır getirilebilir endişesi ile iyilikle beraber kötülüğün de İlâhi kudretin elinde olduğunu savunurken, Mu'tezile tenzih ve ilâhi adalet kapsamında kötülüğün yaratıcı için düşünülemeyeceğini iddia etmiştir. Bu açıdan her iki ekol de bazı noktalardan tenkit edilmiştir.

Şerrin sebeplerinden birisi olarak görülen "insan fiilleri" konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında çok tartışma yaşanmıştır. Mu'tezile insan fiillinin Allah tarafından yaratılmadığı tezini ileri sürerken, Ehl-i Sünnet bu fikrin tersini savunmuştur.

Diğer taraftan *-kötülüğün yaratılması bağlamında-* Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında farklı yaklaşımlar olmuştur. Ehl-i Sünnet, kötülüğün Allah tarafından yaratıldığını ve mahlûk olduğunu, ancak kötüyü yaratmanın kötü olmayacağını iddia ettiği yerde, Mutezile; yaratmada kötülüğün olamayacağını, kötülüğün tamamen insan iradesi ürünü ve insanın kendi yaratması olduğu tezini ileri sürmüştür.

İlâhi hikmet açısından genel olarak Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Cebriye açısından pek bir fark bulunmamaktadır. Ancak kötülüğün yaratılmasında hiçbir fayda olmadığını savunan Mu'tezile, hikmet açısından kötülüğün Allah tarafından

yaratılmasının hiçbir mantiki gerekçesinin olamayacağını savunmuştur. Ehl-i Sünnet ise insan aklının “ kötülüğün Allah tarafından yaratılması hikmetinin” çok az kısmını kavradığını, bütün hikmeti tam olarak kavramayacağını iddia etmiştir.

Ehl-i Sünnet, şerrin kaynağı olan insan fiillerindeki iki yönlülüğe dikkat çekerek, fiilin yaratılması ve irade ile işlenmesi yönlerini ayırmıştır. İnsan fiillerinin yaratma açısından Allah’a, kazanma açısından (kesp) insana ait olduğunu ve aynı fiil üzerinde iki farklı kudretin iş yapabileceğini savunmuştur.

Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile arasında, “insanın iradesi ile yaptığı fiillerde yine kendisinin mesul olduğu konusunda” temelde bir ayrılık gözükmemesine rağmen, fiilin işleyişinde ve Allah’ın irade ve müdahalesi konularında tartışma olduğu görülmektedir.

Mu’tezile, Allah’ın ezeli ilmini inkâr etmemiş; ancak ezeli ilmin zorunlu olarak değil, sıfat-ı keşif olarak hüküm icra ettiğini belirtmiştir. Bu noktadan hayır ve şerlerin kader ile belirlendiği ve bunun dışına çıkılamayacağı fikrini reddetmiştir. Kaderin de Yaratıcı tarafından konulan bir düzen, kanun ve ölçü olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Diğer taraftan insanın fiil yapmak için ihtiyaç duyduğu kudretin Allah tarafından insana verildiğini ve kudretin fiilden önce var olduğunu kabul etmiştir. Mu’tezile’ye göre insan fiil işlemeye mutlak özgürken, Eş’ariye göre ise insan eylemlerini gerçekleştirirken sadece ‘kesp’ etme konusunda özgürdür. İnsana iradesi dâhilinde mutlak bir hürriyet verildiği tezini herkesten çok savunan Mu’tezile, bu yönü ile diğer ekollerden ayrılmaktadır.

Ehl-i Sünnet, bütün iyilik ve güzelliği Allah’a vermede ve O’nun fiili olarak görmede bir sakınca görmezken, aynı zamanda kötülüğün de O’na nispet edilemeyeceğini, zira Allah’ın bütün fiillerinin güzel olduğunu, yaratma açısından insanın kötü olarak gördüğü şeylerin dahi hakikat manasıyla (Allah’a bakan yönü ile) hayır olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Ehl-i Sünnet, kötü ve pis olan şeylerin

Allah'ın fiili olmadığını, sadece hikmeti ile icat ettiği mahlûkları olduğunu savunmuştur. Yani; “kötülüğü yaratmak, kötülükten başka bir şeydir” demiştir.

Ehl-i Sünnet, insan iradesini kabul etmekle beraber, insanın kendi fiillerini yapması anında Allah'ın kudretine muhtaç olduğuna dikkati çekmiştir. Fiilin oluşması için Allah'ın o fiile müdahalesi ile o fiilin yaratılması gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde kuldan çıkan fiilin Allah'ın irade, ilim ve kudretiyle olduğuna ve o fiilin Allah'ın izni ve müsaadesi neticesinde olduğuna dikkati çekmiştir. Mu'tezile ise, insandaki fiil ve iradenin Allah'ın yaratması ve kudreti dışında olduğunu iddia etmiştir.

Cebriye, bir şeyi yapabilme kudretinin gerçekte insanda olmadığını; seçme ve irade özgürlüğünün de hakikatte insanda bulunmadığını iddia etmiştir. Dolayısıyla Allah'ın gerçek fail olduğunu; insanın ise Allah'ın kudretine karşı havadaki yaprak gibi olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla iyilik veya kötülüğün insan iradesi dışında tamamen ilahi kudretin dilemesi ile oluşan şeyler olduğunu savunmuştur. Mutlak bir cebri savunan bu ekol temsilcileri, fiili sadece nispi olarak kula izafe etmiştir. Bu tür bir yaklaşım genel olarak kabul edilmemiş, akli başında olan hiç kimse tarafından da isabetli görülmemiştir.

Problemin çözümü bizce şu şekilde mümkün görünmektedir: Evrenin yaratılmış olduğu yalın bir gerçek olduğuna göre; insan, evrendeki iyi ve kötü kavramları çözmeye çalışırken sadece kendi zanni ve akli melekesi ile çözümler üreterek konuyu anlamak yerine, akli ile ilahi mesajı dinlemekle sağlıklı bir çözüme ulaşabilir. Zira insan, var olan bu evrenin bu şekilde yaratılmasını murad eden ilahi bir güce karşı itaat ile ve var olan ilahi yasalara uymakla sağlıklı bir çözüm üretebilir.

Çalışmada elde edilen bilgi ve ulaşılan bulgulardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Âlemde mutlak tasarruf sahibi yalnızca Allah olduğundan, O'nun irade ve izni dışında bir fiil meydana gelmez. Var olan bir iyilik veya kötülük Yaratıcının ilmi ve müşahedesindedir.
- Şer Allah'a nispet edilemez. Çünkü Allah'ın fiil, sıfat ve isimlerinde bir çirkinlik yoktur.
- Kâinatta görünen şer veya çirkinlik, insan iradesinin yanlış tercihi sonucu oluşmaktadır. Dolayısıyla insan, kendi yaptığı fiilden sorumludur.
- Yaratılış açısından her şey güzeldir. Yaratmada şer diye bir şey olmadığı gibi, yaratılan her şey, ya bizzat doğası itibariyle güzeldir veya dolayısıyla güzeldir.
- İyilik ve kötülük izafî kavramlar olmakla birlikte mutlak düzen içerisinde iyilik hâkimdir ve asıldır, kötülük ise fer'i ve tebei'dir.
- Şerler kişisel iken, hayırlar genel bir fayda ile ve umumi bir netice açısından Allah tarafından mutlak bir hikmet ve gaye ile icat edilmekte veya varlığını sürdürmektedir.
- Hayr ve şerri, insan tam manasıyla bilemeyebilir. Akıl ile bilinemeyen kısımlar Allah tarafından vahiy aracılığı ile kullara bildirilmiştir.
- Yaratılıştaki zıtlıklar prensibine göre, hayr ve şer bu dünyada karışık bir haldedir ve insan hayr ve şer ile imtihan edilmektedir. Bunun pek çok gaye ve hikmetleri vardır.

ÖZET

Kâinatın her tarafında görülen “hayr veya şer” kimden veya nereden geliyor? hayr veya şer olarak tanımlanan varlıkların asıl mahiyetleri nedir? Varlıklara bu özellik kim tarafından konulmuş? Ne için bu kadar kötülük var? Hayr ve şer kime ve neye verilmeli? İslam düşünürlerinin ve ekollerin konuya yaklaşımı nedir?

Bu gibi sorulara bir derece cevap bulmak ve “İyilik ve Kötülüğün Allah’a Nispeti” konusunda İslami ekollerinin görüşleri ile bu ekolleri bir derece temsil eden İslam âlimlerinin konuya yaklaşımı irdelenmeye çalışılmıştır.

“Hayr” konusunda fazla bir tartışma olmamakla beraber, şer ve şerrin kaynağı ve mahiyeti ile Allah’a isnadı konusunda çok tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle Mu’tezile ve Ehl-i Sünnet Ekolu arasında odaklanmakla beraber, insan fiilleri ve iradesi etrafında çok hararetli tartışmalar yapılmıştır.

Bütün hayr veya iyiliği Allah’a veren İslam düşünürleri, şerrin asıl kaynağı olarak görülen insanı ve onun kudret ve iradesi sonucu oluşan kötülüğü Allah’a nispet ederken çok farklı görüşler ortaya atmıştır.

Cebir ve zorlamayı savunan “Cebriye” ekolu ile insanın mutlak hürriyetini savunan “Mu’tezile” ekolu iki uç noktayı temsil ederken, “Ehl-i Sünnet” denilen ekol vasat bir yöntem izlemiştir.

İslami ekollerin konuya yaklaşımı ele alınırken, daha çok insan fiili ve iradesi ile fiilin yaratılması ve kadere nispeti gibi mevzuları üzerinde durulmuştur. “iyilik ve kötülüğün” hikmet ve maslahat boyutu ile vahiy ve akıl perspektifinde konu açıklanırken objektif olunmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hayr, Şer, Mu’tezile, Ehl-i Sünnet, İnsan Fiili, Nispet.

ABSTRACT

Where do goodness and badness that are present all around the universe come from? What are the true nature of the beings that are described good or bad? Who has given this feature to the beings? Why are there so much badness? To whom goodness and badness should be given? What is the approach of Islamic thinkers and school to this subject?

In this study we tried to find answers to such questions, and analyze the views of Islamic schools on the subject of “Attribution of Goodness and Badness to Allah”, as well as Islamic scholars representing those schools to some extent.

Although there has not been much debate on “Goodness”, there has been much debate on badness and the source, content and its attribution to Allah. While predominantly being conducted between the Mu'tezile and Ehl-i Sunnet schools, there have been heated discussions on acts and will of the man.

Islamic thinkers, who attribute all goodness and badness to Allah, have put forth different views while attributing to Allah the man who is seen as the main source of badness and the badness that emerge as a result of the man's power and will. While 'Cebriye' school advocating force and coercion and 'Mu'tezile' school advocating absolute freedom of the man represented two extreme points, 'ehl-i sunnet' school followed the middle way.

While discussing the Islamic schools' approach to the issue, we focused mainly on the acts and will of the man, the act of creation and the destiny. We tried to be objective while explaining the issue from the perspective of wisdom and reason of “goodness and badness,” and revelation and mind.

Key Words: Goodness, Badness, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Will of the Man, Correlation.

KAYNAKÇA

ABDULHAMİD, İrfan. **İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**. çev.

Mustafa Saim Yeprem. Ankara. Diyanet Yayınları, 2011.

ABDULLAH, M.bin İbrahim bin. **Mevsuatu Fıkhi'l Kulub**. Kahire. Beytü'l

Efkar-ı Devle, 2011.

AKTÜRK, Eyüp. **Metafiziksel Bir Sorun Olarak Kötülük**. Felsefe Dünyası

Dergisi, 2014.

ALTUNTAŞ, Hayrani. **İbn Sina Metafiziği**. Ankara. A.Ü.İ.F.Yayınları, 1985.

ARABİ, İbn-i. **Fütuhâtu'l Mekkiyye**. Beyrut. Daru'l-Kütübi'l ilmiyye, 1420 h.

ASLAN, İbrahim. **Kâdı Abdulcebbar'ın İyilik-Kötülük Düalitesine Yönelttiği**

Eleştiriler. Kelam Araştırmaları Dergisi, 2013. 77-100.

ASLAN, İbrahim. **Kâdî Abdülcebbar'da Düşünce-Bilgi İlişkisi** . İslami İlimler

Dergisi, 2009. 163-184.

AYASBEYOĞLU, Nevzad. **İbn Rüşd'ün Felsefesi**. Ankara. Türk Tarih Kurumu

Basımevi, 1955.

BAĞDÂDÎ, Abdulkadir. **El Fark Beyn'el Firak**. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara.

Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

BARLAK, Muzaffer. **Nübüvveti Yapılan İtirazlar Bağlamında İbnü'r-Ravendi**

Değerlendirmesi. Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Kitabı içinde, 297.

Van. Ensar Neşriyat, 2017.

CEBECİ, Lütfullah. **Kur'an'da Şer Problemi**. Ankara. Akçağ Yayınları, 1985.

CEVİZCİ, Ahmet. **Felsefe Sözcüğü**. İstanbul. Say Yayınları. 2012.

CEVZİ, İbn-ul Kayyim. **Zâdu'l-Meâd Muhtasarı**. (Tetkik: Muhammed Şahin).

Riyad. Polen Yayınevi. 2008.

—, **Şifa-ul Alil**. Beyrut: Daru'l Ma'rife. 1398.

- , **Uddetu's-Sabirin ve Zahiretu's-Şakirin**, çev. Zeynel Abidin Tatlıoğlu. İstanbul. İnsan Yayınları. 2012.
- ÇAĞATAY, Neşet/vd. **İslam Mezhepleri Tarihi**. Eskişehir. A.Ü.(AÖF) Yayınları, 2010.
- ÇAĞLAYAN, Harun. **Azabın Niteliği ve Çıkış İmkânı**. Dini Araştırmalar, 2013. 193-223.
- , **Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidayet Anlayışı**. Ankara. Grafiker Yayınları, 2015.
- , **Hüsün ve Kubuh Terimleri Bağlamında Kelâm İlminde Maslahata Bir Bakış**. (Editör: Ayten Erol), 96. Ankara. Gece Kitaplığı, 2017.
- , **Sosyolojik Açısından Müslüman İlahî Adalet Algısı**. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 2016: 766-779.
- ÇETİN, Rabiye. **Gazali'de İnsan Özgürlüğü**. Dini Araştırmalar, 2011. 71.
- ÇINAR, Aliye. **Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise** C. 14, S. 1. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005. 161-177.
- DEHLEVÎ, Gulam Hekim. **Muhtasar-ı Tühfet-ü İsnetey Aşere**. Kahire. Selef Matbaası, 1371.
- DEMİRCİ, Kadir. **Klasik Dönem Zeydilerinin Ashab-ı Hadis Hakkındaki Nitelemeleri**. İslami İlimler Dergisi, 2011: 177-192.
- DENİZ, Gürbüz. **Anlam ve Varlık Boyutuyla -İnsan-**. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- ECE, Hüseyin Kerim. **İslâm'ın Temel Kavramları** II.Baskı. Ankara. Beyan Yayınları, 2013.
- EL-BAĞDADÎ, Ebu Mansur. **Mezhepler Arasındaki Farklar**. Ankara. Diyanet Vakfı Yayınları, trs.
- ES-SÂBÛNÎ, Nureddin. **Matüridiyye Akaidi**. Ankara. Diyanet Yayınları, trs.

- EŞ'ARÎ. **El İbâne An Usûli'd Diyâne**,(Dinin İnanç İlkeleri), çev. Mustafa Çevik.
Ankara. İlahiyat Yayınları, 2005.
- , **Makalatu'l İslamiyyin ve İhtilafü'l Musallin**. İstanbul. Kabalcı Yayınevi,
2005.
- GAZÂLÎ. **İ'tikatta Orta Yol** çev. Kemal Işık. Ankara. A.Ü.İ.F.Yayınları, 1971.
- , **İlahi Ahlak** (el- Maksad'ül-Esna Şerh-u Esmailah'il-Husna) çev. Yaman
Arıkan. İstanbul. Uyanış Yayınevi, 1989.
- , **Kavaid-ül Akaid**. İstanbul. Dua Yayınları, 2016.
- GÜNEŞ, Kadir. **Arapça-Türkçe Sözlük**. Mektep Yayınlar, 2001.
- HANİFE, Ebu. **Fıkıh-ı Ekber**.telif: Muhammed b. Abdurrahman el Hamisi.
İmaratü'l Arabiyye. Mektebetü'l Furkan, 1419 h.
- HÜSEYİN, Ebu Muhammed bin. **Şerh-ü Usul-i İtikad-ı Sünne**. Şam. Mektebetü'l
İslamiye,1420.
- İBRAHİM, Ebul Vezir M. Bin. Ebul. **El Avasım ve'l Kevasım fi Zübb en Ebi'l
Kasım**. Beyrut. Müessesetu li Risaleti li Tabaati ve Neşr, 1994.
- İSFAHANÎ, Rağıb. **Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü**. İstanbul. Çıra
Yayınları, 2012.
- İSLAMOĞLU, Mustafa. **Hasan el Basri'nin Kader Risalesi Şerhi**. İstanbul.
Düşün Yayıncılık. 2012.
- İŞİK, Kemal. **Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri**. Ankara. Ankara
Üniversitesi Basımevi, 1967.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı. **Yeni İlm-i Kelâm**. İstanbul. Ankara Okulu Yayınları,
2013.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR, **El Mecmu Mine'l Muhit Bi-Teklif**. Lübnan. Daru'l
Meşrik, 1986.

- , **El Meniyye ve'l Emel**, (Tah. Sami Neşar, Usammeddin Muhammed). İskenderiyye. Daru'l Matbuatu Camia, 1972.
- , **el-Muğnî**. Lübnan-Beyrut. Daru'l Kutubi'l İlmiye, 2011.
- , **Fadlul İ'tizal ve Tabakatul Mu'tezile**. Kahire. Daru'l Kutubi'l Mısriyye, trs.
- , **Şerh-ı Usuli'l-Hamse**. 3. Baskı. Kahire. Mektebetü'l Vehbiyye, 1996.
- KARAMAN, Fikret. **Dini Kavramlar Sözlüğü**. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- , **Kur'an Yolu Tefsiri** (Hayreddin Karaman vd.). Ankara. Diyanet Yayınları, 2017.
- KURTUBÎ, **Cami-ül Ahkami'l Kur'an**. Kahire. Daru'l Kutubi'l Mısriye, 1935.
- MANZÛR, İbn-i. **Lisanü'l Arab**. 2. Baskı. tah: Amir Ahmed Haydar. İstanbul. Dâru'l Kutubi'l İlmiyye , 2009.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebu Mansur. **Kitab-ı Tevhid**. İstanbul. İsam Yayınları, 2015.
- MECÎD, F. Hamid el. **Şerh-ı Kitab-ı Tevhid**. Cidde. Darü'l Mueyyid, 1423.
- MEHR, Rahman Moshtagh. **Mevlânâ'ya Göre Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı**. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası. 2012.
- MUHAMMED. A.bin. **El İntisar ve Redd ala İbn Ravendi el Mülhid**. Riyad. Edva-u Selef, 1419.
- MURTAZÂ, Şerif el-. **Cebir ve Kader Kıskaçınca İnsan Özgürlüğü**. çev: Muammer Esen. Ankara. Araştırma Yayınları, 2012.
- MÜTEVALLÂ, T. Muhammed Mahmud. **Menhec-ı Şeyh Muhammed Reşid Rıza fil Akidet-i Müellif**. Darü'l Macid el Asiri, 2004.
- NÂİMÎ, Muhammed Selim. **Tekelümetü Meacimi'l Arabiyye**. Bağdat. Irak Kültür ve Yayın Bakanlığı Yayınları. 1979.
- NESEFÎ, Ebu'l-Muîn, **Tabsiratu Edille** (tah. Hüseyin Atay). Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, **İslam İnancının Ana Umdeleri**, çev.

Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000.

NESEFÎ, Ömer-en. **Ehli Sünnet Akaidi** (çev. Mustafa Kasadar. İstanbul. Ravza Yayınları, 2015.

OCAK, Hasan. **Hadislerde Geçen Hayır ve Şer Kavramlarının İslâm Düşüncesindeki Yansımaları**. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016: 99-121.

ÖMER, A.bin. **Şerh kitab-ı Tevhid**. Beyrut. Müessetü er Risaleti littab'. 1415.

ÖZDEMİR, Metin. **İslam Kelamında Kötülük Problemi**. Ankara. (Doktora Tezi), 2001.

—, **Kötülük Problem**. Editör: Şaban Ali Düzgün, (Kelam El Kitabı içinde), 549-564. Ankara. Grafiker Yayınları, 2015.

RÂZÎ, Fahreddin. **El-Muhassal**. çev. Hüseyin Atay. Ankara. A.Ü.İ.F.Yayınları No:140, trs.

—, **Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb**. Huzur Yayınları. İstanbul. 2013.

RÜŞD, İbn. **Felsefe-Din İlişkileri Faslu'l- Makâl-el-Keşf an Minhâci'l-Edille**, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul. Dergah Yayınları, 2012.

SABÂHÎ, A. Mahmud. **Felsefetü'l Ahlakiye fi Fikri'l İslamiyye**. Şam. Darü'l Nahdati'l Arabiyye, 1992.

—, **Fi İlmi'l Kelam Dirasetu Felsefiyye li Ara-i Firak-i İslamiyye fi Usul-ı Din**. Beyrut. Nahdetü Arabiyye li Tabaati ve Neşr, 1985.

SAFA, İhvan-ı. **Resâil (Ulûmu'n-Nâmûsiyye ve's-Şer'iiyye)** 1. Baskı. İstanbul. Ayrıntı Yayınları, 2014.

SARIOĞLU, Hüseyin. **İbn Rüşd Felsefesi**. İstanbul. İsam Yayınları. 2011.

SÎNÂ, İbn. **Eş-Şifa** (Tahk: Ebu Konvati Said Zahid). trs.

—, **el-İşârât ve't-Tenbîhât**, Kitab'ü-ş Şifa. İstanbul. Litera Yayıncılık, 2017.

—, **İbn-i Sina Metafiziği** (çev:Hayrani Altuntaş). Ankara. A.Ü.İ.F.Yayınları, 1985.

SÖNMEZ, Vecihi. **Nübüvveti Yapıları İtirazlar Bağlamında İbn ü'r-Ravendi ve İnkâr Düşüncesi**. (Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Kitabı). Van. Ensar Neşriyat, 2017.

ŞANKITÎ, M.Emin. **Cuhud-ı Ş. M.Emin Şankiti fi Takrir-i Akidet-i Selef**. Riyad. Mektebetü Abikan, 2010.

ŞEHRİSTÂNÎ, **Milel ve Nihal**. İstanbul. Litera Yayıncılık, 2017.

TAFTAZÂNÎ, **Şerhü'l Mekasid**. IV.Cilt. tahk: Abdurrahman Ömeriye.Beyrut. World of Books, 1998.

TAYLAN, Necip. **Din Felsefesinde Kötülük Problemi**. M.Ü.İ.F.D (Darü'l Mearif), 1993-1994: 57,58.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI. **İslam Ansiklopedisi**. Ankara, 2010.

ULUDAĞ, Süleyman. **Ahlak ve Değişim**. Köprü Dergisi, S.75. İstanbul. 2001.

USAYMİN, M.bin Salih el. **Dürretu Mudiyye fi Akdi Firkat-i Murdiyye**. Riyad. Daru'l Vatan li Neşr, 2010.

ÜNAL, Ali. **İslamda İman Esasları**. Ankara. Şahdamar Yayınları, 2013.

WOLFSON, H. Austrayn. **Kelam Felsefesine Giriş**. İstanbul. Kitapevi Yayını, 1996.

YALÇIN, Miktat. **Şer ve Hayır Yönünden İnsan Tabiatının Hakikati ve Bunu değiştirmede Eğitimin Rolü**. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1979.

YARAN, Cafer Sadık. **Kötülük ve Theodise**. Ankara. Vadi Yayınları, 1997.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**. İstanbul Umut Matbaası, Zahraveyn, 2012.

ZEMAHŞERÎ, **el-Keşşaf** . çev. Harun Ünal. Bursa. Ekin Yayınları, 2016.

ZUHAYLİ, Vehbi. **Tefsir-ül Veciz**. çev:Hacı İnan. İstanbul. Dua Yayıncılık. 2012.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/YaziliYayinlar>

<http://www.ilahinizamvekainat.com/Terimler-Sozlugu.php?kelime=Vicdan>.

<http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/0a271b803907bb7.pdf>

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/179852>

http://isamveri.org/pdfdrg/D00036/2001_14/2001_14_YESILYURTT.pdf

<http://www.incilturk.com/incil/incil/romalilar.htm>

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/85953>

<http://islamiyontem.net/kitaplar/turkce%20tefsir/tefsirkulliyati/016nahl/001.htm>

<http://shamela.ws/browse.php/book-9874>

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1053/12729.pdf>

http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/makale_13.asp

<https://ia601704.us.archive.org/28/items/FizilalilKuranPdf/Fizilalil-kuran-pdf.pdf>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=440329>

<http://shamela.ws/index.php/book/9336>

<http://shamela.ws/browse.php/book-2386>

http://isamveri.org/pdfdrg/D00001/1964_C12/1964_C12_CUBUKCUA2.pdf

<http://www.islamweb.net> Durus-ı Savtiye 4/35

<http://www.islamweb.net> Durus-ı Savtiye Ders:7/13

<http://shamela.ws/browse.php/book-36113/page-12/9>

<https://al-maktaba.org/book/32138> 4/22

<https://islamhouse.com/ar/books/144959>

<http://shamela.ws/index.php/book/11299>

<http://www.shamela.ws/index.php/book/18098>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/husun-ve-kubuh>

<http://shamela.ws/browse.php/book-11326>

<http://shamela.ws/index.php/book/11991>

<https://islamhouse.com/ar/books/233613/>

<http://www.reddiyeler.com/detay.asp?haberID=644>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240058&idno2=c240043#1>

<http://shamela.ws/index.php/book/7361>

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303740>

https://archive.org/stream/FizilalilKuranPdf_201303/Fizilalil-kuran-pdf_djvu.txt

<http://www.sevdalara.net/kuranikerim/91-Sems-suresi/Sems-suresi-mevduditefhimul-kuran-tefsiri.html>

<https://archive.org/details/AhkamAlQuran>

<http://shamela.ws/browse.php/book-8967>

<http://quran.al-islam.com/page.aspx?pageid=221&bookid=13&page=1>

<http://www.ehliislam.com/taberi-tefsiri/taberi-tefsiri-el-bakara-2.html>

<https://tarihdokuman.wordpress.com/genel-tarih/tarih-bilimi-ve-uygarligindogusu/>

<http://www.ehliislam.com/taberi-tefsiri/taberi-tefsiri-el-bakara-2.html>

<http://mshekim.com/pdf/Fitne.pdf>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3882/94-100-ayet-tefsiri>

<http://fikih.ihya.org/islam-fikhi/yaratma-ve-kesb-teorisi.html>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d380542>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/viewFile/5000125807/5000115603>